

एस् एल् सीमा विद्यार्थी
उपलब्धिसम्बन्धी अध्ययन
निष्कर्ष तथा सुझावहरू

केदारभक्त माथेमा
मीनबहादुर विष्ट

शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय/शिक्षा क्षेत्र सल्लाहकार समूह
ESAT का लागि एस्एलसी अध्ययन
समूहद्वारा तयार पारिएको
जुलाई, २००५

निर्देशक समिति

१. डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय	संयोजक
पूर्व मुख्यसचिव श्री ५ को सरकार	
२. रामसरोवर दुबे	सदस्य
सहसचिव, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय	
३. महानिर्देशक, शिक्षा विभाग	सदस्य
४. कार्यकारी निर्देशक, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र	सदस्य
५. नियन्त्रक, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय	सदस्य
६. महानिर्देशक, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	सदस्य
७. प्रतिनिधि, उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्	सदस्य
८. प्रतिनिधि, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय त्रि.वि.	सदस्य
९. प्रधानाध्यापक, ज्ञानोदय माध्यामिक विद्यालय कालीमाटी	सदस्य
१०. टोली नेता, एस् एल् सी अध्ययन समूह	सदस्य
११. उप-नियन्त्रक, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय	सदस्यसचिव

यो "एस् एल् सीमा विद्यार्थी उपलब्धिसम्बन्धी अध्ययन"
नामक प्रतिवेदनको निष्कर्ष तथा सुझावहरूको निचोडको प्रस्तुति हो ।
प्रस्तुत प्रतिवेदन अप्रिल २००४ देखि जुलाई २००५ सम्म
सञ्चालित एस्एलसी परीक्षासम्बन्धी विभिन्न
अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षमा
आधारित छ।

विषय-सूची

मुख्य निष्कर्ष र सुझावहरू

एस् एल् सी परीक्षामा राम्रो परिणाम ल्याउने र नल्याउने विद्यालयहरूको अवस्था-अध्ययन (Case Study), मुख्यतः विद्यार्थीले प्रदर्शन गरेको क्षमताको निर्धारणसम्बन्धी अध्ययन (Study on the determinants Performance in SLC) तथा हाम्रो अन्य अध्ययनहरूबाट प्राप्त प्रमाणहरूले पनि एस् एल् सीमा नेपाली विद्यार्थीको निरन्तर कमजोर उपलब्धिको कारण शिक्षण-सिकाइमा रहेको अपूर्णता र विद्यार्थीको सिकाइ क्षमतामा रहेको कमी मात्र होइनन् भन्ने देखाएका छन् ।

विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर नेपाली समाजको आर्थिक र सामाजिक संरचनासँग प्रत्यक्षतः सम्बन्धित रहेको कुरा तथ्यहरूले देखाएका छन् । यसअन्तर्गत चरम गरिबी, आधारभूत सेवा-सुविधाहरूको कमी, अशिक्षा, विभिन्न विकास क्षेत्र र भौगोलिक प्रदेशहरूमा भइरहेको सेवा र साधनहरूको असमान वितरण, एक भाषावादी नीति, लामो समयदेखि विद्यमान महिला, जनजाति र अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायमाथि भइरहेका भेदभावहरू पर्दछन् । विद्यार्थीको कमजोर शैक्षिक-प्राज्ञिक आधार र त्यसबाट सिर्जित कमजोर क्षमता प्रदर्शन, मूल्याङ्कन र कक्षोन्नति-अभ्यासहरूमा देखिएका कमी, शिक्षक व्यवस्थापनमा रहेको फितलोपन, शिक्षक तथा विद्यालयमा पाइने उत्तरदायित्वविहीनता, कमजोर संस्थागत नेतृत्व, अव्यावहारिक र विषयवस्तु अति धेरै भएको पाठ्यक्रम, विशेषतः गणित, अङ्ग्रेजी र विज्ञानमा योग्य र गुणस्तरयुक्त शिक्षकहरूको ठूलो अभाव, विद्यालयको नियमित सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत भौतिक पूर्वाधार र शैक्षिक सामग्रीहरूको अभाव, पाठ्यपुस्तकहरू पर्याप्त नहुनु र समयमा पुग्न नसक्नु, ठूलो कक्षा-समूह, अनुगमन र सुपरीवेक्षणको अभाव जस्ता कुराहरू कमजोर क्षमता प्रदर्शनका कारण हुन् भन्ने कुरा पनि हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ। यसै गरी कक्षामा बालिका, जनजाति र अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायका विद्यार्थीहरूमा पढ्नका लागि सीमित अवसर हुनु, पढाइको माध्यम भाषा बुझ्न विद्यार्थीहरूलाई कठिनाई हुनु र यस्तै अन्य पक्षहरू पनि विद्यार्थीको कमजोर क्षमता-प्रदर्शनमा कारणहरू भएको कुरा हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ।

यसका अतिरिक्त विद्यार्थीको असफलता र कमजोर क्षमता प्रदर्शनका परीक्षासँग सम्बद्ध केही पक्षहरू पनि रहेका छन् भन्ने तथ्यहरू पनि हाम्रो अध्ययनले फेला पारेको छ। त्यस्ता पक्ष यी हुन् :

- ✍ प्रश्नपत्रहरूमा रहेको ठूलो विभेद
- ✍ स्तर मापन नगरिएका प्रश्नहरूको प्रयोग

✍ परीक्षाको कमजोर प्रशासनिक पक्ष

✍ अनौचित्यपूर्ण र अवैज्ञानिक परीक्षण प्रणाली आदि।

यी कारणहरूले गर्दा एस् एल् सीमा विद्यार्थीको क्षमता-प्रदर्शनको अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक भएको छ। यसका लागि सरकारले निम्नप्रकारको कार्यनीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ :

(क) विद्यार्थीका कमजोर क्षमता-प्रदर्शनपछाडि रहेका संरचनात्मक कारणहरूलाई सम्बोधन गर्नु

(ख) विद्यार्थीको क्षमता प्रदर्शनमा सुधार गर्नका लागि विद्यालयको अवस्थामा सुधार ल्याउनु

(ग) परीक्षा-प्रणालीमा परिवर्तन ल्याउनु ।

बहुआयामिक रणनीति बनाएर मात्र लामो समयदेखिको विद्यार्थीको कमजोर उपलब्धि क्षमता प्रदर्शनको समस्यालाई सम्बोधन गर्न सकिन्छ। समस्याको अप्ट्यारोलाई विचार गरी तात्कालिक तथा दीर्घकालिक गरी दुवैखाले कार्ययोजना निर्माण गर्नु पर्दछ। त्यसै सँग सम्बन्धित गरी सुधार कार्यलाई नीतिनिर्माण तथा कार्य सञ्चालनका तहबाट नै कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ। विद्यार्थीको उपलब्धिमा देखिएको कमी र त्यसका बारेमा प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा विद्यार्थीको कमजोर क्षमता प्रदर्शनका कारणहरू शिक्षा क्षेत्रबाहिरका अनेकौं संरचनात्मक समस्याहरूबाट आएका हुनाले ती समस्यासँग लड्न शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको प्रयास मात्र पर्याप्त देखिन्छ। यी सबै समस्याका आधारमा यस अध्ययनमा हामीले केही सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेका छौं ।

एस् एल् सी परीक्षामा बालबालिकाको कमजोर क्षमता प्रदर्शनमा देखिएको निरन्तरताले एस् एल् सी परीक्षामा मात्र होइन सम्पूर्ण विद्यालयीय प्रणालीप्रति नै विस्तारै मोहभङ्गको अवस्था सिर्जना हुँदै गएको छ। हाम्रा सुझावहरूलाई प्रस्तुत गर्नु अघि हामीले यस कुरालाई पनि उल्लेख गर्नु पर्छ भन्ने ठानेका छौं । एस् एल् सी परीक्षाका विपक्षमा विस्तारै एउटा नयाँ विचार पनि प्रस्तुत हुन थालेको छ। यस्तो विचार सङ्गठित रूपमा प्रस्तुत हुन नसकेको भए पनि शिक्षाक्षेत्रसँग सम्बद्ध तथा बाहिरका मानिसहरू पनि एस् एल् सी परीक्षाको निरन्तरताको पक्षमा देखिएका छैनन् । धेरै मानिसहरू परीक्षा प्रणालीले शिक्षा-क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याउनुको सट्टा हानि नै पुऱ्याएको अनुभव गर्दछन् । राष्ट्रव्यापी रूपमा परामर्श सङ्कलनको प्रक्रियामा सबैतिर हामीले यही दृष्टिकोण पाएका छौं भने यही दृष्टिकोण शिक्षानीतिसँग सम्बद्ध सामग्रीहरूमा पनि भेट्टाएका छौं । परीक्षाका विषयमा मुख्यतः दुई अन्तरविरोधी दृष्टिकोण पाइन्छन् - कोही यसका पक्षमा छन् भने कोही चाहिँ यसका विपक्षमा रहेका छन् । परीक्षाको पक्षमा रहनेहरू परीक्षाहरूले विद्यार्थीलाई परिश्रम गर्नका लागि अभिप्रेरित गर्छन् र शिक्षकहरूलाई पनि क्षमता प्रदर्शनप्रति उत्तरदायी बनाई राख्छन् भन्ने तर्क प्रस्तुत गर्दछन् । यसका आलोचकहरू भने परीक्षाहरूले विद्यालय छाड्ने दर बढ्ने, एकै प्रकारको अपूर्ण मापनलाई बढी महत्त्व दिने

तथा परीक्षण नगरिएका सामग्रीहरूबाट विद्यार्थीको सिकाइ अवसरको सुनिश्चितता नहुने विचार प्रस्तुत गर्दछन् ।

शैक्षिक तहको अन्त्यमा लिइने अन्य कुनै प्रकारका परीक्षा अथवा एस् एल् सी परीक्षाको कुनै विकल्प नरहेको कुरा अध्ययन समूहले अनुभव गरेको छ। त्यसैले यही अवस्थामा एस् एल् सी परीक्षालाई हटाउनु पर्छ भन्ने पक्षमा हामी छैनौं । एस् एल् सी परीक्षामा अनेकौं समस्या र कमजोरीहरू पाइएको कुरा हामीले उल्लेख गरेका छौं तापनि यसका केही सकारात्मक पक्षहरू पनि हामीले उठाएका छौं । फेरि विश्वमै विद्यार्थीहरूलाई पहिले भन्दा अहिले बढी परीक्षण गर्ने चलन छ। शिक्षाको प्रतिस्पर्धात्मक प्रणालीले मात्र राष्ट्रिय विकासमा योगदान पुऱ्याउन सक्छ भन्ने आशाले पनि यस्तो गरिएको हो ।

मूल्याङ्कन र परीक्षाका विकेन्द्रीकृत प्रणाली भएका देशहरू परीक्षाको राष्ट्रिय र केन्द्रीकृत प्रणालीतिर परिवर्तित भइरहेको वर्तमान अवस्थामा हाम्रो देशमा केन्द्रीकृत सुदृढ र उच्च संस्थागत परीक्षा प्रणालीले कार्य गरिरहेको छ। यसबेला एस् एल् सी परीक्षाले विद्यार्थीको क्षमता मापनको साथै शिक्षक तथा विद्यालयको उच्च क्षमता प्रदर्शनको दायित्वको मापनको साधनका रूपमा समेत कार्य गरेको छ। यसले विद्यालयलाई अझ राम्रो गर्न प्रोत्साहित गर्छ , शिक्षकलाई पाठ्य विषयवस्तु शिक्षण गरिसक्नु पर्ने कुरामा दबाब दिन्छ, शिक्षणसिकाइ र पाठ्यक्रमका बीचको सम्बन्धलाई सुनिश्चित गर्छ , विद्यार्थीलाई बढीभन्दा बढी सिक्नका लागि अभिप्रेरित गर्छ , विद्यालयबीच प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्छ , सबै विद्यालयहरूलाई समान स्तर र समान किसिमको शिक्षण गर्नमा सहयोग गर्दछ, विद्यालयको सुधारका लागि गरिएका प्रयासहरूको मापनका लागि माध्यमका रूपमा कार्य गर्दछ, उच्चशिक्षामा पठाइने विद्यार्थीहरूको प्रमाणीकरण गर्दछ र प्रमाणीकरणका निम्ति आधार तयार पार्ने कार्य पनि गर्दछ। समग्रमा भन्नुपर्दा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि एस् एल् सी परीक्षालाई एउटा चालकका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। विभिन्न क्षेत्रहरूमा शैक्षिक अवस्था र स्तरमा एकरूपता नभएको हाम्रो जस्तो विविधतायुक्त समाजमा विद्यालयहरूबीचको स्तरगत भिन्नताको मापनलाई सुनिश्चित गर्न यस्तो परीक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। विकेन्द्रित शिक्षा प्रणाली र विभिन्न प्रदायकहरूद्वारा शिक्षा प्रदान गरिँदै आएको हाम्रो जस्तो राष्ट्रमा एउटा राष्ट्रिय स्तरको परीक्षा प्रणाली आवश्यक हुन्छ। एस् एल् सी परीक्षाको निरन्तरताको कुरा गरिरहँदा हामी के पनि विश्वास गर्छौं भने यसको वर्तमान स्वरूप र अवस्था स्थिर र स्थायी नभई गतिशील र परिमार्जित हुँदै जानु पर्दछ। हामी के पनि भन्छौं भने समाजमा निरन्तर भइरहने परिवर्तनहरूमा समायोजन हुने गरी यसलाई परिमार्जन गर्दै लानुपर्छ । विभिन्न पाटाहरूलाई हेर्दा, नेपालको परीक्षा प्रणाली शैक्षिक विकासको प्रारम्भिक चरणमा नै अलमलिएर बसेको देखिन्छ, जसले शैक्षिक सुधारको वर्तमान

आवश्यकतालाई पूरा गर्न सहयोग नपुऱ्याउने पनि देखिन्छ। त्यही कारण परीक्षामा महत्वपूर्ण सुधारहरू आवश्यक भइसकेका छन् । यसबाहेक शिक्षाको सुधारका लागि सबै स्तरका विचारधाराहरूको (Ideological) प्रतिबद्धता आवश्यक रहेको कुरामा समेत हाम्रो विशेष जोड रहेको छ।

अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष र सुझावहरूलाई नौवटा विस्तृत क्षेत्रमा विभाजन गरी तल प्रस्तुत गरिएको छ।

१. परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको संस्थागत क्षमताको विकास

पनिका (परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय) र उमाशिप (उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्) लाई एकै ठाउँ गाभी कक्षा १२ को परीक्षा सञ्चालन गर्नका लागि माध्यमिक शिक्षा परिषद् गठन गर्ने पनिकाको संस्थागत विश्लेषणबाट यसका पर्याप्त कमी-कमजोरीहरू पहिचान भएका छन् । ती कमजोरीहरू निम्नअनुसार छन् :

- ✍ स्रोत र साधनहरूको अपर्याप्तता
- ✍ परीक्षण र मापनमा विशेषज्ञताको अभाव
- ✍ अनुसन्धान र विकास कार्य सम्पन्न गर्ने क्षमता नहुनु वा त्यस्ता कार्यहरूमा ज्यादै सीमितता रहनु
- ✍ स्वायत्तताको कमी हुनु
- ✍ काममा अत्यधिक चाप रहनु
- ✍ शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बद्ध आन्तरिक र बाह्य संस्थाहरूसँगको सञ्चार व्यवस्थामा अपर्याप्तता रहनु आदि।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय दैनिक कार्य सञ्चालनमा सबल भए पनि पेसागत रूपमा दक्ष र सक्षम परीक्षण-संस्थाका रूपमा यसको विकास हुन सकेको छैन। पनिकामा परीक्षा-विकास, परीक्षा-विश्लेषण र प्रतिवेदन निर्माणका क्षेत्रमा पेसागत क्षमता र विशेषज्ञताको पूर्ण अभाव देखिन्छ। एउटा पेसागत परीक्षण-संस्थाका रूपमा कार्य गर्न आवश्यक पर्ने वित्तीय र संस्थागत स्वायत्तताको कमी पनि यस संस्थामा देखिन्छ। प्रशस्तै आर्थिक स्रोत रहेर पनि चरम वित्तीय समस्याहरूका बीच कार्य गर्नु यसको वास्तविकता हो । यसरी सरकारी अङ्गका रूपमा कार्य गरून्जेलसम्म यसले पेसागत हिसाबले सक्षम संस्थाका रूपमा कार्य गर्न सक्ने सम्भावना न्यून रहेको छ। यसकारण यस संस्थालाई अर्धस्वायत्त माध्यमिक शिक्षा परिषद्का रूपमा विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ। निर्माण गरिने यस नयाँ संस्थालाई माध्यमिक शिक्षाको अन्तिम तहगत परीक्षाहरूको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्न सक्षम बनाई त्यसका लागि अख्तियारी र हैसियत प्रदान गर्नु पर्दछ।

दसौं योजनाले पनि कक्षा १२ लाई अन्ततः विद्यालयतहको अन्तिम कक्षा हुने कुरालाई लक्ष्यित गरेको छ। यही कारण पनि नयाँ गठन गरिएको माध्यमिक शिक्षा परिषद् (मा.शि.प.) लाई कक्षा १२ को परीक्षा सञ्चालन गर्ने अधिकार हुनुपर्दछ। यस नयाँ संस्थाको स्थापना विद्यमान उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् (पाठ्यक्रम शाखाबाहेक) र पनिकाको सम्मिलनबाट हुनेछ। यस पुनःसंरचनाका लागि विद्यमान उमाशिप ऐन २०४६ को संशोधन गरी नयाँ ऐन लागू गर्नु पर्ने हुन्छ। प्रस्तावित संस्थागत पुनःसंरचनाको संरचनागत ढाँचा र अन्य विवरणहरू यस प्रतिवेदनको संस्थागत विश्लेषण अध्यायअन्तर्गत दिइएको छ। माशिप पूर्ण रूपमा स्वायत्त र संस्थागत भएपछि यसले आफ्नै क्षेत्रीय र जिल्लास्तरीय संस्थागत पूर्वाधार तयार गर्नु पर्ने छ। यति भए तापनि क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूको वर्तमान भूमिकामा कमी आउने छैन। तहगत परीक्षाहरूको अनुगमन तथा सञ्चालनमा तिनीहरूको भूमिका अत्यावश्यक रहने छ।

कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन गर्ने अधिकार क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने

सरकारले कक्षा १२ लाई विद्यालय-शिक्षाको अन्तिम कक्षा बनाउने सोचाइ राखे पनि आगामी धेरै वर्षहरूसम्म धेरै विद्यार्थीहरू कक्षा १० पछि उच्चशिक्षा अध्ययनका लागि नजाने स्थिति विद्यमान छ। कक्षा १२ लाई आधिकारिक रूपमा अन्तिम विद्यालयीय शिक्षा मानिए पनि धेरैजसो विद्यार्थीहरूका लागि कक्षा १० नै अन्तिम कक्षा रहने छ। कक्षा १० को अध्ययन पूरा गरेपछि व्यवसायमा लाग्न वा अन्य कार्य गर्न चाहनेका लागि औपचारिक शिक्षाको प्रमाणपत्र आवश्यक हुने भएकाले कक्षा १० को परीक्षा देशका पाँच क्षेत्रीय शिक्षा अधिकारीहरूले माशिपको निर्देशनमा सञ्चालन गरी त्यसको प्रतिवेदन पठाउनु पर्नेछ। यसको तात्पर्य तिनीहरूले छुट्टै स्वतन्त्र परीक्षा बोर्डका रूपमा कार्य गर्न सक्ने छैनन् भन्ने नै हो। कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन गर्ने अधिकार क्षेत्रमा हस्तान्तरण गरे पनि एकरूपता ल्याउनका लागि मुख्य विषयहरूका प्रश्नपत्रहरू भने माशिपले नै निर्माण गरिरहनेछ। अन्य विषयहरूका प्रश्नपत्रहरू चाहिँ सम्बन्धित क्षेत्रीय शिक्षा अधिकारीहरूले नै निर्माण गर्ने छन्। जुनसुकै क्षेत्रबाट परीक्षा दिए पनि कक्षा १० को समाप्तिपछि दिइने राष्ट्रिय स्तरको प्रमाणपत्र चाहिँ माशिपले नै प्रदान गर्नेछ। यसरी कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालनको कार्यभार क्षेत्रीय स्तरमा हस्तान्तरण भएमा माध्यमिक शिक्षा परिषद्को कार्यबोझ उल्लेख्य रूपमा कम हुनेछ। यस अवस्थामा उसले आफ्नो ध्यान अनुसन्धान र विकाससम्बन्धी कार्यमा केन्द्रित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

परीक्षण, मूल्याङ्कन र परीक्षाहरूमा राष्ट्रिय विशेषज्ञताको विकास गर्ने

परीक्षण, मूल्याङ्कन र परीक्षाहरूमा राष्ट्रिय विशेषज्ञताको सीमितता रहेको कुरा तथ्यहरूले देखाएका छन् । मूल्याङ्कन र परीक्षण भन्नाले प्रश्नपत्र निर्माण र त्यसको मोडरेसन भन्ने मात्र बुझ्नु हुँदैन। शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयका अधिकारीहरू शिक्षा क्षेत्रमा सामान्य विशेषज्ञका रूपमा मात्र रहेका छन् । यी अधिकारीहरूको पनि देशका विभिन्न ठाउँमा सरुवा भइरहने हुँदा आवश्यक पेसागत विशेषज्ञताको स्थायित्व र विकासमा बाधा उत्पन्न भएको छ। त्यसमा पनि परीक्षण संस्थामा काम गर्ने व्यक्तिहरू परीक्षण र मूल्याङ्कनका आधुनिक सिद्धान्त र पद्धतिहरूसँग अधिक रूपमा अपरिचित रहेका छन् । शिक्षाशास्त्र सङ्कायको मापन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी पाठ्यक्रम पनि काम नलाग्ने भइसकेका छन् । परीक्षण र मापन शिक्षा क्षेत्रका अत्यधिक विकसित विधा भए तापनि शिक्षाशास्त्र सङ्कायका धेरै जसो प्राध्यापकहरू परीक्षणका नयाँ-नयाँ पद्धतिहरूसँग कम जानकार रहेका छन् । शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा भएको सीमित क्षमताको पनि अत्यन्त कम उपयोग भइरहेको वा अझभन्दा उपयोग नै नभएको अवस्था छ। यसै कारण सुधारका लागि तलका दुई सुझावहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

(१) शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले देशमा राष्ट्रिय परीक्षण र मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गर्नका लागि देशभित्र जे -जस्तो विशेषज्ञता उपलब्ध छ त्यस्तो विशेषज्ञतालाई उपयोग गर्नु पर्दछ,

(२) दीर्घकालीन रूपमा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय र शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा रहेको विद्यमान ज्ञान-परीक्षण, मूल्याङ्कन र परीक्षाहरूको राष्ट्रिय क्षमताको विकास गर्न अपर्याप्त देखिन्छ। तसर्थ यस क्षेत्रमा राष्ट्रिय विशेषज्ञता विकास गर्नका लागि बाह्य सहयोगको परिचालन गरिनु पर्दछ।

वित्तीय साधनहरूमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको पहुँच बढाउने

पनिकाभित्र गम्भीर वित्तीय असहजता रहेको कुरा हाम्रो वित्तीय विश्लेषणले देखाएको छ। सरकारी निकायका नाताले पनिकाले सरकारबाट नियमित बजेट प्राप्त गर्दछ। यसले प्रतिवर्ष १ करोड १६ लाख रूपियाँ विद्यार्थीको परीक्षा-शुल्कबापत उठाउँछ। पनिकाले उठाएको यो सबै रकम सरकारी कोषमा जम्मा हुन्छ। सरकारबाट वार्षिक रूपमा प्राप्त हुने रकम पनिकाको परीक्षासम्बन्धी खर्च धान्न अपर्याप्त रहेको कुरा हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ। यसरी प्राप्त हुने रकमले तालिम, अनुसन्धान र विकास-कार्य -सञ्चालनको त कुरै छाडौ - परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी खर्च समेत मुस्किलले धान्छ। परीक्षाको तयारी, परीक्षा-सञ्चालन र उत्तरपुस्तिका परीक्षणलगायतका कार्यहरूमा खटाइने व्यक्तिहरूलाई दिइने पारिश्रमिक पनि अपर्याप्त छ। एस् एल् सी परीक्षा-सञ्चालनको धेरैजसो बोझ ग्रहण गर्ने क्षेत्रीय, जिल्ला र विद्यालयका पदाधिकारीहरू पनिकाबाट प्राप्त हुने रकम अपर्याप्त रहेको कुरा बताउँछन् । पनिकाको वित्तीय व्यवस्थापनमा अपर्याप्तता र नियमितता छैन भन्ने कुरा पनि अध्ययनले देखाएको छ। विद्यार्थीहरूले परीक्षाका समयमा खाने पानी समेत नपाएका उदाहरणहरू पनि

पाइएका छन् । अपर्याप्त रकमबाट उत्पन्न परिस्थितिहरू अत्यन्तै दुःखलाग्दा छन् । पर्याप्त पारिश्रमिक नपाएको अवस्थामा परीक्षकहरू पनि आफ्नो कार्य प्रतिसंवेदनशील हुँदैनन् । पारिश्रमिक अत्यधिक न्यून रहेको अवस्थामा कुशल परीक्षकहरू पाउन पनि गाह्रो छ । यसरी वित्तीय स्रोतहरूमा पनिकाको पहुँच बृद्धि नगरी परीक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न नसकिने देखिन्छ ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई एउटा स्वतन्त्र र वित्तीय रूपमा आत्मनिर्भर संस्थाका रूपमा विकसित गर्नु पर्याप्त सम्भावनाहरू रहेको कुरा हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ । पूर्व प्रस्तावित अर्धस्वायत्त संस्थाका रूपमा माशिपले परीक्षासँग सम्बद्ध शुल्कहरूबाट प्राप्त सबै कोषलाई आफूसँग राख्न सक्नेछ । पनिकाको स्रोतको अभिवृद्धिका लागि अध्ययन-समूहले निम्नलिखित आधारहरूसहित सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ :

पनिका नयाँ संस्थामा रूपान्तरित नहुन्जेलसम्मका लागि कार्यालय सञ्चालन कोषसम्बन्धी ऐन, २०४३ र नियमावली २०५० ले व्यवस्था गरे अनुसार पनिकामा एउटा विकास कोष स्थापना गर्न सकिन्छ । यस्तो कोषको स्थापनाले पनिकाको स्रोतहरूसँगको पहुँच अझ बढ्नेछ । विकास कोषको यस अवधारणाबाट पनिकाले कोष निर्माण गर्न र यसको आम्दानीको केही हिस्सा आफ्नै प्रयोजनका लागि राख्न सक्नेछ । यसका साथै पनिकाले सरकारबाट वार्षिक रूपमा पनि बजेट प्राप्त गरिरहने छ । यस विकल्पको थालनी पनिकाबाटै हुनु पर्दछ । पनिकाले शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय तथा अर्थ मन्त्रालयलाई विश्वस्त पार्नु पर्दछ र मन्त्रीपरिषद्बाट अन्तिम स्वीकृति पनि प्राप्त गर्नु पर्दछ । यस विकल्पले पनिकाको साधन-स्रोतको पहुँचमा केही वृद्धि त गराउँछ तर पूर्ण वित्तीय स्वायत्तता भने निश्चित गर्दैन ।

परीक्षासम्बन्धी सामग्री वा सेवाहरू (Services)को बिक्रीबाट पनि पनिकाको कोष अभिवृद्धि गर्ने पर्याप्त सम्भावना रहेको छ र यस सम्भावनाको प्रयोग अहिले सम्म उपयुक्त ढङ्गले हुन सकेको छैन । त्यसैले सरकारी नियन्त्रणमा रहेसम्म नयाँ सम्भावना नखुल्ने अवस्था देखिएको छ ।

संस्थागत र वित्तीय स्वायत्तता प्राप्त गर्नका लागि दोस्रो विकल्प भनेको अर्ध स्वायत्तताको स्थिति प्राप्त गर्नु हो । संस्थागत स्वायत्तता र वित्तीय स्वायत्तता सँगसँगै जान्छन् भन्ने कुरामा ख्याल गर्नु पर्दछ । त्यसैले पनिकाले अर्ध स्वायत्तताको स्थिति प्राप्त गरे पछि मात्रै वित्तीय स्रोतहरूमा यसको पूरा पहुँच पुग्नेछ साथै कर्मचारीतन्त्रीय संरचनाभित्र पेसागत दक्षता र नवप्रवर्तनको विकास हुन सक्दैन । त्यही कारण एउटा स्वायत्त संस्थाको स्थापना नै अन्तिम लक्ष्य हुनुपर्दछ । यो सुझाव हाम्रो संस्थागत पुनर्संरचनासम्बन्धी प्रस्तावअनुरूप छ ।

अनुसन्धानात्मक क्षमताको वृद्धि गर्ने

परीक्षा- विकासका लागि निरन्तर अनुसन्धानको आवश्यकता पर्दछ। मूल्याङ्कन र परीक्षण पद्धति एवं सो सम्बन्धी नवअवधारणा र विकास आदिमा अद्यावधिक रहिरहन पनिकाले अनुसन्धानकार्यको अभिवृद्धि र विस्तार गर्नु पर्दछ। परीक्षणलाई सही रूपमा प्रयोग नगर्नाले महत्वपूर्ण निर्णयहरूमा जातीय/जनजातीय असमानता घट्नुको सट्टा बढ्न जान्छ। त्यसैले शैक्षिक नीतिनिर्माताहरूले यस्ता किसिमका परीक्षणहरूका नकारात्मक परिणामहरूको निरन्तर अनुगमन गर्नु पर्दछ।

२. वर्तमान माध्यमिक स्तरको पाठ्यक्रमको समायोजन

एस् एल् सीका प्रश्नपत्रहरूलाई कक्षा १० को पाठ्यक्रम-सामग्रीमा मात्रै सीमित गर्ने एस् एल् सी परीक्षा विद्यार्थीको सिकाइ-उपलब्धिको मापन गर्ने आधार हो। विगतमा एस् एल् सी परीक्षा कक्षा १० को पाठ्यक्रममा मात्र सीमित थियो। प्रश्नपत्रहरू कक्षा १० मा पढाइएका पाठहरूबाट मात्र बनाइन्थे तर पछिका केही वर्ष यतादेखि कक्षा ९ र १० का पाठ्यसामग्रीबाट एस् एल् सी परीक्षा लिई विद्यार्थीको बोधको मापन गर्दै आइएको छ। कक्षा ९ र १० का सामग्रीहरूबाट संयुक्त रूपमा परीक्षण गर्नुको कारण चाहिँ एस् एल् सी परीक्षा तहगत रूपमा अन्तिम परीक्षा रहेको र यस्तो परीक्षामा विद्यार्थीको सिकाइको एकमुष्ट मापन गर्नु पर्छ भन्ने धारणा नै हो। यसरी परीक्षाको क्षेत्र र व्यापकता त्यसको आशयमा निर्भर रहेको छ। यस्तो निर्णय शैक्षणिकभन्दा राजनैतिक प्रकृतिको देखिन्छ। एस् एल् सीजस्तो कुनै पनि तहको अन्त्यमा लिइने सार्वजनिक परीक्षाहरूमा के कुराको परीक्षण गरिनु पर्छ भन्ने कुराको निश्चित शैक्षणिक धारणा रहेको छैन। तर धेरै

मानिसहरूमा के कुरामा सहमति पाइन्छ भने यदि परीक्षणको आशय विद्यार्थीको साधारण सक्षमता वा दक्षता मापन गर्ने हो भने कुनै निश्चित तह (मानौं कक्षा ९ र १०) मा पढाइ हुने पाठ्यसामग्रीहरूको समग्र सिकाइको मापन हुने गरी परीक्षण गर्नु पर्दछ तर यदि परीक्षणको आशय विद्यार्थीको सिकाइउपलब्धि वा विषयवस्तुको पूर्ण ज्ञान मापन गर्ने भन्ने हो भने शैक्षणिक तहको अन्तिम कक्षामा पढाइने पाठ्यवस्तुको मापन गर्ने गरी परीक्षाको स्वरूप तयार गर्नु पर्दछ। जब विद्यार्थीको विषयवस्तुको पूर्णता वा सिकाइउपलब्धि समष्टि (Cumulative) पद्धतिबाट मापन गरिन्छ यसले विद्यार्थीमा अतिरिक्त भार थप्न सक्छ जसका कारण विद्यार्थीको परीक्षाको परिणाम पनि कमजोर देखापर्दछ। धेरै वर्ष पढाइएको विषयवस्तुलाई परीक्षण गरिन्छ यसले पुनरावृत्ति(Recall) र पुनःस्मरण (Memorization) जस्ता समस्या सृजना गर्दछ। विद्यालयीय सर्वेक्षणका क्रममा अन्तर्वार्ता लिइएका धेरैजसो शिक्षक र विद्यार्थीहरूले एस् एल् सी परीक्षा कक्षा १० मा पढाइएका विषयवस्तुमा सीमित हुनुपर्छ भन्ने विचार दृढतापूर्वक व्यक्त गरे। उत्तरपुस्तिकाहरूको विश्लेषणले पनि विद्यार्थीहरूमा कक्षा ९ को पाठ्यसामग्रीबाट सोधिएका प्रश्नहरूमा खास कठिनाइ भएको देखाएको छ। त्यसैले

यो अध्ययनसमूह कक्षा ९ र १० गरी दुवै कक्षाको परीक्षण गरिने पाठ्यक्रम नीति तुरुन्त परिवर्तन गरिनुपर्छ र एस् एल् सी प्रश्नपत्र कक्षा १० मा सिकाइने पाठ्यसामग्रीमा मात्र आधारित हुनुपर्छ भन्ने सिफारिस गर्दछ। यस्तो खालको अभ्यास पाकिस्तान र भारतलगायतका धेरै देशहरूमा पहिलेदेखि नै भइरहेको छ भने बङ्गलादेश र श्रीलङ्कामा पनि विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ।

एस् एल् सी परीक्षामा परीक्षण गरिने विषयहरूको सङ्ख्या सीमित गर्ने

एस् एल् सी तहमा विद्यार्थीको थुप्रै विषयमा परीक्षण गर्ने गरिएको छ। अहिले ती विषयहरूको सङ्ख्या आठ रहेको छ। विषयहरूको सङ्ख्या जति धेरै हुन्छ त्यति नै बढी भार विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक र सबैभन्दा बढी विद्यार्थीहरूमा पर्न जाने हुन्छ। अत्यधिक सङ्ख्याका विद्यार्थीको परीक्षण-व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुनाले यसबाट पनिकामा पनि भार थपिन्छ। भुटान, भारत, पाकिस्तान र श्रीलङ्कामा विद्यार्थीले उत्तीर्ण गर्ने परने विषयहरूको सङ्ख्या क्रमशः ६, ५, ७ र ६ रहेका छन् । विश्वमा केन्द्रीकृत परीक्षण प्रणाली भएका अन्य प्रायजसो देशहरूमा विद्यार्थीको परीक्षण भाषा, गणित र विज्ञानजस्ता मुख्य विषयहरूमा मात्र गरिन्छ। हाम्रो सर्भेक्षणका क्रममा अन्तर्वार्ता लिइएका अभिभावक, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू एस् एल् सी परीक्षामा उत्तीर्ण हुने परने विषयहरूको सङ्ख्या ६ मात्रै हुनु परने कुरामा दृढ पाइए।

विद्यार्थीले कति विषय उत्तीर्ण गर्नु, त्यसको सङ्ख्याभन्दा उसले जीवनभरिका लागि सिक्नसक्ने दक्षता प्राप्त गर्नु गरेन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। त्यसैले अध्ययनसमूह एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्नका लागि आवश्यक पर्ने विषयहरू पाँच मूल विषयमा मात्र सीमित गरिनु पर्ने कुरालाई सुझावका रूपमा पेस गर्दछ। ती विषयहरू नेपाली, अङ्ग्रेजी, सामाजिक शिक्षा, विज्ञान र गणित हुन् । यति भएर पनि विद्यालयहरूले पाठ्यक्रममा उल्लिखित आठवटै विषयहरूको अध्ययन-अध्यापन सुचारु गर्नु पर्ने छ तर एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्नका लागि भने आवश्यक विषयहरू पाँचवटा मात्रै हुनु पर्दछ। प्रमाणीकरणका लागि परीक्षण गरिनु पर्ने विषयहरूको सङ्ख्याको सीमितताका दुई बलिया कारणहरू छन्। पहिलो, माथि उल्लिखित पाँच मुख्य विषयहरूमा विद्यार्थीको क्षमता प्रदर्शनले उनीहरूको उच्चशिक्षा र रोजगारीमा अवसर र सफलताको सम्भावना निर्धारण गर्दछ। यसले विद्यार्थीहरूका यी मुख्य विषयहरूमा ज्ञानको बढोत्तरी गर्नेछ। दोस्रो, पनिकाको कार्यभारमा पनि उल्लेखनीय कमी ल्याउने छ। जसले गर्दा पनिकालाई मूल पेसागत कार्यहरूजस्तै - स्तरीकृत प्रश्नपत्रको विकास, परीक्षा, विश्लेषण, परीक्षासँग सम्बद्ध विषयहरूमा अनुसन्धान र परीक्षा-प्रणालीका विभिन्न पक्षहरूको पृष्ठपोषणमा ध्यान केन्द्रित गर्नका लागि बढी समय प्रदान गर्दछ।

अतिरिक्त विषयहरूमा परीक्षण र प्रमाणीकरणको सम्भाव्यताको खोजी

बढी प्राज्ञिक अवसर खोज्न चाहने विद्यार्थीहरू अन्य अतिरिक्त विषय वा ऐच्छिक विषयमा पनि परीक्षा दिन र प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न चाहन्छन् । त्यस्तो अवस्थामा पाँचवटा मूलविषय बाहेकका अन्य विषयमा परीक्षा लिने र प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने प्रावधान निर्माण गर्न सकिन्छ। कम्प्युटर विज्ञान, शारीरिक शिक्षा, सङ्गीत र सृजनात्मक कलाजस्ता विषयहरूमा सरकारी क्षेत्रबाहिरका व्यावसायिक सङ्घ-संस्थाहरूबाट परीक्षा लिने सम्भाव्यताको खोजी गरिनु पर्दछ।

विज्ञान र गणितमा आधारभूत पाठ्यवस्तुका विकास गर्ने

पाठ्यक्रममा समावेश भएका पाठ्यवस्तुको विश्लेषणले गणित र विज्ञानका पाठ्यक्रमहरूमा अत्यधिक विषयवस्तु लादिएको पाइएको छ। पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको विश्लेषण गर्ने हाम्रा विज्ञहरूले यी दुई पाठ्यक्रमहरू एस् एल् सी परीक्षा उत्तीर्ण गरिसके पछि सम्बन्धित विषयहरूमा उच्चशिक्षाको चाहना गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि बढी सान्दर्भिक रहेको विश्वास व्यक्त गरेका छन् । हाम्रो अध्ययन (Tracer Study) को परिणामले देखाएअनुसार एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्याको दस प्रतिशतभन्दा कमले मात्र गणित र विज्ञानको अधिकतम ज्ञान चाहिने विषयमा उच्च अध्ययन गर्दछन् । नेपालका धेरै जसो विद्यालयमा यी दुई पाठ्यक्रमहरू लागू गर्न आवश्यक पर्ने भौतिक,

मानवीय र शैक्षणिक सामग्रीहरूको कमी रहेको कुरा पनि यहाँ उल्लेखनीय छ। एस् एल् सी परीक्षामा अत्यधिक असफलताका कारण नै यी दुई विषयहरूमा विद्यार्थीको कमजोर क्षमता प्रदर्शन हो । यी दुई विषयका पाठ्यक्रमबाट यिनै विषयमा उच्चशिक्षा अध्ययन गर्न चाहनेका लागि प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित केही निश्चित अंशहरू हटाई आधारभूत विज्ञान र आधारभूत गणित पाठ्यक्रमहरूको विकास गर्नु पर्दछ भन्ने सुझाव प्रस्तुत गरिन्छ। वर्तमान विज्ञान र गणित पाठ्यक्रमको पुनरावलोकन गर्न र आधारभूत गणित र आधारभूत विज्ञानका लागि सुहाउँदा विषयवस्तु सुझाव गर्न पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले सम्बन्धित विज्ञ, शिक्षक, शिक्षाशास्त्रका प्राध्यापकहरू तथा परीक्षण अधिकारीहरू सम्मिलित एउटा समितिको तत्काल नियुक्ति गरिनु पर्दछ। यसलाई स्तर घटाउने अर्थमा कदापि लिइनु हुँदैन।

एउटा विस्तृत अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीले गरेको प्रदर्शन र विद्यालयको अवस्थालाई हेरी भारतको सीबीएसई (CBSE)ले हालै मात्र विज्ञान र गणितका पाठ्यपुस्तकहरूबाट धेरै अध्यायहरू हटाउन गरेको निर्णय यहाँ उल्लेख गर्नु उचित देखिन्छ।

प्राथमिक कक्षाहरूमा नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा शिक्षण गर्ने

विद्यार्थीको क्षमता प्रदर्शन उनीहरूको भाषिक क्षमतासँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने कुरा उत्तरपुस्तिकाहरूको विश्लेषणले देखाएको छ। मातृभाषा नेपाली भएका वा नेपाली भाषामा राम्रो दक्षता भएका विद्यार्थीहरू अन्य विद्यार्थीको दाँजोमा राम्रो क्षमता प्रदर्शन गर्न सक्छन् । नेपाली भाषाको दक्षताले विद्यार्थीहरूको एस् एल् सी परीक्षाको समग्र परिणाम र अन्य

विषयहरूको परिणाम निर्धारण गर्ने कुरा पाइएको छ। एस् एल् सी परीक्षामा निबन्धात्मक शैलीका प्रश्नहरूको उपयोग गरिने हुनाले विद्यार्थीहरूमा नेपाली अथवा अङ्ग्रेजी भाषाको राम्रो दक्षता आवश्यक पर्दछ। किनभने एस् एल् सीमा विद्यार्थीले यी दुई भाषालाई माध्यम बनाउन पाउँछन् । मातृ भाषा नेपाली नभएका विद्यार्थीहरूको अभिव्यक्ति क्षमता अत्यन्त कमजोर पाइएको छ।

दस वर्ष सम्म विद्यालयमा नेपाली माध्यममा पढे पनि अल्पसङ्ख्यक जातजाति र भाषाभाषी समुदायका विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषाको प्रयोगमा समस्याहरू देखिएका छन् । सम्भवतः नेपालीमा लेखिएका पाठ्यपुस्तकहरूको लेखनशैली र कक्षामा नेपाली पढाइने तरिकाबाट विद्यार्थीलाई पर्याप्त भाषिक कला र सीप सिक्न सहायता नपुगेकाले यस्तो भएको हुनसक्छ। नेपाली साहित्यलाई पाठ्यक्रमको सामग्री र शिक्षण पक्ष दुवैमा बढी जोड दिनाले पनि मातृभाषा नेपाली नभएका विद्यार्थीहरूलाई कठिनाइ परेको हुनसक्छ। त्यसकारण जहाँ बहुसङ्ख्यक विद्यार्थीले नेपाली भाषा बोल्दैनन् त्यस्ता ठाउँमा प्रारम्भिक कक्षाहरूमा नेपालीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा शिक्षण गरिनु पर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव छ।

विद्यालय-पाठ्यक्रममा समावेश भएका विषयहरूलाई समायोजन गर्ने

पछिल्ला वर्षहरूमा विषयको सङ्ख्या र ती विषयमा राखिएका विषयवस्तु को मात्रा दुवैमा उल्लेखनीय विस्तार भएको छ। प्रायशः पाठ्यक्रमको विस्तार विद्यालय, शिक्षक र शिक्षार्थी हरूमा पर्ने प्रभावको वास्तविक मूल्याङ्कन नगरीकनै गरिएको छ। अन्त्यमा विद्यार्थीहरूलाई नै बोझ पर्ने गरी नयाँ विषयहरू थप गरिएका छन् । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालय-पाठ्यक्रममा राखिएका विषयहरूको सङ्ख्या समायोजन गर्ने प्रक्रियाको थालनी गर्नु पर्दछ।

३. विद्यालयहरूमा पठनपाठनको अवस्थामा सुधार

विद्यालय व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिकालाई सबल बनाउने एस् एल् सी परीक्षा उत्तीर्ण प्रतिशतलाई आधार बनाई गरिएको प्रभावकारी र अप्रभावकारी विद्यालयहरूको अवस्था अध्ययन (Case Study)को निष्कर्षले विद्यालयको प्रभावकारिताको प्रमुख कारक प्रधानाध्यापक हो भन्ने कुरा देखाएको छ। प्रभावकारी विद्यालयहरूको नेतृत्व स्थिर र दरिलो देखिएको छ भने अप्रभावकारी विद्यालयहरूमा नेतृत्व अस्थिर र फितलो पाइएको छ। प्रभावकारी विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू आँटिला, निर्णय लिन सक्ने, निर्णय गर्न सक्ने, कार्य वा लक्ष्य केन्द्रित, पूर्ण रूपले समर्पित, सदैव परिवर्तन चाहिरहने विशेषता भएका हुन्छन्। अप्रभावकारी विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूमा यी गुणहरूको अत्यन्तै अभाव रहेको छ। प्रधानाध्यापकहरू शिक्षकहरूलाई सहयोग, अनुगमन र

सुपरीवेक्षण गर्न सक्षम हुनपर्दछ। यसर्थ विद्यालयको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका सुदृढ बनाउने तर्फ निम्न कार्य गरिनुपर्छ भन्ने कुरा पनि सुझाव गरिन्छ। पहिलो : प्रधानाध्यापकहरूको नियुक्ति राजनीतिक वा अपारदर्शी तवरले हुने गरेकाले यसका सट्टामा प्रतिस्पर्धी र पारदर्शी प्रणालीबाट गरिनु पर्दछ। दोस्रो : शिक्षा नियमावलीमा सेवावर्ष, शैक्षिक योग्यता र तालिमलाई बढी महत्त्व दिइएको वर्तमान अवस्थामा यसलाई सुधार गरी व्यवस्थापन र नेतृत्वदायी क्षमतालाई छनोटको आधार बनाइनु पर्दछ। तेस्रो : वर्तमान शिक्षा नियमावलीले प्रधानाध्यापकको नियुक्ति र बर्खास्तीमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीलाई असीमित अधिकार दिइएको छ। यसको सट्टा प्रधानाध्यापकको नियुक्ति-प्रक्रियामा प्राथमिक सरोकारवालालाई बढी भूमिका दिइनु पर्दछ। चौथो : विद्यालयको नेतृत्व र व्यवस्थापनका अतिरिक्त शिक्षकको चयन र नियुक्ति, राम्रो प्रदर्शन गर्न नसक्ने शिक्षकलाई अनुशासनको कारवाही गर्ने वा हटाउने लगायत सबै

प्रकारका प्रशासनिक निर्णयसम्बन्धी आवश्यक अधिकार र उत्तरदायित्व प्रधानाध्यापकलाई नै दिनु पर्दछ। पाँचौँ : सबै सरोकारवालाहरूले मूल्याङ्कन गरी प्रधानाध्यापकको कार्य क्षमताका आधारमा कार्य समयको विस्तार गर्न सक्ने गरी प्रारम्भमा ४ वर्षका लागि नियुक्ति दिनु पर्दछ। छैटौँ : विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक शिक्षक सङ्घ(PTA) तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले प्रधानाध्यापकको कार्य क्षमताको वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ। यदि वार्षिक पुनरावलोकनले विद्यालयको क्षमता अभिवृद्धि नगरेको प्रतिवेदन दिएमा चार वर्षको अवधि पूरा नभई कनै पनि प्रधानाध्यापकलाई निकाल्ने अधिकार ती संस्थाहरूलाई हुनु पर्दछ। सातौँ : प्रधानाध्यापकलाई दिइने भत्ता (मासिक पाँच सय) ले उच्च गुणस्तर भएका प्रतिभाशाली र क्षमतावान व्यक्तित्वलाई आकर्षित गर्न सक्दैन। त्यसैले यस भत्ताको पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ। अन्त्यमा, विद्यालयको नेतृत्व र व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धिका लागि दिइने वर्तमान तालिम समयावधि र विषयवस्तुका दृष्टिले पर्याप्त छैन। यसको समयावधिको विस्तार र विषयवस्तुको परिमार्जन आवश्यक छ। विद्यालय व्यवस्थापन विशिष्ट पेसागत कार्य हो। त्यसैले शिक्षामा स्नातक गरेको र केही वर्षको शिक्षण अनुभव भएको शिक्षकले प्रभावकारी रूपमा विद्यालय व्यवस्थापन गर्न सक्छ भन्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। यसका लागि वर्तमान तालिम प्रावधान र उद्देश्यको आवश्यक संशोधन र परिमार्जन गर्न विशेषज्ञहरूको एउटा टोलीको निर्माण गर्ने पर्ने भएको छ।

उपयुक्त गृहकार्य नीतिको प्रारम्भ गर्ने

विद्यालयको क्षमता-प्रदर्शन विद्यार्थीलाई दिने गृहकार्यको मात्रासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ। गृहकार्यको मात्रा जति बढी हुन्छ एस् एल् सीको उपलब्धि पनि त्यति नै बढी हुन्छ। हाम्रो सर्वेक्षणले सम्पूर्ण विद्यार्थी सङ्ख्याको ४६ प्रतिशतले मात्र गृहकार्य गर्ने

गरेको देखाएको छ। यस्तो प्रतिशत सार्वजनिक विद्यालयहरूमा अझ न्यून रहेको छ। गृहकार्य नियमित गराउने माध्यमिक विद्यालयहरूको क्षमता- प्रदर्शन राम्रो रहेको छ भने गृहकार्य विरलै रूपमा दिइने विद्यालयहरूको क्षमता- प्रदर्शन कमजोर रहेको हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ। सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने उही कक्षाको विद्यार्थीको तुलनामा निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले गृहकार्य गर्ने अवसर बढी पाएका छन्। सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीको तुलनामा निजी विद्यालयका विद्यार्थीको गुणस्तरीय उपलब्धिमा यो एउटा सम्भाव्य कारण हुनसक्छ।

गृहकार्यले विद्यार्थीलाई धेरै सिक्न मद्दत गर्छ। यसले विद्यार्थीको पढाइमा बिताउने समय (Time on Task) बढाउँछ। यसले पर्याप्त अभ्यास गराउँछ, विद्यार्थीलाई पढाइमा तल्लीन गराउँछ, शिक्षक र विद्यार्थीका बीचमा अन्तरक्रिया बढाउँछ, पढाएको विषयवस्तु सिक्नका लागि विद्यार्थीहरूमा दबाब सिर्जना गर्छ र उनीहरूलाई शिक्षकबाट आफ्नो कमजोरीबारे जानकारी र थप मद्दत लिन अवसर प्रदान गर्छ। सार्वजनिक विद्यालयहरूमा या त गृहकार्य दिइँदैन र दिइहालियो भने पनि अत्यन्त थोरै दिइन्छ। जसका कारण उनीहरू आफ्नो क्षमता विकास गर्ने अवसरबाट बञ्चित हुन्छन्। निजी विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई चाहिने भन्दा बढी गृहकार्य दिने गरेको कुरा पनि हामीले उल्लेख गर्नु जरूरी देखेका छौं -। गृहकार्य बढी दिने र गृहकार्य नै नदिने दुवै कुरालाई गृहकार्य सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिमा उचित सम्बोधन गर्नु पर्दछ। यस नीतिमा एउटा विद्यार्थीलाई कतिसम्म गृहकार्य दिइनु पर्दछ भन्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख भएको हुनु पर्दछ। शिक्षण-सिकाइका क्रममा गृहकार्य नै नदिने सार्वजनिक विद्यालयका शिक्षकहरूलाई गृहकार्य दिनैपर्ने वातावरण सिर्जना गर्नु पर्दछ।

विद्यालयमा आधारित परीक्षा सञ्चालन गर्ने

विद्यालयमा लिइने परीक्षाबाट विद्यार्थीको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको निरन्तर अनुगमन गर्नाले विद्यार्थीको उपलब्धिमा सुधार ल्याउन सकिन्छ भन्ने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका धेरै अनुसन्धानहरूले बताउँछन्। निरन्तर लिइने परीक्षाले विद्यार्थीहरूको उपलब्धि निर्धारण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ। प्रभावकारी र अप्रभावकारी विद्यालयहरूमा गरिएको हाम्रो अध्ययनले पनि के देखाएको छ भने विद्यार्थीको पढाइको जति निरन्तर अनुगमन, मूल्याङ्कन भएको छ। त्यति नै त्यसले उनीहरूलाई एस् एल् सीमा उच्च अङ्क ल्याउन अवसर बढाएको छ। निरन्तर परीक्षा लिनु अधिकांश निजी विद्यालयहरूको विशेषता नै भइसकेको छ भने सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको त्यस किसिमको परीक्षा लिइँदैन वा अत्यन्त कम मात्रमा लिइन्छ। यदि उनीहरूको परीक्षा लिइयो भने पनि त्यसका आधारमा विद्यार्थीलाई थप अध्ययन गर्न दबाब तथा उत्प्रेरणा कमै मात्रामा दिने गरेको पाइन्छ। विगतलाई हेर्ने हो भने पनि नेपालमा आन्तरिक मूल्याङ्कन वा

निर्माणात्मक(Formative) मूल्याङ्कन पद्धति लागू गर्ने प्रयास विभिन्न कारणले असफल भएको छ। शिक्षकमा पनि आन्तरिक मूल्याङ्कनले उनीहरूको कार्यभार बढाउँछ भन्ने भय रहेको छ। वास्तवमा बाह्य परीक्षाले चाहिँ शिक्षकमा कार्यभार र दबाव थप गर्ने गरेको हुन्छ। त्यसै कारण हामी सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको परीक्षा निरन्तर लिने प्रावधानलाई अनिवार्य गरिनु पर्छ भन्ने कुरा सिफारिस गर्दछौं । यसका लागि वर्तमान शिक्षा नियमावलीमा सुधार गर्नु जरूरी छ। सिकाइको मूल्याङ्कन गर्ने वर्तमान प्रवृत्तिलाई सिकाइका लागि मूल्याङ्कन गर्ने प्रणालीमा रूपान्तरित गर्नु पर्छ । यसमा प्रणालीको आवश्यकतालाई भन्दा विद्यार्थीको आवश्यकतालाई केन्द्रमा राखिएको हुनुपर्छ । त्यसैले सार्वजनिक विद्यालयहरूमा सिकाइको परीक्षण (Assesment of learning) गर्ने अवस्था हटाई सिकाइका लागि परीक्षण

(Assesment for learning) गर्ने कार्यको थालनी गर्नु पर्दछ।

विद्यार्थीमा अध्ययन गर्ने बानीको विकास गराउने

उपयुक्त र नियमित अध्ययन गर्ने बानी बसाल्न सके विद्यार्थीमा सफलताको अवसर बढी प्राप्त हुन्छ भन्ने हाम्र निष्कर्ष छ। अर्को चाखलाग्दो निष्कर्ष के पनि छ भने जसका घरमा प्रशस्त पुस्तकहरू छन् त्यस्ता घरका विद्यार्थीको उपलब्धि पनि सकारात्मक देखिएको छ। यसको तात्पर्य जति विभिन्न किसिमका पाठ्य सामग्रीहरू विद्यार्थीको पहुँच उपलब्ध गराइन्छ उति नै उनीहरूको पढाइ (Performance) राम्रो हुन्छ। एउटा विद्यालयको सफलता भनेको विद्यार्थीहरूलाई दिइने सूचना-ज्ञान(Information-Knowledge)मा भन्दा उनीहरूको पढ्ने क्षमताको विकासमा भर पर्दछ तर अधिकांश सार्वजनिक विद्यालयहरूमा तोकिएका पाठ्यपुस्तकबाहेकका सामग्रीहरूको अभाव रहेको छ। पाठ्यपुस्तक पनि समयमा विद्यालयमा उपलब्ध हुँदैनन् । वास्तवमा विद्यालयमा पढ्नका लागि पुस्तकालय हुनुपर्छ भन्ने धारणा सोचमा मात्र देखिन्छ। विद्यार्थीहरू पनि विद्यालयमा भएका अतिरिक्त स्रोत-सामग्रीहरू विरलै मात्र प्रयोग गर्छन् । यी सम्पूर्ण तथ्यका आधारमा तलका दुईवटा कार्यहरू गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत गरेका छौं ।

(१) सरकारले नेपालका प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयमा पुस्तकालय निर्माण गर्ने योजना तयार पार्नु पर्दछ। विद्यालयहरूमा पाठ्यपुस्तक तथा अन्य अतिरिक्त सन्दर्भ-सामग्रीहरू न्यून तथा नभएको अवस्थामा ग्रामीण भेगमा उच्च प्राथमिकता दिएर पुस्तकालयहरूको स्थापना गर्नु पर्दछ र यस कार्यक्रमलाई चरणबद्धरूपमा सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा विस्तार गर्नुपर्छ ।

(२) अङ्ग्रेजी तथा नेपाली भाषाको परम्परागत पठनपाठनका कारण विद्यार्थीको पढ्ने बानीको विकासमा कुनै प्रकारको सहयोग पुग्न सकेको छैन। त्यसैले अङ्ग्रेजी तथा नेपाली भाषा विषयको पठनपाठनमा भाषाका अन्य सीपहरूका साथै पढाइ (Reading) मा पनि बढी जोड दिनु

उपयुक्त हुन्छ। सेवाकालीन तथा पूर्व सेवाकालीन तालिम कार्यक्रममा पढ्ने सीप (Reading Skill) को महत्त्वलाई स्थापित गर्ने गरी तालिम दिइनु पर्दछ। विश्वका विभिन्न मुलुकहरूमा त पठनलाई पनि एउटा छुट्टै विषयका रूपमा राखी अध्यापन गर्ने प्रचलन नै छ। माध्यमिक विद्यालयहरू खोल्ने नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्याका दृष्टिले साना माध्यमिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका तुलनामा ठूला माध्यमिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले एस् एल् सी परीक्षामा उत्तीर्ण हुने राम्रो अवसर पाएको कुरा हाम्रो सर्भेको तथ्याङ्कले देखाएको छ। यसबाट सिकाइउपलब्धि र विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्याका बीच दरिलो सम्बन्ध रहेको कुरा पत्ता लागेको छ। अवस्था-अध्ययन-अनुसन्धान (Case Studies) ले पनि माथिको कुरालाई प्रमाणित गरेका छन्। सबैभन्दा कमजोर क्षमता प्रदर्शन गर्ने मा त्प्यस्ता प्रस्तावित माध्यमिक

विद्यालयहरू परेका छन्, जसको विद्यार्थी सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेको छ। विगत केही समयदेखि सरकारले प्राथमिक तथा निम्न माध्यमिक विद्यालयहरूलाई प्रतिबद्ध तथा योग्यतावान् शिक्षक तथा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता विना नै माध्यमिक तहको सञ्चालनको अनुमति

दिएको छ। यसरी अनुमति पाएका विद्यालयहरूले हालसम्म सरकारबाट कुनै पनि सहयोग प्राप्त गर्न सकेका छैनन्। अहिले आएर सरकारले त्यस्ता विद्यालयलाई पनि केही सहयोग गर्ने निर्णय गरेको छ। पछिल्ला वर्षहरूमा निजी विद्यालयको लोकप्रियताका कारण धेरै सार्वजनिक विद्यालयहरूले विद्यार्थी सङ्ख्या गुमाउनु परेको छ। यसले गर्दा ती सार्वजनिक विद्यालयहरूको आकार निकै सानो हुन पुगेको छ। छरछिमेकमा सार्वजनिक विद्यालय छन्, छैनन्, समुदायको विशेषता कस्तो छ, भर्नाका सम्भाव्यताहरू के छन् भन्ने कुराको राम्ररी विचार नगरी विद्यालयहरूलाई तह थप गर्ने स्वीकृति दिने गरिएको छ। त्यसो त समुदायले पनि आफ्नो क्षेत्रमा माध्यमिक विद्यालय हुनुलाई उन्नतिका रूपमा लिने गरेको छ। त्यसकारण पनि समुदायहरू पनि आ-आफ्ना ठाउँमा माध्यमिक विद्यालय स्थापना गर्न निकै मिहेनत गर्छन्। प्राथमिक तहमा हुने गरेको भर्ना दरको वृद्धिले पनि माध्यमिक तहका विद्यालयहरूको मागमा बृद्धि भएको छ। यी विभिन्न कारणहरूले गर्दा विद्यालय व्यवस्थाको वर्तमान संरचना केही असफल सिद्ध भएको छ। कम विद्यार्थी हुने विद्यालयहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको छ। विद्यार्थी सङ्ख्या कम भएका त्यस्ता विद्यालयहरूमा आवश्यक संसाधनहरूको पर्याप्तता पनि छैन र सिकाइका लागि आवश्यक वातावरण पनि छैन। यसै सन्दर्भलाई ध्यान दिई विद्यालय खोल्ने नीतिमा पुनरावलोकन र मूल्याङ्कन गर्न जरूरी भएको छ। राजनीतिक दृष्टिकोणले अलोकप्रिय भए पनि शैक्षणिक र आर्थिक लाभलाई महत्त्व दिई अप्रभावकारी वा धान्न नसक्ने (Non Viable) विद्यालय बन्द गर्नु र साना विद्यालयहरूलाई एक आपसमा गाभेर प्रभावकारी र आर्थिक रूपले चुस्त बनाउने प्रक्रिया

थाल्नु आवश्यक छ। सबैका लागि प्राथमिक शिक्षा (UPE) को लक्ष्यतिर उन्मुख हुन लागेको वर्तमान अवस्थामा हाम्रो देशमा माध्यमिक विद्यालयको माग बढेर जाने अपेक्षा गरिएको छ। यस्तो स्थितिमा नयाँ खुल्ने माध्यमिक विद्यालय तथा तहवृद्धि हुने प्राथमिक तथा निम्न माध्यमिक विद्यालयको सवाललाई समुदायको मागमा मात्र छाड्नु उपयुक्त हुँदैन। नयाँ व्यवस्था विस्तार हुँदै गएको अवस्थामा विद्यमान प्रभावहीन र असफल विद्यालयहरूलाई अर्को नयाँ ठाउँमा सार्ने वा सुदृढीकरण गर्ने भन्नेबारे निर्णय गर्न जरूरी छ। यस आधारमा मूलतः तलका तीन कार्य गर्नु गराउनु पर्ने देखिन्छ।

- ✍ पहिलो, तराई र सहरी क्षेत्रजस्ता अत्यधिक जनघनत्व भएका इलाकाहरूका विद्यालयमा उपयुक्त विद्यार्थी सङ्ख्या (Optimum Student Number) राख्ने उद्देश्यले आपसमा गाभ्न सकिने विद्यालयहरूको सम्भाव्यताको खोजी गर्नु पर्दछ।
- ✍ दोस्रो न्यून जनघनत्व भएका, मौसमी बसाइसराइ हुने हिमाली तथा दुर्गम जिल्लाहरूमा आवासीय विद्यालयहरू सञ्चालन गर्ने सम्भाव्यताको खोजी हुनुपर्छ।
- ✍ तेस्रो, माध्यमिक तथा निम्न माध्यमिक विद्यालयहरू स्वतः माध्यमिक तहमा बृद्धि हुन पाउने विद्यमान व्यवस्थालाई उचित नक्सामा आधारमा नयाँ विद्यालयहरू स्थापना गर्ने व्यवस्थाद्वारा प्रतिस्थापन गरिनु पर्दछ।

शिक्षकको पेसागत विकासलाई परीक्षा र मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गर्ने

शिक्षकलाई बारम्बार तालिम दिने व्यवस्थालाई विद्यार्थीको उपलब्धि वृद्धि गर्ने रणनीतिक रूपमा स्वीकार गर्ने गरिएको छ। बारम्बार प्रदान गर्ने यस्ता तालिमहरूले शिक्षकको पेसागत क्षमता, कार्य तत्परता र उत्प्रेरणा बढाउनुका साथै विद्यार्थीको सिकाइमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउँछ भन्ने मान्यता छ। तापनि यो मान्यता पूर्णतः सत्य भने छैन। हाम्रो अध्ययनले अल्पकालीन तालिम र विद्यार्थीका उपलब्धिका बीचमा नकारात्मक सम्बन्ध भएको देखाएको छ। शिक्षक तालिमले विद्यार्थीको सिकाइ-प्रबर्द्धन गर्न सक्छ भनी विश्वास गर्ने योजनाकार, शिक्षाविद् तथा दाताहरूका लागि यस्तो समाचारले अवश्य पनि दुःखित तुल्याउँछ। तापनि विद्यार्थीको उपलब्धिमा शिक्षक तालिमले पार्ने नकारात्मक प्रभावका विभिन्न कारणहरू हुनसक्छन्।

पहिलो, नेपालमा विद्यमान सेवाकालीन र पूर्व सेवाकालीन तालिम पाठ्यक्रममा विद्यार्थी केन्द्री, सहभागितामूलक र अन्तरक्रियात्मक शिक्षण विधिलाई बढी प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखिएको छ तर यो कुरा विद्यार्थीले प्राप्त गरेका सूचना र ज्ञानलाई मापन गर्ने हाम्रो परीक्षा प्रणालीसँग मेल खाने देखिँदैन।

दोस्रो, सयौँ शिक्षकहरूलाई शिक्षक तालिममा सहभागी गराउँदा शिक्षकहरू कक्षामा नियमित उपस्थित हुन नसक्ने भएका कारण पढाइमा बाधा उत्पन्न भएको छ।

तेस्रो , शिक्षक तालिम र कक्षामा उसले शिक्षण गर्ने विषयका बीच तालमेल हुन सकेको छैन। अङ्ग्रेजी विषयको शिक्षकले सामाजिक शिक्षाको तालिम लिएको र गणित विषयको शिक्षकले नेपाली विषयको तालिम लिएका सयौं उदाहरणहरू पाइएका छन् ।

चौथो , जुन विद्यालयमा विद्यार्थीको पढाइले उच्च प्राथमिकता पाउँदैन, तिनै अप्रभावकारी विद्यालयका शिक्षकहरू तालिम कार्यक्रममा सहभागी भएका उदाहरणहरू प्रशस्त छन् ।

शिक्षकको तालिम र विद्यार्थीको उपलब्धिबीच अपेक्षित रूपमा सकारात्मक सम्बन्ध हुन नसक्नुमा अरु धेरै कारणहरू हुन सक्छन् । यस समस्याको समाधानार्थ अल्पअवधिका तालिमहरूलाई बन्द गर्नु पर्छ भन्ने सल्लाह दिन यही अध्ययन मात्र पर्याप्त छैन र त्यो बुद्धिमानी पनि ठहर्दैन। तापनि सरकारले सबै का लागि शिक्षा २००४-२००९ (EFA) माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम (SESP) तथा शिक्षक तालिम परियोजना (TEP) अन्तर्गत

हाल सञ्चालित सबै अल्पअवधिका शिक्षक तालिम पुनरमूल्याङ्कन भने निश्चित रूपमा गर्ने पर्दछ। सायद पाठ्यक्रमसँग राम्रो संयोजन नभएको , प्रशिक्षार्थीको आवश्यकतासँग राम्रो नमिल्ने र शिक्षकको समग्र पेसागत विकाससँग उपयुक्त किसिमले तादात्म्य नभएको र शिक्षक विकासभन्दा राम्रो शिक्षक व्यवस्थापन बढी महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने सन्देश यसले दिएको देखिन्छ। शिक्षक व्यवस्थापनका दृष्टिले निजी विद्यालय बढी राम्रा देखिएका छन् तर सार्वजनिक विद्यालयहरूमा चाहिँ शिक्षक व्यवस्थापनमा भन्दा शिक्षक विकासमा बढी जोड दिइएको पाइन्छ।

शिक्षकहरूको कुशल उपयोग गर्ने

शिक्षकको कार्यभारमा अर्थपूर्ण रूपमा भिन्नता भएको कुरा तथ्याङ्कहरूले देखाएका छन्। यो निकै रुचिपूर्ण विषय हो । शिक्षकको कक्षाभार जति बढी छ, विद्यार्थीको उपलब्धि पनि त्यति नै उच्च पाइएको छ। शिक्षकको कार्यभार बढी हुँदा किन विद्यार्थीको क्षमता-प्रदर्शनमा पनि अभिवृद्धि भयो भन्ने कुरा तत्कालै थाहा हुन सक्ने कुरा होइन तापनि सतर्कतापूर्वक विश्लेषण गर्दा राम्ररी परिचालन नगरिएका वा आंशिक रूपमा परिचालित शिक्षकभन्दा उच्चतम रूपमा परिचालित शिक्षकबाट राम्रो परिणाम प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने निष्कर्ष प्राप्त गर्न सकिन्छ। कुनै स्कुलमा चाहिने भन्दा बढी शिक्षक हुनु र कुनैमा कम हुनुले शिक्षक वितरणको ढाँचा प्रभावकारी नभएको देखिन्छ। शिक्षक दरबन्दी वितरणको विगतका अभ्यासबाट फलदायी परिणाम प्राप्त हुन सकेको छैन। त्यसै कारण विभिन्न क्षेत्र, जिल्ला र विद्यालयहरूमा समतापूर्वक ढङ्गले शिक्षक वितरण गर्ने कार्यलाई सुनिश्चित गर्नु पर्ने कुरा महत्वपूर्ण भएको छ जसले गर्दा विद्यालयमा उपलब्ध हुने शिक्षकलाई अधिकतम रूपमा परिचालन गर्न सकियोस् ।

माध्यमिक शिक्षामा बजेट विनियोजन बढाउने

विकासोन्मुख मुलुकहरूमा गरिएका विद्यालयको प्रभावकारितासम्बन्धी अध्ययनले देखाएजस्तै हाम्रो यस अध्ययनले पनि प्रतिविद्यार्थी खर्च र विद्यालयको क्षमता-प्रदर्शनका बीच बलियो सम्बन्ध रहेको कुरा देखाएको छ। प्रतिविद्यार्थी बढी खर्च गर्ने विद्यालयहरूले खर्च नगर्ने अरु विद्यालयहरूका तुलनामा एस् एल् सीमा निकै राम्रो उपलब्धिगत सफलता प्राप्त गरेको देखाएका छन्। नेपालका विभिन्न प्रकृतिका विद्यालयहरूबीचमा प्रतिविद्यार्थी खर्चमा एकरूपता रहेको पाइन्छ। यस्तो खर्चमा सार्वजनिक र निजी विद्यालयहरूमा निकै अन्तर रहेको छ र यस्तो अन्तर सार्वजनिक तुलनामा निजी विद्यालयहरूमा ११ गुणाले बढी रहेको छ। हाम्रो अवस्था- अध्ययनले प्रभावकारी र अप्रभावकारी विद्यालयमा हुने प्रतिविद्यार्थी खर्चमा ठूलो अन्तर रहेको देखाएको छ। प्रभावकारी विद्यालयले प्रतिविद्यार्थी खर्च बढी गर्दछन् भन्ने कुरा पाइएको छ। यसैगरी प्रतिविद्यार्थी खर्च विद्यालय रहेका क्षेत्र (गाउँ वा सहर) तथा लगानीको स्रोत (सरकारी लगानी वा समुदायको लगानी) का आधारमा पनि भिन्न-भिन्न हुने गरेको छ। प्राथमिक विद्यालयमा जस्तो माध्यमिक शिक्षामा सरकारले पूर्ण आर्थिक भार बहन गर्ने गरेको छैन।

शिक्षा ऐन सातौं संशोधन र दसौं योजनामा स्थानीय समुदाय र अभिभावकसँगको सहकार्यमा माध्यमिक विद्यालयलाई आर्थिक स्रोत जुटाउने भन्ने सरकारी नीतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ। यति भएर पनि कतिपय विद्यालयहरू आर्थिक अभावको चपेटामा परेका छन् भने अधिकांश चाहिँ आधारभूत सुविधाबाट वञ्चित हुने अवस्थामा रहेका छन्। विशेषतः समुदाय र अभिभावकहरू अत्यन्त विपन्न रहेका क्षेत्रहरूमा यस्ता समस्याहरू पाइएका छन्। सरकारी स्रोत र साधनहरूको असमान वितरण तथा स्थानीय समुदायमा आधारित स्रोत र साधनहरूको अभावका कारण पनि कतिपय विद्यालयहरू अन्य विद्यालयका तुलनामा विपन्न बन्न पुगेका छन्। यस परिप्रेक्ष्यमा आर्थिक अभाव झेलिरहेका र सम्पन्न विद्यालयको स्रोत र साधनको वितरणमा समता ल्याउने कुरालाई वित्तीय नीतिको एउटा मूल तत्वका रूपमा लिइनु पर्दछ। त्यसै गरी माध्यमिक शिक्षामा लगानी कोष बढाउनु पर्ने कुरा पनि सुझावयोग्य रहेको छ। यति हुँदाहुँदै पनि त्यसरी वृद्धि गरिएको समग्र लगानीलाई समतामूलक किसिमले वितरण गरिएन र अति आवश्यक क्षेत्र र परिवारलाई लक्षित गरिएन भने यसले ल्याउने परिणाम पनि असमान हुन सक्ने कुरामा पनि विचार पुऱ्याउनु पर्छ। सरकारले माध्यमिक विद्यालयसम्म निःशुल्क अध्ययन गर्न पाउने गरी गरेको निर्णय विद्यालयीय शिक्षामा समताको सुनिश्चितता गर्ने उपयुक्त कदम हो। यस्तो अवस्थामा जहाँ सरकारी विनियोजन मात्रले माध्यमिक शिक्षाको खर्च धान्न सक्दैन त्यस्ता ठाउँमा अभिभावक र स्थानीय समुदायको लगानी बढाउनका लागि ठोस कदम चाल्नु आवश्यक छ। विशेष गरी सम्पन्न समुदाय र परिवारहरूलाई, आफ्ना बालबालिकालाई विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्छ भन्ने कुरामा ढुक्क बनाउन सके उनीहरूले आफ्ना बालबालिकाको शिक्षाका लागि खर्च गर्न

हिकिचाउँदैन् । यसका लागि विद्यालयलाई स्थानीय स्तरमा कोषवृद्धि गर्नका लागि स्वीकृति दिनु पर्दछ।

कमजोर विद्यार्थीहरूलाई पर्याप्त शिक्षण सहयोग सुनिश्चित गर्ने

सयौं विद्यालय र कक्षाहरूमा हामीले गरेको अवलोकनबाट कमजोर विद्यार्थीहरूको लागि पर्याप्त शिक्षण सहयोग हुन नसकेको कुरा पत्ता लागेको छ। माथि वर्णन गरिएअनुसार सार्वजनिक विद्यालयहरूमा परीक्षण अत्यन्त कम मात्रामा मात्र हुने गरेको छ। विद्यार्थीको परीक्षा लिई हालियो भने पनि त्यसको परिणामलाई सिकाइमा प्रयोग गरी विद्यार्थीलाई सहयोग गर्ने कुरा विरलै मात्र पाइन्छ। यस अवस्थाका कारण कमजोर विद्यार्थीले तिनका शिक्षकहरूबाट आवश्यक सहयोग पनि विरलै मात्र प्राप्त गर्दछन् । कमजोर विद्यार्थीलाई बेवास्ता गर्ने यस्तो व्यवहार प्राथमिक तहबाटै प्रारम्भ हुन्छ र माध्यमिक तहसम्म यही अवस्था रहिरहन्छ।

सार्वजनिक विद्यालयहरूको पर्याप्त अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने काम सुनिश्चित गर्ने

हाम्रो विद्यालय सर्वेक्षण र प्रभावकारी र अप्रभावकारी विद्यालयहरूको अवस्था- अध्ययनले धेरैजसो ग्रामीण विद्यालयहरूमा शिक्षण-सिकाइ विरलै हुने गरेको कुरा देखाएको छ। भौतिक, शैक्षणिक र मानव संसाधनका कारण मात्र शिक्षण-सिकाइमा कमी आएको नभई साधन-स्रोत भएको अवस्थामा पनि शिक्षण-सिकाइ नभएको देखियो । पढाइ पनि समयमा नसकिएको पाइयो भने शिक्षकको अनुपस्थिति पनि अत्यधिक हुने गरेको पाइयो । कथं कदाचित शिक्षकहरू विद्यालयमा उपस्थित भए भने पनि शिक्षण कार्य नगरेको पनि पाइयो । यसले के देखाउँछ भने बालबालिकाको शिक्षाप्रतिको दायित्व लिने कोही पनि छैनन् । विद्यार्थीहरूले तिनका शिक्षकहरूबाट समय र सतर्कता नपाएको देखियो । यस्तो अवस्था सबै विद्यालयमा चाहिँ देखिएको होइन। त्यसो त कतिपय विद्यालयहरूमा परिश्रमी शिक्षकहरू पनि पाइए तर यस्ता कतिपय शिक्षकमा आवश्यक शैक्षिक योग्यताको अभाव देखियो । यस्ता शिक्षकहरू आफूलाई अन्य शिक्षकहरूभन्दा भिन्न देखाउन प्रयत्नरत थिए तर त्यसका लागि तिनीहरूले प्रभावकारी रूपमा काम गरी योग्य शिक्षकका लागि आवश्यक पर्ने पेसागत विकासमा सहयोग र सुपरीवेक्षण प्राप्त गरेका थिएनन् । विद्यालयहरूमा अनुगमन र सुपरीवेक्षणको पूर्णतः अभाव रहेको कुरा पनि हामीले फेला पार्थौं । शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले नियुक्त गरेका विद्यालय निरीक्षक, स्रोत व्यक्तिहरूको जमातै छ तापनि सार्वजनिक विद्यालय चाहिँ निरीक्षणको अभावमै रहेका छन् । विशेषतः विपन्नताबाट ग्रसित समुदायमा शिक्षकको कार्य र अवस्था तथा विद्यालय क्षमता-प्रदर्शनको अनुगमन र सुपरीवेक्षण गर्न स्थानीय समुदायका

सदस्य तथा अभिभावकहरूले नसक्ने अवस्था हुन्छ र यस्तो अवस्थामा सरकारी अनुगमन र सुपरीवेक्षण

आवश्यक पर्छ । यस्ता विद्यालयहरूमा कमजोर नेतृत्व भएका विद्यालयहरू पर्दछन् । सरकारी सुपरीवेक्षण र अनुगमन प्रणाली तहसनहस हुनु एउटा प्रमुख समस्या हो र यस समस्याको मारमा सार्वजनिक विद्यालयहरू परेका छन् । निजी विद्यालयहरूमा यस्ता समस्या छैनन् किनभने त्यस्ता विद्यालयमा प्रिन्सिपल वा प्रधानाध्यापकहरूले आफ्ना शिक्षक र कर्मचारीको प्रत्यक्ष अनुगमन र सुपरीवेक्षण गर्दछन् । यसरी अनुगमन र सुपरीवेक्षण प्रणाली धरमराउन थाले पछि अन्य प्रणालीहरू पनि खस्कन थाल्दछन् । यस्तो अवस्थामा सरकारले अनुगमन र सुपरीवेक्षण प्रणालीको पूर्णतः मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । सर्भेक्षणको एउटा अङ्गका रूपमा विद्यालय र शिक्षकको अनुगमन कार्य व्यवस्थापन समितिका सदस्य, शिक्षक अभिभावक संघका सदस्य तथा अभिभावकहरूबाट भइरहेको पाइयो । यस्तो अनुगमन प्रायजसो स्थानीय समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरूमा देख्न पाइयो । यस्तो हस्तान्तरण प्रक्रियाले विद्यालयलाई शिक्षण-सिकाइ कार्यमा पुनः फर्काउने केही सम्भावनाहरू रहेको पनि देखियो ।

दृठ

एस् एल् सीका नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्ने कार्यको थालनी गर्ने

एस् एल् सी परीक्षा अभिभावक, विद्यार्थी, शिक्षक र विद्यालयहरूको पनि प्रमुख लक्ष्यका रूपमा रहेको छ । एस् एल् सीमा उत्तीर्ण दर उच्च बनाउने कार्यमा होडनै चल्ने गरेको छ र निजीक्षेत्रका विद्यालयहरूमा यस्तो देखिएको छ । जबसम्म निजी विद्यालयको विद्यार्थी भर्ना प्रक्रिया तिनीहरूको उपलब्धिस्तरमा आधारित हुन्छ तबसम्म ग्राहकरूपी अभिभावकलाई सन्तुष्ट बनाउन उनीहरूले परिश्रम गरिरहन्छन् । परीक्षासँग लाभ-हानिको कुरा जोडिन्छ भने यो आफ्नो वास्तविक उद्देश्यमा असफल हुन्छ । एस् एल् सीको दबावका कारण विद्यालयले महत्वपूर्ण पाठ्यसमय प्रत्यक्ष रूपमा यसको तयारीमा र बाह्य परीक्षाको सञ्चालनमा खर्च गर्दछ । परीक्षाको बोझले गर्दा शिक्षा एउटा बौद्धिक र आत्मिक यात्रा हुनुको सट्टा दिक्कलाग्दो वा थकानपूर्ण कार्यमा बदलिने भय सिर्जना हुन्छ । सार्वजनिक परीक्षाहरूलाई उचित तवरले सञ्चालन र अनुगमन नगर्ने हो भने पाठ्यक्रम साँघुरिँदै जान्छ र परीक्षामा नसोधिने कुराहरूलाई उपेक्षा गर्ने स्थिति उत्पन्न हुन्छ । यसले विद्यालय र विद्यार्थीलाई शिक्षण-सिकाइमा खर्च गर्नु पर्ने ठूलो समय परीक्षामा खर्च गर्नु पर्ने स्थिति निर्माण हुन्छ । निजी विद्यालयहरूको अवस्था-अध्ययनले विद्यालयका अन्तिम दुई कक्षाहरूमा केवल परीक्षामा सोधिने विषयहरूको शिक्षणमा मात्र खर्च हुने गरेको पाइएको छ । विद्यार्थीहरूलाई थुप्रै

आन्तरिक परीक्षा दिन लगाइन्छ। आन्तरिक परीक्षाहरूले अत्यधिक महत्व पाउँदा यी परीक्षाहरू शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियाका सहयोगी नभई

बाधक हुन पुगेका छन् । विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई सह-क्रियाकलाप र अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागी गराउँदैनन् । उनीहरू कला, साहित्य, सिर्जनात्मक क्रियाकलापहरूमा कम मात्र ध्यान दिन पाउँछन् । यसरी एस् एल् सी परीक्षाले शिक्षाको गुणस्तरमा हानिकारक असर सिर्जना गरेको छ। यसका विषयमा थप अध्ययन हुनु पर्दछ। यस्ता नकारात्मक प्रभावहरू (Backwash effect)लाई बाह्य परीक्षाहरू कम गर्ने, शिक्षणको निरन्तर

अनुगमन गर्ने, परिमार्जित प्रश्नपत्रहरूको प्रयोग गर्ने तथा सिर्जनात्मक र मौलिक कार्य लाई बढी महत्व दिने लगायत कार्यहरू गरी घटाउन सकिन्छ। परीक्षाको प्रभुत्वलाई कहिल्यै चुनौती दिइएको छैन र यसले शिक्षा प्रणालीलाई पहिले भन्दा बढी मात्रामा नै डोच्याएको छ। यस्तो अवस्थामा शैक्षिक योजनाकारलाई परीक्षाका कारण उत्पन्न हुने असरबारे स्पष्ट ज्ञान हुनै पर्दछ।

विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयका शिक्षकहरूको पेसागत प्रोफाइल पुनरावलोकन गर्ने

विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषय उत्तीर्ण गर्न कठिनाइ भएका कारण विद्यार्थीहरू एस् एल् सीमा अनुत्तीर्ण हुने गरेका छन् । यस अवस्थालाई सुधारका लागि सरकारले कुनै गम्भीर कार्य गरेको छैन। शिक्षकको योग्यता विद्यार्थीको उपलब्धिको मुख्य कडी हो । कुन शिक्षकले यी विषयहरूको शिक्षण गर्छन् भन्ने विषयमा शिक्षकहरूको प्राज्ञिक र पेसागत दक्षताबारे थोरै मात्रामा जानकारी छ। यी शिक्षकहरूको प्राज्ञिक र पेसागत विशेषताका बारेको सूचना सङ्कलन गर्न देशव्यापी अभियान थालिनु पर्छ र तिनका प्रो फाइलहरूको पुनरावलोकन गर्नु पनि आवश्यक छ।

ग्रामीण र दुर्गम जिल्लाका पुरुष तथा महिला शिक्षकहरूको कमीलाई

तत्काल परिपूर्ति गर्न राष्ट्रिय विकास सेवा (एनडीएस) पुनः सञ्चालन गर्ने

१९७० को दशकमा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाको एउटा अङ्गका रूपमा नेपालले एउटा सफल शैक्षिक रणनीति लागू गरेको थियो। यस कार्यक्रमअन्तर्गत विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरू एकवर्षे राष्ट्रिय विकास सेवामा अनिवार्य रूपमा सहभागी हुन्थे । उनीहरूको प्राथमिक काम भनेको नै दुर्गम र ग्रामीण क्षेत्रमा एक वर्ष बसी माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण गर्नु रहेको थियो । उनीहरूले अध्यापनबाहेक स्थानीय स्रोत-साधनको परिचालन गरी समुदायको विकासका लागि अनेकौं कार्य गर्दथे । त्यस्ता विद्यार्थीहरूलाई निर्वाहका लागि मात्र पुग्ने गरी केही पैसाको व्यवस्था गरिएको थियो । ती विद्यार्थीहरूको कार्य मूल्याङ्कन गरी गाउँ र विद्यालयमा गरेका कार्यहरूका आधारमा श्रेणीमापन गरिन्थ्यो । यस

कार्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई देशका विभिन्न भागका जनताले भोग्नु परेका समस्याहरू र नेपालको ग्रामीण भेगका विषयमा प्रत्यक्ष ज्ञान हासिल गर्ने अवसर प्रदान गरेको पाइन्छ।

उच्चशिक्षा विपन्न समुदायका लागि उपयोगी हुन पुगेको यो

सबैभन्दा उत्कृष्ट उदाहरण हो । राजनीतिक कारणले यो योजना रोकिन पुगे पनि विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरूसँग गरेको छलफलबाट यस्ता योजनामा सहभागी हुन अहिले पनि उनीहरू तत्पर र उत्साही छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाएका छौं । तसर्थ राष्ट्रिय विकास सेवालाई पुनः सञ्चालन गरी अङ्ग्रेजी, विज्ञान र गणितजस्ता विषयमा रहेको गुणस्तरीय शिक्षकको अभावलाई हटाउने कार्य गर्न यो अध्ययन टोली सिफारिस गर्दछ।

माध्यमिक शिक्षामा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न तथा पहुँच बढाउन खुला शिक्षा प्रणाली प्रारम्भ गर्ने

वर्तमान नियमावलीअनुसार विद्यार्थीहरू प्राइभेट परीक्षार्थीका रूपमा एस् एल् सी परीक्षामा सामेल हुन सक्दछन् । नियमित परीक्षार्थीका तुलनामा यस्ता विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या अत्यन्त कम रहेको छ। [२०६१ (२००५)] मा कुल विद्यार्थी २१६,३०३ को तुलनामा प्राइभेट सामेल विद्यार्थी सङ्ख्या ४२३१] तापनि हालैका वर्षहरूमा प्राइभेट विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या बढ्दो छ। उदाहरणका लागि २००१ मा यो सङ्ख्या ७२२ मात्र थियो भने २००५ मा प्राइभेट परीक्षार्थीको सङ्ख्या बढेर ४२३१ पुगेको छ। यस्ता विद्यार्थीहरूको उत्तीर्ण प्रतिशत न्यून (२० प्रतिशत) रहेको छ भने यसका तुलनामा नियमित विद्यार्थीहरूको उत्तीर्ण प्रतिशत बढी (३८ प्रतिशत) रहेको छ। प्राइभेट रूपमा परीक्षामा सहभागी हुने विद्यार्थीहरूका बारेमा हामीसँग पर्याप्त सूचना छैन तापनि प्राप्त तथ्यका आधारमा यी विद्यार्थीका विषयमा निम्न निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) निरन्तरको द्वन्द्व विस्थापित हुन पुगेका

(ख) विद्यालयको सेन्ड-अप परीक्षामा उत्तीर्ण हुन नसकी बाहिरिएका,

र

(ग) अनेकौं कारणले विद्यालयमा नियमित हाजिर भई अध्ययन गर्न नसकेका।

प्राइभेट रूपमा एस् एल् सीमा सहभागी हुने धेरै विद्यार्थीले कुनै प्रकारको सहयोग पाएका छैनन् । जबसम्म विस्थापित परिवार र बालबालिकाको सङ्ख्या बढिरहन्छ प्राइभेट विद्यार्थीको सङ्ख्या पनि बढ्दै जाने कुरा निश्चित छ। प्राइभेट विद्यार्थीका रूपमा तिर्नु पर्ने शिक्षण-शुल्क महङ्गो हुनाले धेरैले यस्तो शुल्क तिर्न सक्ने अवस्थामा छैनन् । त्यसैले विद्यालय शिक्षाको औपचारिक प्रावधानलाई अँगाल्न असमर्थ विद्यार्थीहरूलाई माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्न खुला शिक्षा प्रणाली अँगाल्नु पर्ने कुरा सरकार समक्ष सिफारिस गर्दछौं । यस्तो कार्यक्रमले एस् एल् सी परीक्षाको तयारी गर्न चाहने तर आफ्नो विद्यालयमा फर्कन नसक्ने गरी विस्थापित

भएका विद्यार्थीलाई फाइदा पुग्दछ। गरिबी तथा अन्य कारणले गर्दा काम र अध्ययन दुवैलाई सँगै लैजान चाहने प्रायःधेरै जसो श्रमिक बालबालिकालाई खुला शिक्षा प्रणालीले राम्रो सेवा पुऱ्याउन सक्छ। व्यापारिक प्रकाशकहरूले एस् एल् सीका तयारी सामग्रीहरूले बजार भरेका छन् तापनि यस्ता सामग्रीहरू स्वअध्ययनमा संलग्न विद्यार्थीका लागि त्यति सहयोगी रहेका छैनन् । यस्ता विद्यार्थीलाई त राम्ररी र पेसागत रूपमा तयार पारिएका स्वअध्ययन सामग्री तथा रेडियो वा

टे लिभिजनमा आधारित पाठहरू बढी उपयोगी हुन सक्छन् । यस्ता सामग्री र पाठहरू शिक्षणको गुणस्तर कमजोर रहेका दुर्गम र ग्रामीण भेगका अन्य हजारौं विद्यार्थीका लागि पनि उपयोगी हुनेछन् ।

द्वन्द्वपश्चात् को शिक्षा - प्रणालीलाई पुनः संरचना गर्न तयारी गर्ने

सशस्त्र द्वन्द्वले गर्दा भौतिक, संस्थागत, मानवीय, नैतिक र सांस्कृतिक तहमा अत्यन्त ठूलो विनाश हुन पुगेको छ। यसले नेपालका शिक्षालगायत सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक जीवनलाई नै तहसनहस बनाएको छ। द्वन्द्व प्रभावित जिल्लाहरूमा अवस्थित विद्यालयहरू शिक्षाको वृहत् राष्ट्रिय प्रणालीबाट छुट्टिएका छन् । विद्यालयहरूमा शिक्षण-सिकाइको कार्य असफल प्रायःभइसकेको छ। आवश्यक शैक्षणिक क्रियाकलापहरू जस्तै पाठ्यपुस्तकलगायत अन्य शिक्षण-सामग्रीहरूको वितरण, शिक्षक तालिम, शिक्षकको पढाइको अनुगमन र सुपरीवेक्षण, नयाँ कक्षाकोठाको निर्माण, एस् एल् सी परीक्षाका सञ्चालन आदि कुरा गम्भीर रूपले अवरुद्ध हुन पुगेका छन् । ठूलो सङ्ख्यामा परिवार र बालबालिकाहरू विस्थापित भएका छन् । सशस्त्र हिंसा, अपहरण, बलात्कार वा दोहोरो भिडन्तमा परिने होकि भन्ने भयका कारण परिवारहरू सुरक्षित स्थानतर्फ बसाइ-सर्नाले अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पढाइमा गम्भीर बाधा पुगेको छ। निरन्तर रूपमा हुने राष्ट्रिय बन्द र स्थानीय बन्दका कारण शिक्षण घण्टीहरू (Instructional Hours) गुमेका गुम्यै छन् । स-साना बालबालिका तथा विशेषतः छात्राहरू उच्च खतरापूर्ण परिवेशका कारण विद्यालयमा नियमित हुन सकिरहेका छैनन् । कतिपय अवस्थामा शिक्षकहरू गाउँ र नियमित अध्यापन कार्य छाडी अन्तै जानु पर्ने अवस्थाका कारण शिक्षण र सिकाइमा लामो समयसम्म बाधा पुगेको छ। शिक्षकहरू ठूलो दबावका बीच कार्य गरिरहेका छन् । उनीहरूलाई चन्द्रा दिन बाध्य पारिएको छ। यातना दिने , अपमानित गर्ने र हत्या गर्ने कार्य समेत हुनाले शिक्षकको मनोबल गिर्न पुगेको छ। कहिले काहीं सरकारी अधिकारी र सुरक्षा निकायले पनि शिक्षकहरूलाई शङ्काको दृष्टिले हेर्दछन् किनकि तिनीहरू विगतदेखिनै संस्थापन पक्षको विरोधमा थिए। अर्कोतिर शिक्षकहरूको राजनीतिक पार्टीसँगको संलग्नता कसैका निमित्त पनि स्वीकार्य हुँदैन। लाखौं डलरमा निर्माण गरिएका विद्यालयका भवन, शिक्षा कार्यालयको भवन र अन्य शैक्षिक सुविधा नष्ट पारिएका छन् । विद्यालयहरूलाई

शान्तिक्षेत्रमा बदल्नका लागि ल्याइएको प्रस्तावलाई दुवै पक्षले पालना गरेका छैनन् । बालबालिकाको शारीरिक (Physical) संज्ञानात्मक (Cognitive) र सवेगात्मक (Emotional) विकासका लागि सुरक्षित र स्थायी वातावरण आवश्यक पर्ने हो तापनि सशस्त्र द्वन्दले बालबालिकाको भौतिक, मानसिक र संवेगात्मक विकासका पक्षलाई नै प्रभावित पारेको छ। देशभरिकै बालबालिकाहरू भय र अनिश्चितताको अवस्थामा बाँचिरहेका छन् । द्वन्दको डरलाग्दो क्रूरतालाई प्रत्यक्ष रूपमा देखेको यस अवस्थामा बालबालिकाहरू अत्यन्त तनावग्रस्त स्थितिमा रहेका छन् । शारीरिक, यौन र संवेगात्मक हिंसा देखेको यस अवस्थामा उनीहरूको संसार नै क्षतविक्षत हुन सक्छ। जसको परिणामस्वरूप बालबालिकाको विकासमा रोकवट आउँछ, सिकाइमा कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ र गम्भीर विवादमा बाँच्न बाध्य हुन्छन् । राष्ट्रले विद्यमान द्वन्दको राजनीतिक समाधान खोज्नु पर्दछ भने शिक्षाप्रणालीमा भइरहेको ध्वंशको पुनर्संरचना गर्न र वर्तमान शैक्षिक सङ्कटको समाधान गर्न पनि सक्रिय (Proactive) शैक्षिक उत्तरदायित्वको खोजी गर्नु पर्दछ।

शिक्षाले जानेर होस् वा नजानीकनै पनि द्वन्दको सिर्जना गर्ने र त्यसलाई बढाउने काम नगरोस् भन्न शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले शिक्षा प्रणालीअन्तर्गतका शिक्षा नीति, पाठ्यक्रम, शिक्षाको माध्यम, शिक्षक तालिम, परीक्षा, पाठ्यपुस्तक, वित्तीय व्यवस्था, निजी क्षेत्रको भूमिका, स्रोत र सामग्री वितरणको ढाँचा, शिक्षक व्यवस्थापन आदि पक्षहरूको पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ।

शिक्षा नीतिले द्वन्द वा सङ्कटकालका समयमा शिक्षकको भूमिका वृद्धि गर्ने र पहिचान गर्ने काम गर्नु पर्दछ। यदि विद्यालय पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, उपकरणको आपूर्ति तथा भवनहरू छैनन् भने पनि राम्ररी अभिप्रेरित हुनसक्ने, सेवाप्रति समर्पित र गुणस्तरयुक्त शिक्षकहरू छन् भने शिक्षा प्रदान गर्न सकिन्छ। त्यसकारण सरकारले शिक्षकको मनोबल उच्च राख्नका लागि निरन्तर रूपमा कार्य गरिरहनु पर्दछ।

शिक्षामा काम गर्ने अधिकारी र शिक्षकहरू कठिन परिस्थितिहरूमा पनि आवश्यक पर्ने सीप र ज्ञानले पूर्ण रूपमा तयार भएको हुनुपर्छ । शिक्षा क्षेत्रमा काम गर्ने अधिकारीहरू द्वन्द समाधान (Conflict Management) गर्ने, सङ्कट हुन नदिने (Crisis Management) गर्ने र शान्ति स्थापना (Peace Building) गराउने विषयहरूमा पूर्ण रूपमा तयार हुन सकेका छैनन् । त्यसैले उनीहरूलाई द्वन्दविश्लेषण र द्वन्द रूपान्तरण पद्धतिका (Conflict analysis and Conflict Transformation) तालिमहरू दिनुपर्छ। शिक्षकले कठिन परिस्थितिमा पनि बालबालिकाहरूसँग कसरी काम गर्नु पर्दछ भन्ने कुरा जान्नु आवश्यक छ।

कतिपय अवस्थामा शिक्षाको विद्यमान माध्यमहरूले काम गरिरहेका छैनन् वा तिनीहरू स्थानीय समुदाय, परिवार र विद्यालयसम्म पुग्न सकेका छैनन् भने यसका लागि वैकल्पिक

माध्यमहरूको खोजी गर्नु पर्दछ। गैरसरकारी संस्था वा समुदायमा काम गर्ने अन्य संघसंस्थाहरूको परिचालन यसका लागि एउटा भरपर्दो माध्यम बन्न सक्दछ।

शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले द्वन्दका कारण शिक्षा क्षेत्रमा भएको नोकसानी वा क्षतिको सही मूल्याङ्कन र अभिलेखीकरण गर्ने कार्य थालिहाल्नु पर्दछ र यसको पुनःसंरचनाका लागि आवश्यक र उपयुक्त रणनीति तयार पार्नु पर्दछ।

द्वन्दका आधारभूत कारणहरूलाई लक्षित गरी शैक्षिक सुधारको रणनीति निर्माण गर्नु पर्दछ। शिक्षाले समाजमा भएका विभेद र भिन्नताहरूलाई कम गर्न, शान्ति स्थापना गर्न र सामाजिक समूहहरूलाई आपसी सद्भावमा बाँध्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। त्यसैले शान्ति स्थापनामा शिक्षाको भूमिका अभिवृद्धि गर्नु पर्दछ।

४. प्रश्नपत्रको गुणस्तरमा सुधार र उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा एकरूपतालाई सुनिश्चित गर्ने

प्रश्नपत्रको विकास, मोडरेसन र उत्तरपुस्तिकाको परीक्षणको लागि परीक्षण आधार प्रयोग गर्ने

परीक्षण एउटा यस्तो विशिष्ट क्षेत्र हो जसका लागि उच्चस्तरका पेसागत विशेषज्ञता तथा इमानदारिता (Intensity) को जरूरत पर्दछ। उच्चस्तरका प्रश्नपत्रहरू (Test item to test higher skills) को निर्माण गर्नका निम्ति प्रश्नपत्र निर्माताका साथै परीक्षकमा पनि विशेष किसिमको विशेषज्ञता हुनु पर्ने कुरामा ध्यान पुग्नु पर्दछ। परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा प्रश्ननिर्माता, मोडरेटर र परीक्षकको चयनको प्रक्रिया उपयुक्त रहेको पाइन्छ। जसले गर्दा

प्रश्नपत्रमा प्रशस्त त्रुटिहरू छन् भने अङ्क दिने तरिकामा पनि एकरूपता छैन। छोटो समयमा अत्यन्त धेरै काम सम्पन्न गर्नु पर्ने हुनाले परीक्षकहरूको चयन र प्रयोगसम्बन्धी निर्देशनलाई पनि राम्ररी लागू गरिएको पाइन्छ। विद्यालय शिक्षक हुने वित्तिकै परीक्षासम्बन्धी विशेषज्ञका रूपमा कार्य गर्न सक्छ भन्ने अनुमान गलत हो। त्यसकारण पनिकाले मापन र परीक्षणका लागि आवश्यक पर्ने तालिम प्राप्त गरिसकेका शिक्षकहरूलाई मात्र लाइसेन्स दिने वा परीक्षण गर्ने व्यक्तिका रूपमा मान्यता प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्छ। यसका साथै परीक्षकका रूपमा कार्य गर्ने व्यक्तिलाई राम्रो अभिवृत्ति (aptitude) भएमा मात्र उसलाई प्रश्नपत्र निर्माण, मोडरेसन तथा उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा प्रयोग गर्नु पर्दछ। पनिकाले परीक्षणका प्रमुख कार्यहरूमा पर्याप्त दक्षता प्रदर्शन गरिसके पछि मात्र त्यस्तो परीक्षकलाई परीक्षण अनुमति पत्र वा परीक्षासम्बन्धी विशेषज्ञका रूपमा मान्यता प्रदान गर्नु पर्दछ। यस्ता कार्यमा जसले उच्चतहको एकरूपता (Standard Constistency) प्रदर्शन गर्नसक्छ उसलाई मात्र प्रमुख परीक्षकका रूपमा नियुक्त गर्नुपर्दछ। परीक्षण र मापनमा दुई देखि तीन हप्तासम्मको तालिम लिइसकेका शिक्षकहरूले मात्र प्रमुख परीक्षकका लागि निवेदन दिने व्यवस्था हुनुपर्छ।

यस्तो तालिम पनिका आफैं ले वा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रलाई यस्तो कोर्समा आधारित तालिम सञ्चालन गर्न अनुरोध गरी सम्पन्न गर्न सकिन्छ। प्रत्येक तीन वर्षमा परीक्षकको स्तर नवीकरण गराउन सक्ने व्यवस्था पनि हुनु पर्दछ। प्रमुख परीक्षकको व्यवस्था गर्न बनाइएको यस प्रस्तावले तिनीहरूको कार्यको स्तरलाई अभिवृद्धि गर्दछ। यस व्यवस्थाले विद्यालयमा आधारित परीक्षाको गुणस्तरमा पनि सुधार ल्याउँछ। परीक्षकलाई तालिम दिएर अनु मतिपत्र प्रदान गर्ने कार्य तत्कालीन अवस्थामा असम्भव हुनसक्छ। त्यसकारण प्रथम चरणमा संपरीक्षक र प्रश्नपत्र निर्माताका लागि तालिम प्रदान गरी औपचारिक मान्यता प्रदान गर्नुपर्दछ। क्रमशः यसलाई अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान जस्ता मुख्य विषयहरूका परीक्षकहरूसम्म लागू गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ। सेवाकालीन तालिम र प्रारम्भिक तालिम पाठ्यक्रमहरूमा पनि शिक्षकका लागि आवश्यक मूल्याङ्कन विधि र तरिका समावेश गर्ने काम पनि सँगसँगै गरिनु पर्दछ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र पनिकाले शिक्षक तालिमका लागि उत्तरदायी संस्थाहरू शिक्षा शास्त्र सङ्काय, उच्चमाध्यमिक शिक्षा परिषद् र शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र सँग मिलेर कार्य गर्नु पर्दछ।

प्रश्ननिर्माण कार्यशाला आयोजना गर्ने

हाल सोधिने प्रश्नपत्रहरूले देशको भाषिक, जनजाति, सामाजिक-सांस्कृतिक, शैक्षिकलगायतका विविधताहरूको प्रतिनिधित्व गर्न नसकेको कुरा हाम्रो अध्ययनले देखाएको छ। परीक्षामा सोधिने प्रश्नहरू सहरमुखी तथा नेपाली मातृभाषी बालबालिकाका लागि मात्र उपयुक्त भएको पाइएको छ। प्रश्नपत्र निर्माणमा काठमाडौंका प्राध्यापक र शिक्षकहरूको संलग्नता हुने गरेको छ। विभिन्न वर्षका प्रश्नपत्रहरूमा प्रायःभिन्नता पाइन्छ। वर्षौं सम्म एउटै प्रश्नपत्र निर्माताको प्रयोग हुनाले पनि एकै प्रकारको प्रश्नपत्रको निर्माण भएको कुरा हाम्रो विश्लेषणले देखाएको छ। प्रश्नपत्र निर्माण कार्यशालाहरू आयोजना गरी वरिष्ठ र अनुभवी शिक्षकहरूको सहभागिताबाट बढी प्रामाणिक र स्तरीय प्रश्नहरू बनाउन सकिन्छ। प्रश्ननिर्माणमा देशका विभिन्न भागका शिक्षकहरूको सहभागितामा आधारित प्रक्रियाबाट निर्मित प्रश्नहरू महत्वपूर्ण स्रोत हुनसक्दछ। यस्ता प्रश्नहरू प्रयोगमा ल्याउनु अघि काठमाडौं मा शिक्षक र विशेषज्ञको समूहबाट परीक्षण र परिमार्जन गराउन सकिन्छ। यसका लागि प्रत्येक वर्ष कम्तीमा पाँचवटा प्रश्नपत्र निर्माणसम्बन्धी कार्यशालाहरूको आयोजना गर्नु पर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव छ। यसका बहुल फाइदाहरू छन्। पहिलो, यसले मुलुकका विभिन्न भागमा कार्यरत शिक्षकहरूलाई प्रश्ननिर्माण कार्यमा आफ्नो सहभागिता र संलग्नताको अनुभूति दिलाउँछ। दोस्रो, पनिकाले यसबाट पर्याप्त प्रश्नपत्र प्राप्त गर्दछ र तिनबाट सबैभन्दा उत्कृष्ट प्रश्नको चयन पनि गर्न पाउँछ। तेस्रो, यसरी तयार पारिएका प्रश्नहरूले देशका विभिन्न पक्षहरूको प्रतिनिधित्व गर्दछन्।

प्रश्ननिर्माणमा व्यक्तिको नभई विशेषज्ञहरूको समूहको संलग्नता रहनु पर्ने

विशिष्टीकरण तालिका (specification grid) निर्माण गरी प्रश्ननिर्माण गर्नाले हालैका वर्षहरूमा प्रश्नपत्रको गुणस्तरमा सुधार हुन थालेको छ। प्रश्नपत्रको निर्माणमा महत्वपूर्ण सुधार आएको कुरा प्रश्नपत्रको प्राविधिक विश्लेषणबाट देखिएको भए पनि प्रश्नपत्र निर्माणमा अझै पनि गम्भीर समस्याहरू रहेका छन्। प्रश्नपत्रको विषयवस्तु विश्लेषणका आधारमा यिनमा ज्यादा विस्तार, पुनरावृत्ति, गुणस्तरहीनता, द्वयर्थकता(ambiguity), स्पष्टताको अभावजस्ता अनेकौं कमजोरीहरू पाइएका छन्। कण्ठाग्र गर्ने र पुनःस्मरण गर्ने प्रकृतिका प्रश्नहरूको प्रयोग बढी हुनु प्रश्नपत्रहरूको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी हो। एस् एल् सी परीक्षामा प्रयोग भएका ६ वटा अनिवार्य विषयहरूका प्रश्नपत्रको विश्लेषण गर्दा यी प्रश्नपत्रहरू धेरै जसो उच्च दक्षताको मापन गर्नेगरीभन्दा न्यून दक्षता (lower-order ability) को प्राप्ति गर्ने गरी बनाइएका छन्। यसरी न्यून दक्षताको प्राप्तिमा जोड दिएका प्रश्नहरू सतही र अल्पकालीन छन् जसले स्मरण (memorize) गर्ने तथा कण्ठ गर्ने (memorization) सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्ने हुन्छन्। विद्यार्थीहरूमा त्यस्तो सतही ज्ञानको मात्र विकास गर्ने शिक्षा प्रणालीले आर्थिक उन्नति, राष्ट्र-निर्माण, सामाजिक रूपान्तरण र सृजनशील एवम् स्वतन्त्र नागरिक उत्पादन गर्ने जस्ता शिक्षाको व्यक्तिगत र सामाजिक लक्ष्य प्राप्तिमा कुनै सहयोग पुऱ्याउन सक्दैन। बढीभन्दा बढी युवाहरूले देशबाहिर रोजगारीको खोजी गर्न थाले पछि उच्च तहको सीपको माग बढ्दै जाने छ। त्यसकारण प्रश्नपत्रहरूको निर्माणमा परिवर्तन ल्याई तिनको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नुपर्ने कुरा आवश्यक भइसकेको छ।

परीक्षण सामग्रीहरूको लैङ्गिक र/वा समता विश्लेषण गरिनु पर्ने

परीक्षण सामग्रीहरूको लैङ्गिक वा समता-विश्लेषण गर्दा प्रश्नपत्रहरू कुनै खास समूहका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त र अन्य समूहका लागि अनुपयुक्त रहेको पाइएको छ। तत्सम शब्दहरू (formal words)को प्रयोग, सहरमुखी विषय, पुरुषवाची नाम र सर्व नामको प्रयोग, पुरुषप्रधान चरित्रहरूको प्रभुत्व, कथित उच्च जातको अत्यधिक प्रतिनिधित्वजस्ता कुराहरूको प्रयोग प्रश्नहरूमा बारम्बार दोहोरिएको पाइयो। अतः परीक्षण सामग्रीहरू लैङ्गिक र समताका आधारमा परीक्षण गरिनु पर्छ र कुनै पनि प्रकारका विभेद र कमजोरीलाई हटाएर मात्र प्रश्नपत्रको प्रयोग गर्नु पर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव छ।

शिक्षकहरूले तयार पारेका प्रश्नहरू सङ्कलन गर्ने

पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लेखक, विशेषज्ञ र प्रश्नपत्र निर्माताहरूले विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको परीक्षण कसरी हुन्छ भन्ने कुरा जान्नु पर्दछ। उनीहरूले विद्यालयमा प्रयोग गरिने प्रश्नहरू कस्ता हुन्छन् भन्ने कुरा पनि जानी राख्नु पर्दछ। शिक्षकहरूद्वारा तयार पारी प्रयोग गरिएका प्रश्नपत्रहरू जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा सङ्कलन गरी राख्नु पर्दछ। यस्ता प्रश्नहरूलाई परिष्कार र परिमार्जन गरी एस् एल् सीमा प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ।

राष्ट्रिय प्रश्न बैङ्क स्थापना गर्ने

वर्तमान र भविष्यमा प्रयोग गर्नका निम्ति उत्कृष्ट किसिमले तयार पारिएका प्रश्नहरूको राष्ट्रिय प्रश्न बैङ्क स्थापना गर्नु पर्दछ। यस्तो बैङ्कको स्थापनाले राम्ररी परीक्षण गरिएका र स्तरयुक्त प्रश्नपत्रहरू सबैलाई सहज तरिकाले प्राप्त गर्न मद्दत गर्नेछ। भारत (सी.बी.एस.ई.) र श्रीलङ्का (एन.ई.टी.एस.) मा प्रश्नहरूलाई पुनः परीक्षण र परिमार्जन गरी प्रश्न बैङ्कमा सङ्कलन गरिन्छ।

हाल प्रचलनमा रहेको सामूहिक परीक्षण प्रणालीलाई (conference marking system) लाई सुदृढ बनाउने

परीक्षणमा एकरूपता सुनिश्चित गर्नका लागि पनिकाले लागू गरेको सामूहिक परीक्षण प्रणाली एउटा मुख्य कदम थियो। तर सामूहिक परीक्षण प्रणाली परीक्षकहरूको भौतिक जमघटभन्दा बढी केही नभएको कुरा तथ्यहरूले देखाएका छन्। अहिले सम्मको परीक्षण प्रणालीमा परीक्षकहरू सामूहिक रूपमा नभई व्यक्तिगत रूपमा परीक्षण गरिरहेका छन्। संपरीक्षकहरूले परीक्षकहरूको सुपरीवेक्षण र अनुगमन गरिरहेको कुनै प्रमाण पाइएको छैन। त्यसैले सामूहिक परीक्षण प्रणालीको विद्यमान व्यवस्थालाई सुदृढीकरण गर्नु आवश्यक छ। सामूहिक परीक्षण प्रणालीलाई कार्य रूपमा लागू गर्ने एउटा तरिका एउटा विषयको परीक्षण एकै समयमा गर्नु हो, जसमा विषय-विशेषका परीक्षक एकै ठाउँ बसी एकै साथ कार्य सम्पन्न गर्दछन्।

न त सामूहिक रूपमा भेला हुने न त एकअर्का बीच भेटघाट र छलफल गर्ने न त परीक्षणसम्बन्धी तालिम कार्यक्रममा सहभागी हुने न त स्तरीकरणप्रति कुनै उत्तरदायित्व लिने जस्ता थप समस्याहरूका कारण वर्तमानमा स्तरीकरण प्रक्रियामा कठिनाई उत्पन्न भएको छ र स्तरीकरण व्यक्तिगत स्तरमा सीमित हुन पुगेको छ।

उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा एकरूपता सुनिश्चित गर्न दोहोरो वा सामूहिक परीक्षण प्रणाली लागू गर्ने

परीक्षामा प्रयोग गरिएका लामा प्रकृतिका निबन्धात्मक प्रश्नहरू प्रयोगमा ल्याउँदासम्म परीक्षण प्रणालीमा एकरूपता कायम गर्न निकै अप्ठ्यारो पर्दछ। हाम्रा सन्दर्भमा वस्तुगत (objective), बहुवैकल्पिक प्रकृतिका प्रश्नपत्रहरू (multiple choice test item) एल् सी परीक्षामा सोध्ने गरिएको पाइन्छ। त्यसैले परीक्षण प्रणालीमा निरन्तर सुधारको आवश्यकता रहेको छ। यसका लागि पनिकाले प्रत्येक उत्तरपुस्तिका दुई परीक्षकबाट परीक्षण गर्न लगाई दोहोरो परीक्षण प्रणाली लागू गर्नु पर्ने कुरामा पनि विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ। यस्तो प्रणाली खर्चिलो हुन सक्ने भए पनि एस् एल् सी परीक्षालाई उच्च महत्त्व दिइरहेको वर्तमान अवस्थामा अभिभावकहरू यस्तो खर्च व्यहोर्न राजी हुने कुरामा निश्चिन्त हुन सकिन्छ।

उत्तरपुस्तिका परीक्षण कुञ्जिकालाई वार्षिक रूपमा परीक्षण र नियमित गर्ने

उत्तरपुस्तिका परीक्षण कुञ्जिका (marking scheme) ले परीक्षणमा एकरूपतालाई सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्दछ। परीक्षकहरूले कुञ्जिका प्रयोग नगरेको पनि पाइएको छ। यसरी तयार पारिएका कुञ्जिकाहरूले परीक्षकलाई बढी सहयोग पुऱ्याउन नसकेको उदाहरणहरू पनि पाइएका छन्। कुनै कुञ्जिकामा प्रश्नले अपेक्षा गर्ने उत्तरहरूसमेत दिइएको छ भने कुनैमा प्रत्येक प्रश्न र उपप्रश्नहरूका लागि छुट्याइएको अङ्क मात्र उल्लेख छ। यस्तो अवस्थाका कुञ्जिकाबाट अपेक्षित उत्तर प्राप्त हुन सक्दैन। त्यसकारण उत्तरपुस्तिका परीक्षण कुञ्जिकाको निरन्तर परिमार्जन आवश्यक रहेको छ। यस्ता कुञ्जिका प्रयोग गर्नु अगाडि विद्यार्थीहरूका नमुना उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरी कुञ्जिकाको परीक्षण गर्नु बढी उपयुक्त हुनेछ। यदि आवश्यकता परेमा उपलब्धिको प्राप्तिलाई देखाउने तर उत्तरकुञ्जिकामा समाविष्ट नभएका उत्तरहरूलाई समाविष्ट गरी उत्तरपुस्तिका परीक्षण कुञ्जिकाको समायोजन गर्नु पर्दछ।

नमुना (prototype) प्रश्नहरू निर्माण गरी विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने

बजारमा व्यापारिक प्रयोजनले निर्माण र सङ्कलन गरिएका सबै प्रकारका प्रश्नपत्रहरू उपलब्ध छन्। यस्ता प्रश्नहरूले फाइदाभन्दा हानि नै पुऱ्याएका छन्। पनिकाले नमुना प्रश्नपत्रहरू निर्माण गरी विद्यालयहरूमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ। विद्यालयले तत्काल पृष्ठपोषण (instance feedback) प्राप्त गर्नका लागि यस्ता प्रश्नपत्रहरू लागू गर्न सक्ने छन्। यसबाट शिक्षक र विद्यार्थी दुवैले समस्याक्षेत्र पहिचान गरी त्यसमै केन्द्रित हुने अवसर प्राप्त गर्दछन्। यस्ता नमुना प्रश्नहरूबाट विद्यार्थीले एस् एल् सी परीक्षाको अपेक्षा र स्तरका विषयमा पनि जानकारी प्राप्त गर्दछन्। यसबाट विद्यार्थीहरू आफ्नो परीक्षण आफैं गर्न र कति कुरा सिक्नु पर्ने छ र आफ्ना के-कति कमजोरी र कठिनाइ छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सक्षम हुनेछन्। प्रारम्भमा यस्ता प्रश्नपत्र नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञानजस्ता अनिवार्य विषयहरूमा निर्माण गरिनु पर्दछ। अनलाइनमार्फत् विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने प्रणाली सुरु गर्ने तर्फ पनि पनिकालाई सुझाउ दिनु त्यति असान्दर्भिक नहोला। यसबाट एस् एल् सी दिने विद्यार्थीहरूले आफ्नो क्षमता अनलाइनमार्फत् परीक्षण गर्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन्।

५. परीक्षाको प्रशासनिक पक्षमा सुधार

कक्षा ८ को परीक्षाको प्रशासनिक पक्षलाई सुदुढ बनाउने

सरकारले प्राथमिक शिक्षाको क्षेत्र र अवधिलाई कक्षा १-५ बाट बढाएर १-८ सम्म पुऱ्याउने कुरामा विचार गरिरहेको छ। यसको तात्पर्य कक्षा ८ प्राथमिक तहको अन्तिम कक्षा हुनेछ भन्ने नै हो। जिल्ला शिक्षा कार्यालयद्वारा लिइने कक्षा ८ को परीक्षा अत्यन्त अनौपचारिक प्रकृतिको छ। यो परीक्षा तहगत अन्तिम परीक्षाका रूपमा सम्पन्न हुन सकेको छैन। जिल्ला शिक्षा कार्यालयले यस परीक्षाको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने जिम्मा लिइराख्नु पर्दछ र यसलाई सबै विद्यार्थीले अनिवार्य रूपमा दिनै पर्ने परीक्षाका रूपमा लिनु पर्दछ। कक्षा ८ मा

विद्यार्थीले प्रदर्शन गरेको क्षमतामा आधारित भई माध्यमिक तहको पहिलो कक्षा अर्थात् ९ मा भर्ना लिइनु पर्दछ। तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्म नै सबै विद्यार्थीहरूलाई तिनीहरूको प्रगति आवश्यक छ भन्नका लागि सिकाइको प्रत्याभूति प्रदान गर्नु पर्दछ।

सेन्डअप परीक्षालाई तुरुन्तै हटाउनु पर्ने

सेन्डअप परीक्षाको योजना र सञ्चालनमा सरकारको कुनै संलग्नता नरहे पनि एस् एल् सीका लागि विद्यार्थीको चयन गर्नका लागि यस परीक्षाको व्यापक प्रयोग भएको छ। सरकार र सर्व साधारण दुवैमा विद्यालयको सफलताको आधार एस् एल् सीमा उसले ल्याएको उत्तीर्ण प्रतिशतलाई बढाउने प्रवृत्ति रहेको छ। उच्च उत्तीर्ण प्रतिशत ल्याउने विद्यालयहरूले समाजबाट सम्मान र प्रतिष्ठा प्राप्त गर्ने गरेका छन् भने उत्तीर्ण प्रतिशत कम हुने विद्यालयले कुनै सम्मान र प्रतिष्ठा प्राप्त गर्दैन। उत्तीर्ण प्रतिशत सार्वजनिक र निजी दुवै विद्यालयहरूको मापनको महत्वपूर्ण आधार बनेको छ। दण्डबाट बच्नका लागि चाहिने न्यूनतम उत्तीर्ण प्रतिशतका कारण सार्वजनिक विद्यालयहरूलाई उच्च उत्तीर्ण प्रतिशत आवश्यक हुन्छ। अर्को तिर निजी विद्यालयहरूलाई विद्यालय सञ्चालन गर्न र उत्तीर्ण प्रतिशतका आधारमा विद्यालयको चयन गर्ने अभिभावकहरूलाई प्रभावित पार्न उच्च उत्तीर्ण प्रतिशत चाहिने हुन्छ। यी दुवै थरिका विद्यालयहरू उत्तीर्ण प्रतिशत बढाउने

पर्ने गरी दबाबमा परेका छन्। यस्तो अवस्थामा विद्यालयहरू औसत उत्तीर्ण प्रतिशत वृद्धि गर्नका लागि कमजोर उपलब्धि क्षमता भएका विद्यार्थीलाई बीचमा विद्यालय छाड्न वा अन्य विद्यालयमा स्थानान्तरण हुन समेत प्रोत्साहित गर्दछन्। यसरी सेन्डअप परीक्षा कमजोर तथा एस् एल् सी परीक्षामा राम्रो गर्न नसक्ने सम्भावना भएका विद्यार्थीलाई रोकी राख्नका लागि एउटा राम्रो माध्यम बन्न पुगेको छ। दुवै प्रकारका विद्यालयहरूले परीक्षाको परिणाम बढाउन सेन्डअप परीक्षाको दुरुपयोग गरिरहेका छन्। सेन्डअप परीक्षा विभिन्न कारणले अनुपयोगी रहेको छ भने कतिपय अवस्थामा यसको प्रयोग महत्वपूर्ण राजनीतिक साधनका रूपमा समेत हुने गरेको छ। अनुपयोगी हुनुका कारण निम्न छन् :

पहिलो, दस वा सो भन्दा बढी समय विद्यालयमा लगानी गरिसकेका बालबालिकाहरूलाई राष्ट्रिय परीक्षामा सहभागी हुनबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित देखिँदैन।

दोस्रो, एस् एल् सी परीक्षाभन्दा अघि गरिने कुनै पनि प्रकारको छँटनीले जनमानसमा गलत सन्देश जान्छ र एस् एल् सी परीक्षालाई अझ बढी रहस्यमय बनाउँछ। एस् एल् सी परीक्षालाई फलामे ढोका ठान्ने प्रवृत्तिलाई यसले निरन्तरता दिन्छ र एस् एल् सीलाई 'असम्भव कार्य' रूपमा चित्रित गर्ने कार्य भइरहन्छ।

तेस्रो, एस् एल् सी परीक्षालाई कक्षा दसका विद्यार्थी सङ्ख्याको सापेक्षतामा नहेरी एस् एल् सीमा सहभागी विद्यार्थीको अनुपातमा हेरिने हुनाले उत्तीर्ण स्थिति सही किसिमले प्रस्तुत भइरहेको छैन। यसले राष्ट्रिय र विद्यालय विशेषको उपलब्धिको वास्तविक तह के हो भन्ने

कुरालाई छोप्ने काम गरेको छ। सेन्ड-अप परीक्षाको उत्तीर्ण प्रतिशतमा आइरहने परिवर्तनका कारण कक्षा दसमा वर्षे पिच्छे आइरहने विद्यार्थीको अनुपातसँग तुलना गरी परीक्षाको उत्तीर्ण प्रतिशत निकाल्न असम्भव भएको छ। एस् एल् सी परीक्षालाई अहिलेकै अवस्थामा राखी राख्नुको कुनै तार्किक कारण छैन भन्नेहरू पनि छन्। यदि सेन्ड-अप परीक्षाको परिणाम र एस् एल् सी परीक्षाको अङ्क मिल्दो छ भने यी दुई मध्ये कुनै एउटा परीक्षा सञ्चालन गरिराख्नुको कुनै अर्थ रहँदैन। यदि यी दुवै बीच सम्बन्ध छैन भने विद्यार्थीको चयन गर्ने नाममा एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्न सक्ने विद्यार्थीमाथि अन्याय गर्ने काम मात्र यसले गरेको छ। निजी विद्यालयहरूले सेन्ड-अप परीक्षामा फालेका विद्यार्थीहरूले अर्को विद्यालयबाट एस् एल् सी दिंदा राम्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण भएका तथ्यहरू पनि छँदैछन्। यी सम्पूर्ण कारणहरूले निजी वा सार्वजनिक दुवै विद्यालयहरूले सेन्ड-अप परीक्षाको दुरुपयोग गरी एस् एल् सी परीक्षाको लागि विद्यार्थी छनोट गर्न बाट रोक लगाउनु पर्दछ।

उपयुक्त नक्सामा आधारमा परीक्षा केन्द्रहरू स्थापना गर्ने

विगतमा विद्यालयहरूको नक्सामा आधारमा केही प्रयासहरू भए पनि नेपालमा धेरै जसो विद्यालयहरू नक्सामा आधारमा नभई राजनीतिक प्रभावका आधारमा स्थापना भएका छन्। माध्यमिक तहका सन्दर्भमा यो कुरा बढी सत्य छ। समुदायमा माध्यमिक विद्यालय हुनुलाई शक्ति र सम्पन्नताको प्रतीकका रूपमा लिने गरिएको छ। स्थलगत सर्भेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा परीक्षा केन्द्रहरू बहुसङ्ख्यक विद्यार्थीलाई सहज र सुविधाजनक हुने गरी स्थापना गरिएका छैनन्। त्यसैले शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले परीक्षा केन्द्रहरू स्थापना गर्नका लागि उपयुक्त क्षेत्र (विद्यालय) पहिचान गर्न विद्यालय नक्सामा सर्भेक्षण गराउनका लागि सुझाव प्रस्तुत गरेका छन्। हालैका वर्षहरूमा त परीक्षा केन्द्र निर्धारण सुरक्षाका दृष्टिबाट गर्न थालिएको छ। सुरक्षाको महत्वलाई नकार्न मिल्दैन तापनि अझै अन्य शैक्षणिक र व्यावहारिक कुराहरूलाई पनि गम्भीर रूपमा हेरिनु पर्दछ (उदाहरणका लागि बसाइको व्यवस्था, फर्निचरको उपलब्धता, परीक्षाहल, खानेपानी, शौचालय, घरदेखि परीक्षा केन्द्र सम्मको दूरी आदि)।

सार्वजनिक परीक्षाको प्रशासनिक पक्षलाई स्तरीकृत गर्ने

ठूलो स्तरमा केन्द्रीय स्तरबाट सञ्चालन हुने परीक्षाको एउटा पूर्व सर्त परीक्षाको सञ्चालनमा एकरूपता हुनु पर्दछ भन्ने पनि हो। पनिकाले परीक्षा सञ्चालन प्रक्रिया र यसका सर्तहरूलाई स्तरीकृत गर्न सक्दो प्रयास गरेको छ। तर पनि परीक्षाको प्रशासनिक पक्षमा एकरूपता आउन नसकेको कुरा हाम्रो अवलोकनले पहिल्याएको छ। एस् एल् सी परीक्षामा विभिन्न क्षेत्रमा छरिएर रहेका विद्यार्थीको ठूलो सङ्ख्यालाई परीक्षा केन्द्रमा जम्मा पारी स्तरीकृत (standarized) नगरिएका परीक्षा साधनहरूबाट परीक्षा लिने गरेका कुरा पत्ता लागेको छ।

परीक्षामा बस्ने निरीक्षकहरूको अनुभव र योग्यतामा पनि पर्याप्त भिन्नता रहेको छ। एकरूपता र गुणस्तर नियन्त्रण प्रक्रियाको पूर्णतः अभाव रहेको छ र परीक्षकहरू पनि भिन्न भावना र दक्षता भएका छन् । कतिपय परीक्षा केन्द्रहरूमा विना अवरोध चिट चोर्ने काम भइरहेको पनि पाइयो भने कतिपय केन्द्रमा चिट चोर्ने काम बिल्कुलै नभएको अवस्था पनि देखियो । केही परीक्षा केन्द्रहरू आवश्यक भौतिक सामग्रीका दृष्टिले सम्पन्न रहेका थिए भने अरू कतिपयमा चाहिँ यस्ता सामग्रीहरूको सर्वथा अभाव रहेको थियो । परीक्षा सञ्चालन हुँदाको अवस्थाले विद्यार्थीको उपलब्धिमा ठूलो प्रभाव पार्ने हुन्छ। यही कारण एस् एल् सी परीक्षाको प्रशासनिक पक्षलाई सुधार गर्नका लागि आवश्यक कदम चालिहाल्नु पर्छ भन्ने सुझाव अध्ययन टोलीको छ।

एस् एल् सी परीक्षालाई विद्यार्थी-मैत्री (student friendly) बनाउनु पर्ने

हालका वर्षहरूमा एस् एल् सी परीक्षालाई विद्यार्थी-मैत्री बनाउन धेरै प्रयासहरू भएका छन् । यति भएर पनि वर्तमान परीक्षाका नियम र विनियमहरू विद्यार्थीको हितमा छैनन् । पनिकाका कतिपय कार्यहरू अझै पनि पारदर्शी बन्न सकेका छैनन् । जस्तै :

पहिलो, १४ वर्ष मुनिका विद्यार्थीलाई एस् एल् सीमा सामेल हुन अनुमति दिइएको छैन।

दोस्रो, पूरक परीक्षा दिई एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले प्रदर्शन गरेको क्षमताका आधारमा कुनै पनि 'श्रेणी' (division) प्रदान गर्ने गरिएको छैन। यस्ता विद्यार्थीले 'विशिष्ट' वा 'प्रथम' श्रेणीको अङ्क पाए पनि 'पास' श्रेणी मात्र दिने गरिएको छ जबकि तेस्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण विद्यार्थी पनि त्यही श्रेणी प्राप्त गरेका हुन्छन्। उच्च क्षमता-प्रदर्शन गर्ने विद्यार्थीका लागि यस्तो व्यवस्था न्यायोचित छैन।

तेस्रो, विद्यार्थीको परीक्षा लिँदा अपरिचित वातावरणमा लिइन्छ र निरीक्षण पनि अपरिचित व्यक्तिहरूबाट गराइन्छ।

चौथो, परीक्षा हलमा सुरक्षा बलको भारी उपस्थितिले विद्यार्थीहरू आतङ्कित बन्ने गरेका छन् ।

पाचौं, विद्यार्थीले आफ्नो श्रेणी वा अङ्क बढाउन पुनः परीक्षा (एस् एल् सी) दिन चाहेमा त्यस्तो परीक्षा दिने व्यवस्था गरिएको छैन।

छैटौं, विद्यार्थीले आफ्नो अङ्कको पुनर्योगका लागि आवेदन दिन सक्छन् तर उत्तरपुस्तिका पुनः परीक्षण गर्न पाउने गरी आवेदन दिन पाउँदैनन् । यी र यस्तै अन्य विभिन्न परीक्षा- सम्बद्ध नियम र नियमावलीका कारण एस् एल् सी परीक्षा पारदर्शी सार्वजनिक क्रियाकलापभन्दा रहस्यको विषय बन्न पुगेको छ। यी कारणहरूले गर्दा प्रश्नपत्र निर्माता र परीक्षकहरूमा गम्भीरता र वस्तुगतता (seriouness and objectivity) मा कमी आएको छ। त्यसैले यस्ता मैत्रीहीन अभ्यासको अन्त्य हुनु पर्दछ। यस सम्बन्धमा अध्ययन समूहले यस विषयमा निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ :

१. एस् एल् सीमा सामेल हुनका लागि तोकिएको १४ वर्ष उमेरको कुनै औचित्य देखिँदैन। विद्यार्थीको उमेरलाई परीक्षामा सामेल हुने आधार बनाउनु आवश्यक हुँदैन। कम उमेरमा बालबालिका पनि एस् एल् सीमा बस्न पाउने गरी उमेरसम्बन्धी प्रावधानमा संशोधन गरिनु पर्दछ।

२. पुरक परीक्षामा सामेल भई एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थीलाई पनि नियमित विद्यार्थी सरह व्यवहार गर्नु पर्दछ। 'उत्तीर्ण' श्रेणी मात्र दिने वर्तमान व्यवस्थाको अन्त्य हुनु पर्दछ।

३. एस् एल् सीमा सामेल हुने विद्यार्थीहरूलाई सम्भव भएसम्म तिनीहरूको घर र परिवारभन्दा बाहिर जाने अवस्था आउन दिनु हुँदैन।

४. परीक्षा हलभित्र सुरक्षा बलको उपस्थिति तुरुन्त बन्द गरिनु पर्दछ।

५. यदि कुनै विद्यार्थी पुनः एस् एल् सी परीक्षा दिएर आफ्नो अङ्क र श्रेणी वृद्धि गर्न चाहन्छ भने उसलाई पुनः परीक्षाको अनुमति दिइनु पर्दछ। त्यस्ता विद्यार्थीले आफ्ना प्रयासबाट श्रेणी वृद्धि गर्न चाहन्छ भने भिन्नाभिन्नै विषयमा छुट्टै रूपमा पुनः परीक्षा दिने अवसर प्रदान गर्नु पर्दछ। धेरै विद्यार्थीहरू एस् एल् सी उत्तीर्ण गरे पछि उच्च शिक्षामा भर्ना हुन्छन्। एस् एल् सीको समापन पश्चात् धेरै विद्यार्थीहरू नेपालकै उच्च शिक्षण संस्थाहरूमा भर्ना हुन्छन् भने कतिपय चाहिँ नेपालबाहिर पनि जाने गर्दछन्। अहिलेको अवस्थामा उच्चशिक्षा झन् झन् प्रतिस्पर्धात्मक बन्दै गएको छ। विदेशी शिक्षण संस्थाहरूमा भर्ना हुन र वित्तीय सहयोग वा छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नका लागि पनि एस् एल् सीमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको परिणाम महत्वपूर्ण आधार बन्दछ। विशेषतः निजी क्षेत्रका विश्वविद्यालयहरूको स्थापनासँगै देशभित्रकै उच्च शैक्षिक संस्थाहरू प्रतिस्पर्धात्मक बन्न पुगेका छन्। त्यसैले कतिपय विद्यार्थीहरू एकपटकभन्दा बढी समय एस् एल् सी परीक्षामा सामेल भई आफ्नो क्षमता वृद्धि गर्न चाहन्छन्। वर्तमान व्यवस्थामा एस् एल् सी उत्तीर्ण भइसके पछि दोस्रो पटक एस् एल् सी परीक्षा दिन सक्ने छैन।

त्यसकारण विद्यार्थीलाई आफ्नो श्रेणी बढाउने अवसरका रूपमा एस् एल् सी परीक्षा पुनः दिन पाउने व्यवस्था हुनुपर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव छ। केही सार्क मुलुकहरूमा यस्तो अभ्यास प्रारम्भ पनि भइसकेको छ। भारत, पाकिस्तान र श्रीलङ्कामा परीक्षा सुधारका लागि विद्यार्थीलाई दोस्रो पटक परीक्षा दिन पाउने व्यवस्था छ।

६. यदि विद्यार्थी आफ्नो प्राप्ताङ्कसँग सन्तुष्ट हुन सकेको छैन भने त्यस्ता विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका पुनः परीक्षण गर्ने अनुमति दिने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ। प्रत्येक विद्यार्थीलाई अधिकतम दुई विषयमा उत्तरपुस्तिकाको पुनः परीक्षणका लागि पूर्ण आवेदन दिने व्यवस्था गरी त्यस्ता उत्तरपुस्तिकाको पुनः परीक्षण गर्ने अधिकार दिनु पर्दछ।

६. प्रमाणपत्र व्यवस्थापनमा सुधार

मूल्याङ्कनमा साङ्केतिक अक्षर प्रणाली (letter grading system) लागू गर्ने

सार्वजनिक परीक्षाहरूमा विद्यार्थीको उपलब्धिको प्रमाणीकरण र श्रेणीकरणका लागि विश्वका भिन्न-भिन्न पद्धतिहरू प्रचलित छन् । नेपालमा पनिकाले विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको श्रेणीकरणमा अत्यन्त सरल पद्धतिको प्रयोग गरेको छ। श्रेणीकरणको यस पद्धतिमा विद्यार्थीले अलग-अलग विषयमा प्राप्त गरेको अङ्कलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा दिई सामान्य आधारमा त्यसको श्रेणीकरण गरिन्छ। यसका प्रशस्त सीमाहरू रहेका छन् । पहिलो , यसमा १०१ (० देखि १००) मापन स्केलको प्रयोग गरी विद्यार्थीको क्षमताको श्रेणीकरण गर्ने सामान्य पद्धति अपनाइएको छ। यस पद्धतिमा एक जनाले प्राप्त गर्ने अधिकतम सम्भाव्य अङ्क १०० हो जसले उच्चस्तर भन्ने जनाउँछ। यसमा शून्य अङ्कले शिक्षार्थीले कुनै पनि कुरा सिकेको छैन भन्ने बुझाउँछ। सिकाइ सिद्धान्तले मान्छेको सिकाइ क्षमता असीमित हुने र त्यस क्षमताको अन्त्य कुनै पनि विन्दुमा हुन नसक्ने कुरा बताउँछ। मानवीय उपलब्धिलाई कुनै अङ्कमा सीमित (score) गर्ने कार्य अप्राकृतिक हुन्छ। कुनै सिकारूले केही पनि कुरा सिकेन भनी प्रमाणित गर्नु वास्तवमै असम्भव हुन्छ।

श्रेणीकरण (system of grading) को यो पद्धति हाम्रो सामान्य ज्ञान र मानवीय सिकाइका विभिन्न प्रमाणित भइसकेका सिद्धान्त विपरीत छ। दोस्रो , श्रेणीकरणको वर्तमान पद्धतिले विद्यार्थीको सिकाइ क्षमताका विषयमा साह्रै थोरै सूचना प्रदान गर्दछ। उदाहरणका लागि सबै विषयको उत्तीर्णाङ्क ३२ तोकिएको छ तर यसले सम्बन्धित विद्यार्थीले कति सिकेको छ वा के गर्न सक्छ भन्ने विषयमा कुनै जानकारी दिन सक्दैन। तेस्रो , विभिन्न विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको अङ्कलाई जोडी श्रेणी प्रदान गर्ने गरिएको छ। यस पद्धतिले विभिन्न विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको भिन्नता कति हो भन्ने कुरा देखाउँदैन र वर्षे पिच्छे विद्यार्थीले विषयगत भिन्नतालाई पनि देखाउँदैन। उदाहरणका लागि गणितमा विद्यार्थीको प्राप्ताङ्क ३ देखि ९७ हुनसक्छ भने नेपालीमा ३३ देखि ६१ हुनसक्छ। कुनै विद्यार्थीले नेपालीमा ३३ र गणितमा ९७ अङ्क पायो भने नेपालीमा पाएको अङ्कभन्दा गणितमा पाएको अङ्क तीन गुणाले बढी हुन्छ। यस्तो अवस्थामा नेपालीमा प्राप्त गरेको ६१ अङ्क गणितमा प्राप्त गरेको ६१ अङ्कभन्दा मूल्यवान हुन्छ। यसरी प्राप्त अङ्कहरूको योगफलमा एउटा विषयको प्रभुत्व रहने वा अन्य विषयहरूबाट प्रभावित हुने सम्भावना रहिरहन्छ। सारांशमा भन्नु पर्दा परीक्षाको परिणाम तथा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको वास्तविक

उपलब्धिबीच कमजोर सम्बन्ध छ भन्ने कुरा यसबाट देखिन्छ। श्रेणीकरणको वर्तमान प्रणालीका कमी-कमजोरीलाई सुधार गरी विद्यार्थीको उपलब्धिलाई बढी अर्थपूर्ण रूपले प्रस्तुत गर्नु पर्ने कुरालाई अध्ययन समूहले गम्भीर रूपमा महसुस गरेको छ। त्यसैले विद्यार्थीले विभिन्न विषयमा प्राप्त गरेको उपलब्धिस्तरलाई प्राप्ताङ्कका रूपमा (raw score) नभई श्रेणी (grades) र तहगत वा श्रेणीगत रूपमा व्यक्त गर्नु पर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव रहेको छ। तह वा

श्रेणीले तहहरूका बीचको सम्भाव्य भिन्नता तथा प्राप्ताङ्कको समूहबद्ध प्रस्तुतिको प्रतिनिधित्व गर्दछ। यसमा कुनै श्रेणी विशेषमा परेको विद्यार्थीले के कति क्षमता हासिल गर्‍यो र के कति गरेन भन्ने कुरालाई प्रयोग गरिएका सङ्केतका सहायताबाट व्याख्या गरिन्छ र तहहरूका बीचको सम्बन्धलाई देखाउने कार्य गरिन्छ। यस प्रणालीले पठन-पाठन प्रक्रियालाई निरन्तर प्रक्रियाका रूपमा हेरे हुन्छ। यस पद्धतिबाट विद्यार्थीले हासिल गरेको श्रेणी वा तहलाई विषयगत रूपमा र वर्ष-वर्षका बीच तुलना गरी हेर्न सकिने कुराको सुनिश्चित गर्दछ। तहगत प्रणालीको नयाँ व्यवस्था लागू गर्नका लागि जनसमुदायको स्वीकृति आवश्यक पर्ने हुनाले शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले एक हरित-पत्र (green paper) तयार गर्नु पर्दछ। उक्त हरित-पत्रमा हाल प्रचलित मूल्याङ्कन प्रणालीका कमी-कमजोरीहरू र श्रेणीकरणको नयाँ पद्धति तथा त्यसलाई प्रस्तुत गर्ने तरिकाका

विषयमा वर्णन गरिएको हुनु पर्दछ। उक्त हरितपत्रलाई राष्ट्रव्यापी रूपमा छलफलमा लगी तहगत प्रणाली लागू गर्नका लागि आवश्यक कार्य योजना तयार पार्नु पर्दछ।

एकल विषयक प्रमाणपत्रको व्यवस्था लागू गर्ने

एस् एल् सी परीक्षाको वर्तमान स्वरूपमा सबै विषयमा एउटै प्रमाण-पत्र दिने गरिन्छ। यस्तो प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न विद्यार्थीले आठवटै विषय उत्तीर्ण गर्नु पर्ने हुन्छ। सामूहिक प्रमाणपत्रको यस व्यवस्थाले कुनै विद्यार्थी एक विषयमा उत्तीर्ण भएमा उत्तीर्ण भएको मान्दैन। यदि एउटा विद्यार्थीले अङ्ग्रेजीमा २० र अन्य सातवटा विषयमा ६० वा त्यो भन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरेमा उसलाई अङ्ग्रेजीमा ३२ अङ्क प्राप्त नगरून्जेलसम्म उत्तीर्ण प्रमाण-पत्र दिइँदैन। अनुमान गरौं त्यस विद्यार्थीले दसौं पटकसम्म प्रयास गर्दा पनि उत्तीर्णाङ्कका रूपमा ल्याउनु पर्ने ३२अङ्क ल्याउन सकेन। यस्तो अवस्थामा अङ्ग्रेजीको कमजोर क्षमता प्रदर्शनका कारण अरु सात विषयमा प्राप्त गरेको उपलब्धिले कुनै मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन। क्षमता-प्रदर्शनका लागि सन्तोषजनक आधार (एस् एल् सीका लागि उत्तीर्णाङ्क ३२ अङ्क) पूरा गर्दा पनि प्रमाणपत्र नपाउनुका पछाडि कुनै कारण देखिँदैन। यसरी सबै विषयका लागि सामूहिक प्रमाणपत्र दिने प्रणाली विद्यार्थीको पक्षमा रहेको पाइन्छ। यदि परीक्षाको उद्देश्य विद्यार्थीको उपलब्धिको पहिचान गर्नु हो भने उत्तीर्ण विषयमा प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ। प्रमाणीकरणको नयाँ व्यवस्थाले एस् एल् सी उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या हवात्तै बढ्दछ भने यसले गुणस्तर खस्कने हुँदैन। यस नयाँ प्रणालीका पक्षमा अन्य प्रशस्त तथ्यहरू पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। उदाहरणका लागि २०६० सालको विषयगत उत्तीर्ण प्रतिशतको क्रम ६३ देखि ९७ प्रतिशत छ भने सम्पूर्ण विषयको उत्तीर्ण प्रतिशत भने अत्यन्त न्यून (५१ प्रतिशत) रहेको छ। वर्तमान पद्धतिका सट्टामा एकल विषयमा प्रमाणपत्र दिने व्यवस्थाले विद्यार्थीको ठूलो हिस्सा आफ्नो उच्च शैक्षिक यात्रातर्फ अग्रसर हुन पाउँछ। एकल विषयक प्रमाणपत्रसम्बन्धी धारणालाई यसभन्दा अघि नै माध्यमिक शिक्षा विकास केन्द्र (SEDP) ले

उठाएको थियो । हाम्रो सर्भेक्षणको तथ्याङ्कले एकल विषयक प्रमाणपत्र प्रणालीले जनसमुदायबाट समर्थन प्राप्त हुने कुरा देखाएको छ। त्यसकारण प्रमाणपत्र दिने नयाँ पद्धतिको विकासको पहिलो कदमका रूपमा सरकारले तुरुन्तै एकल विषयक प्रमाणपत्र पद्धति लागू गर्ने तर्फ पाइला चाल्नु पर्दछ। भारत र श्रीलङ्का पनि यस प्रणालीतर्फ अघि बढिसकेको कुराको उल्लेख गर्नु पनि प्रासङ्गिक हुन जान्छ।

दीर्घकालमा विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण/अनुत्तीर्ण घोषणा गर्ने अभ्यासको अन्त्य गर्ने माथि उल्लेख गरिएको प्रस्तावित श्रेणीकृत र एकल विषयक प्रमाणपत्र दिने पद्धतिले एस् एल् सीमा विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण/अनुत्तीर्ण घोषणा गर्ने अभ्यासलाई हटाउनका लागि बाटो खुला गर्ने छ। श्रेणीकृत प्रणालीले 'पास' र 'फेल' को उल्लेख विना नै विद्यार्थीको सिकाइउपलब्धिको तहगत विवरण दिन्छ। अन्य सार्क मुलुकहरूमा पनि यो अभ्यास कतिपयमा लागू भइसकेको छ भने कतिपयमा यसका विषयमा गम्भीर रूपमा विचार-विमर्श भइरहेको छ। यस नयाँ व्यवस्थाले एस् एल् सी परीक्षाको उच्च जोखिमपनालाई घटाउँछ। जसका कारण परीक्षाका लागि विशेष कक्षा पढाइ परीक्षणका लागि (teaching to the test) चिट चोरने-चोराउने, जबर्जस्त कण्ठ पार्न लगाउने, परीक्षामा अनियमितता हुने, छाया विद्यालय (shadow schooling)* आदि जस्ता अवाञ्छित क्रियाकलापहरू बढ्दो मात्रामा हुने गरेका छन्। यस व्यवस्थाले शिक्षण र सिकाइमा भइरहेको परीक्षाको नियन्त्रणलाई घटाउँछ। उत्तीर्ण/अनुत्तीर्ण प्रणाली हटाउने प्रस्तावलाई नीतिगत रूपमा स्वीकार्य हुनु अघि राष्ट्रव्यापी छलफलका लागि लैजानु पर्दछ। यस व्यवस्थाले विशेषतः उच्चशिक्षा, रोजगार र निजामती सेवामा ठूलो सामञ्जस्य ल्याउनु पर्ने हुन्छ।

परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुने विद्यार्थीलाई व्यवस्थापन गर्न वैकल्पिक परीक्षा प्रणाली लागू गर्ने विगत धेरै वर्षदेखि एस् एल् सी परीक्षा दिएर पनि उत्तीर्ण नहुने विद्यार्थीहरूको एउटा ठूलो जमात नै छ। उनीहरूले थुप्रै चोटि परीक्षा त दिए तर सफल हुन सकेनन्। ठूलो सङ्ख्यामा अनुत्तीर्ण भएका विद्यार्थीको व्यवस्थापन गर्न अर्को उपाय आवश्यक भइसकेको छ। शैक्षिक-प्राज्ञिक सीप नभएका तर श्रम बजार वा अन्य ठाउँमा गई राम्ररी काम गर्न सक्ने क्षमता भएका विद्यार्थीहरूलाई एस् एल् सीको वैकल्पिक व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुनेछ। प्राज्ञिक रूपमा कम कठिन प्रकृतिको वैकल्पिक व्यवस्थापनबाट यी विद्यार्थीले फाइदा पाउन सक्नेछन्। धेरै देशहरूमा परीक्षामा अनुत्तीर्ण यस्ता विद्यार्थीहरूलाई उत्सर्जन र विमुक्ति (waivers and

* छाया विद्यालय भन्नाले विद्यार्थीलाई विद्यालयबाहिर पुरकका रूपमा शिक्षण गर्नु बुझिन्छ। यस्ता कक्षाहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता कक्षामा पर्याप्त शिक्षण सिकाइ नहुँदा वा उच्च तहका एसएलसी जस्ता परीक्षाहरूमा सफल हुन सकियोस् भन्नका लागि हुने गर्छ। कतिपय स्थानमा यसलाई दोहोरो महङ्गा विद्यालय (double schooling) पनि भनिन्छ। यस्ता कक्षाहरू ज्यादै पनि हुन सक्छन्।

exemptions), विकल्प र स्थानापन्न(alternate and substitute) परीक्षाहरूका माध्यमबाट वैकल्पिक डिप्लोमा दिने कुरा पनि यहाँ उल्लेखनीय छ। संयुक्त राज्य अमेरिकाका विभिन्न राज्यहरूमा यसको प्रचलन छ।

ग्रेस अङ्क दिने व्यवस्थाको पुनर्मूल्याङ्कन गर्ने

नेपालमा एस् एल् सी परीक्षामा ग्रेस (थप) अङ्क दिने प्रचलन छ। यस्तो ग्रेस अङ्क दुई अवस्थाहरू (stage)मा दिइन्छ। पहिलो, पनिकाले परीक्षकलाई सीमान्त अङ्क (३२ अङ्कको नजिक रहेका) भएका उत्तर पुस्तिकाहरू दो होच्याएर परीक्षण गर्न निर्देशन दिइन्छ। यस्तो निर्देशन उत्तीर्णाङ्कको नजिक रहेका विद्यार्थीप्रति उदार व्यवहार प्रदर्शन गर्ने सल्लाहका रूपमा दिइएको हुन्छ। दोस्रो, एस् एल् सीमा उत्तीर्ण प्रतिशत बढाउनका लागि परीक्षा समितिले सीमान्त अङ्क भएका विद्यार्थीहरूका लागि केही अङ्क (यस्तो अङ्क वर्षेपिच्छे फरक हुनसक्छ) थपि दिने निर्णयका कारण हुन्छ। परीक्षा समितिको यस उदार नीतिबाट कतिपय विद्यार्थीहरूले दोहोरो फाइदा पाउने अवसर हुन्छ। ग्रेस अङ्कले विपन्न अवस्थामा रहेका विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाका लागि सकारात्मक विभेदका रूपमा कार्य गर्छ। विद्यालयले पर्याप्त सुविधाहरू पाएको भए राम्रो गर्न सक्ने विद्यार्थीहरूलाई यस व्यवस्थाले मद्दत गर्छ। केही विद्यार्थीलाई मात्रै फाइदा प्रदान गर्ने हुनाले ग्रेस अङ्क दिने प्रचलनलाई धेरैले आलोचना गरेका छन्। कतिपयले यसलाई न्यायोचित निर्णयभन्दा पनि राजनीतिक निर्णयका रूपमा लिएका छन्। ग्रेस अङ्क दिने व्यवस्थालाई दुई किसिमले सुधार गर्न सकिन्छ, पहिलो वर्षेपिच्छेका प्रश्नहरूको कठिनाइ स्तरमा रहेको भिन्नतामा आधारित भई ग्रेस अङ्क दिन सकिन्छ। यस्तो प्रावधानबाट एस् एल् सी परीक्षा दिने सबैले ग्रेस अङ्क पाउँछन्। दोस्रो प्राप्ताङ्क एकै रूपको भए नभएको विश्लेषणमा आधारित भएर पनि ग्रेस अङ्कका बारेमा निर्णय गर्न सकिन्छ। जुनसुकै तरिका अपनाए पनि पनिकाले ग्रेस अङ्क दिने प्रणालीको पुनर्मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक छ र धेरै मानिसले भनेझैं यसका विषयमा राजनीतिक निर्णयभन्दा प्रमाणमा आधारित भई सही नीतिको कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ। भारत, माल्दिभ्स, पाकिस्तान र श्रीलङ्कामा सीमान्त अङ्कका नजिक रहेको भए पनि परीक्षकले ग्रेस अङ्क दिन सक्दैन।

एस् एल् सी परीक्षा जनविश्वास प्राप्त गर्न ठोस कार्य गर्ने

लाखौं अभिभावक, विद्यार्थी, शिक्षक र स्थानीय सरोकारवालाहरूसँगको लक्षित समूह छलफलबाट एस् एल् सी परीक्षा र पनिकाप्रतिको जनविश्वासमा कमी आएको देखिएको छ। पनिकाका क्रियाकलापहरू निष्पक्ष, वस्तुपरक र व्यावसायिक नभएको अनुभव गरिएको छ। एउटा कर्मचारीतन्त्र भएको, अक्षम र लोसे संस्थाका रूपमा पनिकालाई लिने गरिएको छ। पनिका र यसको नेतृत्वप्रति जनविश्वास गुम्दै गएको निष्कर्ष समाचार विश्लेषणबाट पनि प्राप्त भएको छ। राष्ट्रिय महत्वप्राप्त सरकारी परीक्षा प्रणालीप्रति जनविश्वास गुम्नु अवश्य पनि राम्रो कुरा होइन। जनविश्वास प्राप्त गर्नका लागि पारदर्शिता बढाउने, उच्चस्तरको पेसागत क्षमताको

विस्तार गर्ने, जनसमुदायमा निरन्तर सञ्चार र संवाद बढाउने, स्तरीकृत कार्य सञ्चालन(standard operating procedure) प्रणालीको प्रदर्शन गर्ने जस्ता विभिन्न कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ।

७. परीक्षा परिणामलाई शैक्षिक सुधार र उत्तरदायित्वको विकास गर्नका लागि प्रयोग

विद्यार्थीको रजिस्ट्रेसन क्षेत्र विस्तार गर्ने

परीक्षा र मापन विशेषज्ञहरूले लामो समयदेखि सार्वजनिक परीक्षाको परिणामलाई शैक्षिक सुधारका लागि प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने विचार राख्दै आएका छन्। वास्तविक रूपमा बोध गर्न र विश्लेषण गर्न सकेमा मात्रै यस्ता परिणामहरू अर्थपूर्ण हुन्छन्। एस् एल् सी परीक्षाको परिणामलाई त्यतिखेर मात्र राम्ररी बोध गर्न सकिन्छ जतिबेला त्यसलाई विद्यालय, विद्यार्थी र परिवारका विशेषताहरूको विश्लेषणमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। यस्तो कार्यको लागि एउटा उपाय भनेको शिक्षा विभागअन्तर्गतको शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली र एस् एल् सीको परिणामका बीच सम्पर्क स्थापना गर्नु हो। तर यो काम त्यति सजिलो छैन। यसका लागि अर्को एउटा महत्वपूर्ण विकल्प भनेको विद्यालय र विद्यार्थीले रजिस्ट्रेसन भर्दा आवश्यक पर्ने उमेर, लिङ्ग, जाति/जनजाति, अभिभावक साक्षरता वा शैक्षिक योग्यता, अभिभावकको पेसा, विद्यालय रहेको स्थान आदिको महत्वपूर्ण सूचनाहरू भर्न लगाएर रजिष्ट्रेसन दायरा विस्तार गर्ने हो। यसमा थप कुनै आर्थिक वा प्रशासनिक भार पर्दैन। तर पनि एस् एल् सी परीक्षाको परिणामलाई अर्थपूर्ण रूपमा बोध र विश्लेषण गर्न यसले सहयोग पुऱ्याउन सक्छ।

उत्कृष्ट क्षमता-प्रदर्शन गर्ने विद्यार्थीका उत्तरपुस्तिकाहरू उपलब्ध गराउने

हालैका वर्षहरूमा राम्रो क्षमता प्रदर्शन गर्ने विद्यार्थीको पहिचान र सम्मान गर्ने परम्परा बढिरहेको छ। व्यापारिक फर्म, उद्योगहरू, राजनीतिक पार्टीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, जातीय सङ्घ-संस्थाहरू तथा अरु धेरैले उत्कृष्ट क्षमता प्रदर्शन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई पुरस्कृत र सम्मानित गरेको पाइएको छ। उत्कृष्ट क्षमता प्रदर्शन गर्ने उत्तरपुस्तिकाहरूले शिक्षकलाई शिक्षण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँछन् भने विद्यार्थीले भविष्यमा हुने परीक्षाको तयारीका लागि त्यसको प्रयोग गर्दछन्। यी उत्तरपुस्तिका एस् एल् सी परीक्षामा सामेल हुने लाखौं विद्यार्थीका लागि स्तरीय क्षमताका उदाहरण बन्दछन्। यी सबै कार्य गर्नुको मूल उद्देश्य समग्र शिक्षा प्रणालीको अभिवृद्धि गर्नु नै हो। यसैले उत्कृष्ट क्षमता प्रदर्शन गरेका विद्यार्थीहरूका उत्तरपुस्तिकाहरू विद्यालय र विद्यार्थीलाई उपलब्ध गराउनपर्छ भन्ने हाम्रो सुझाव छ। यस कार्यबाट पनिकाको जनविश्वास र सहयोग पुनः प्राप्त गर्न मद्दत पुग्दछ।

परीक्षाका प्रणालीहरूको विश्लेषण गर्ने र विश्लेषणबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई विद्यालय पद्धतिमा लागू गर्न बलियो प्रणाली स्थापना गर्ने

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा सूचनाको भण्डार नै छ। तर त्यस्ता सूचनाहरूको विश्लेषण र प्रचार-प्रसार हुन सकेको छैन। ती सूचनाहरूले वरिष्ठ नीति निर्माता र व्यवस्थापकलाई सहयोग पुऱ्याउने वा तिनीहरूका बीच सूचना र अनुभव आदान-प्रदान गर्ने कार्य र जनता तथा विद्यालयमा सूचित गर्ने कार्य पनि गरिएको छैन। परीक्षाका विशेषज्ञहरू विद्यालयको शिक्षण-सिकाइको गुणस्तर बढाउन एस् एल् सी जस्ता परीक्षामा निर्णयात्मक (summative) परीक्षणको निर्माणात्मक (formative) प्रयोगमा बढी जोड दिन्छन्। यी सूचनाहरूले विद्यार्थीद्वारा उपेक्षा गरिएका र पाठ्यक्रमका नबुझेका विभिन्न पक्षको पहिचान गरी शिक्षण-सिकाइको गुणस्तर वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउन सक्छन्। यस्ता सूचनाहरूको विश्लेषण सही किसिमले हुन सक्थो भने जिल्ला तथा केन्द्र का शैक्षिक प्रशासकहरू लैङ्गिक समविकास, जाति/जनजाति समूह, विद्यालयका प्रकृति, भू-पर्यावरणीय क्षेत्र र अन्य विविध भिन्नतायुक्त क्षेत्रमा रहेको विभेद पहिचान गरी शिक्षण उपलब्धिमा देखिने भिन्नता बृद्धि गर्न सक्षम हुनेछन्।

समग्र शैक्षिक प्रणालीमा सञ्चार व्यवस्था सुधार गर्ने

पनिका लाखौं विद्यालय र शिक्षकहरूसँग सम्बन्धविहीन अवस्थामा छ। पनिकाभित्र के भइरहेको छ भन्ने कुरा सम्पूर्ण शिक्षा जगत्ले थाहा पाउनु पर्छ। शिक्षामा नयाँ विकास के भइरहेछ भन्ने बारेमा पनि शिक्षाजगत्लाई निरन्तर सुसूचित गरिरहनु पर्दछ। त्यसकारण पनिकाले विद्यार्थीले परीक्षामा कस्तो परिणाम प्राप्त गरेका छन् भन्ने विषयमा शिक्षक र विद्यालयहरूलाई सुसूचित गर्ने व्यवस्थित पद्धति अपनाउनु पर्दछ। यसले आफ्नै समाचार बुलेटिन प्रकाशित गर्नुपर्दछ र यसलाई देशभरिका विद्यालयहरूमा पुऱ्याउनु पर्दछ। समाचार बुलेटिनमा प्रत्येक वर्षका हरेक विषयका प्रश्नहरूको विश्लेषणसम्बन्धी तथ्याङ्क समावेश हुनुपर्दछ। प्रश्नका उत्कृष्ट, औसत र कमजोर उत्तरका नमुनाहरू पनि यस्तो समाचार बुलेटिनमा समावेश हुनु पर्दछ। यसबाट शिक्षक र विद्यार्थी लाभान्वित हुने अवसर पाउँछन्। यस्तो समाचार बुलेटिन सम्पूर्ण विद्यालय प्रणालीसँगको सञ्चारका निम्ति उपयुक्त माध्यम बन्न सक्छ। समाचार बुलेटिनका माध्यमबाट पनिकाले विद्यार्थी, शिक्षक, विद्यालय र अभिभावकले अपेक्षा गरेका विषयमा अनुभव आदानप्रदान गर्न पाउँछन् र एस् एल् सीमा सफलता प्राप्त गर्नका लागि के-के गर्नुपर्छ भन्ने बारेमा पनि जानकारी पाउँछन्। एस् एल् सी परीक्षाको उत्तीर्ण प्रतिशतमा ठूलो घटीबढी हुने गरेको हामीले पाएका छौं। एस् एल् सी परीक्षामा हुने गरेको यस्तो उतारचढाव त्यसबेला मात्र स्वीकार्य हुन्छ। जुनबेला हामीले यसका उचित कारणहरूको पहिचान गर्न सक्छौं। अझ एस् एल् सी परीक्षामा पाइने उतार-चढावका कारणहरूका बारेमा स्पष्ट किसिमले सम्प्रेषण गर्न सकियो भने त्यसलाई सर्वसाधारणले पनि स्वीकार गर्छ। तर यस्ता कारणहरूका बारेमा स्पष्ट पारिएन भने परीक्षामाथिकै जनविश्वास गुम्न पुग्दछ।

कारणविहीन परिवर्तनहरू नै परीक्षा प्रणालीमा जनविश्वास घटाउने कारकहरू हुन् ।यस्तो अवस्थामा उत्तीर्ण प्रतिशतमा हुने उतारचढावको कारण भेदभावपूर्ण परीक्षण नै हो कि भन्ने अवस्था पनि आउँछ।यी सम्पूर्ण कारणहरूले गर्दा पनिका सञ्चारको कुनै न कुनै साधनको उपयोगबाट विद्यालय प्रणाली र सिङ्गो जनसमुदायसँग सम्पर्कमा रहन आवश्यक छ।

प्रत्येक विद्यालयको प्रगति विवरण तयार पारी प्रस्तुत गर्ने

जिल्ला शिक्षा कार्यालयले एस् एल् सीमा प्राप्त गरेको अङ्कको विस्तृत विश्लेषण गरी प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयको उपलब्धि प्रोफाइल (performance profile) तयार पार्नुपर्दछ। विद्यालयलाई उच्च तहको उपलब्धिका लागि दबाब सिर्जना गर्न यस्तो प्रोफाइल सार्वजनिक गर्नुपर्दछ। विगतको एस् एल् सीमा प्राप्त गरेको परिणामका आधारमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले प्रत्येक विद्यालयको उपलब्धिसम्बन्धी लक्ष्य निर्धारण गरी दिनुपर्दछ र विद्यालयले त्यस्तो लक्ष्य कसरी प्राप्त गरे भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ। क्षमता प्रदर्शन प्रोफाइलमा माथिको कुरा बाहेक विभिन्न समूहका विद्यार्थी (उदाहरणका लागि लैङ्गिक, भाषा-समूह, सामाजिक-आर्थिक स्तर, अभिभावकको शैक्षिक स्तर, जनजाति समूह, दलित) को औसत उत्तीर्ण प्रतिशत विभिन्न समूहका विद्यार्थीहरूले छुट्टाछुट्टै विषयमा पाएको औसत प्राप्ताङ्क, जिल्ला, क्षेत्र र देशकै अन्य विद्यालयको सापेक्षतामा विद्यालयको साङ्गोपाङ्गो स्थितिजस्ता कुराहरू समावेश हुनुपर्दछ।

न्यून क्षमता- प्रदर्शन गर्ने विद्यालयहरू पहिचान गरी तिनीहरूलाई समयसीमाबद्ध सुधार योजना निर्माण गर्न लगाउने

नियममाथि नियम थुपारेर मात्र समस्याको सम्बोधन हुन सक्दैन। यसका लागि त कुन विद्यालयले किन न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्न सकेन भन्ने कुरा पत्ता लगाउनुपर्दछ। दण्ड दिने प्रक्रिया न्यून क्षमता भएका विद्यालयको सुधार गर्ने समाधान पटककै होइन। सुविधाविहीन समुदाय, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक जनजाति, विपन्न परिवारबाट आएका बालबालिका तथा अत्यन्त कठिन परिस्थितिमा सञ्चालित विद्यालयहरू नै न्यून उपलब्धि प्राप्त गर्ने विद्यालयमा पर्दछन्। यस्ता विद्यालयहरू पहिचान गरी न्यून क्षमता प्रदर्शनको कारण केलाउने पर्छ। यस्ता विद्यालयले सुधारका लागि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि योजना (learning achievement improvement plan LAIP) तयार पार्नुपर्दछ। व्यवस्थापन समितिका सदस्य, अभिभावक, समुदायका सदस्य, विद्यार्थी, शिक्षक तथा अन्य सम्बद्ध सरोकारवालासँग यसका सम्बन्धमा विस्तृत छलफल गर्नुपर्दछ। यस्तो योजना समय-सीमामा आधारित हुनुपर्दछ। योजनामा रणनीतिको पहिचान र विद्यालयको क्षमता अभिवृद्धिका लागि गरिनु पर्ने कार्यहरू पनि समावेश गरिनुपर्दछ। अहिले जोखिममा परेका जिल्ला, विद्यालय र विद्यार्थीहरूलाई मद्दत गर्न कुनै काम भएको छैन।

हाल विद्यमान पुरस्कार, दण्ड र सुविधाहरूको समीक्षा गर्ने

हालको शिक्षा नियमावलीले लगातार १५प्रतिशतभन्दा कम उत्तीर्ण प्रतिशत ल्याउने विद्यालयलाई दण्ड गर्ने व्यवस्था गरेको छ।केही समय यता एस् एल् सीमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गर्ने , गराउने विद्यालयलाई ३,००,००० नगद पुरस्कार दिने व्यवस्था पनि गरिएको छ। विद्यालयलाई उच्च क्षमता प्रदर्शनका लागि अभिप्रेरित गर्ने गरी ल्याइएका यस्ता नीतिहरू राम्रो मनसायका साथ ल्याइएका हुनसक्छन् । तर समतावादी सिद्धान्तका आधारमा हेर्ने हो भने यस्ता नीतिहरूले ठूलो नकारात्मक असर पाउँछन् ।

यस्तो नीतिले जुन विद्यालय र समुदाय पहिल्यै पुरस्कृत भइसकेका छन् तिनैलाई पुनःपुरस्कृत गर्दछ। विपन्न समुदायमा सञ्चालन हुने राम्रो क्षमता प्रदर्शनका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत स्रोत सामग्रीका अभावमा विद्यालयका लागि यस्तो नीति न्यायोचित हुँदैन।एस् एल् सीको परिणामलाई मात्र विद्यालयको प्रगति मानिनु हुन्न भन्ने कुरा हाम्रो अनुसन्धानले देखाएको छ।एस् एल् सीजस्ता उच्च जोखिमपूर्ण परीक्षाहरूमा विपन्न समुदायबाट आएका बालबालिकाको कमजोर उपलब्धि-स्तरमा विभिन्न किसिमका सुविधाविहीन अवस्था (उदाहरणका लागि भाषा)ले काम गरेका हुन्छन् ।त्यसैले एस् एल् सी परीक्षाको परिणामका आधारमा संस्था र समुदायलाई दण्ड दिने काम न्यायपूर्ण होइन।त्यस्ता विद्यालयहरूलाई यस्तो नीतिले न्याय दिन सक्दैन।पुरस्कार र दण्ड दिने वर्तमान व्यवस्थाले विद्यालयका बीचमा उपलब्धि स्तरको दूरी अझ बढाउन सक्दछ।राम्रो क्षमता प्रदर्शन गर्नेलाई पुरस्कृत गरिरहँदा न्यून क्षमता प्रदर्शन गर्नेलाई पनि सहयोग गर्ने उपयुक्त रणनीति निर्माण गर्नुपर्दछ।

क्षमता-प्रदर्शनका लागि जिल्लालाई उत्तरदायी बनाउने

हालका वर्षहरूमा एस् एल् सी परीक्षाको परिणामलाई उत्तरदायित्वका सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने परम्परा बढ्न थालेको छ।विद्यार्थीको क्षमता-प्रदर्शनमा विद्यालय र शिक्षकको उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने कुरा महत्वपूर्ण छ तापनि विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य, शैक्षिक प्रशासक, निरीक्षक, प्रशिक्षक तथा पाठ्यक्रम र पाठ्यक्रम निर्मातालाई पनि यसको उत्तरदायित्व बहन गर्ने कार्यमा संलग्न गराइनु पर्छ ।विद्यालयबाहिरका विभिन्न सरोकारवालाहरूले पनि केही न केही उत्तरदायित्व लिनै पर्ने हुन्छ।जिल्लामा विद्यालयको उपलब्धि निर्धारणमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ।विद्यालयको क्षमता प्रदर्शनमा प्रभाव पार्ने अनेकौं निर्णयहरू (उदाहरणका लागि वित्तीय र मानवीय स्रोत-साधनको वितरण, शिक्षक विकास, शिक्षक व्यवस्थापन) जिल्ला स्तरमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले नै गर्दछन् ।यी विभिन्न कारणहरूले गर्दा शिक्षक र विद्यालयहरूका अतिरिक्त जिल्लाका अधिकारीहरूलाई पनि क्षमता प्रदर्शनका लागि उत्तरदायी बनाउनु पर्ने देखिन्छ।

व्यापक रूपमा विस्तार भइरहेका छाया विद्यालयहरूलाई नियन्त्रण गर्न नियमावलीको रूपरेखा तयार पार्ने

विद्यालयजस्तो भए पनि र जहाँ रहे पनि विद्यालयमा पढाइने विषयहरूमा अतिरिक्त रूपमा ट्युसन पढ्ने प्रवृत्ति विद्यालयीय शिक्षा प्रणालीमा बढ्दो रूपमा पाइएको छ। विद्यालयको नियमित सिकाइबाहेक निजी रूपमा पढिने यस्तो पढाइलाई शिक्षाशास्त्रीहरूले छाया विद्यालयका रूपमा अर्थ्याएका छन्। औपचारिक शिक्षा प्रणालीको समानान्तरतामा अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीको यो रूप चलिरहेको छ। अतिरिक्त ट्युसनका रूपमा कोचिङ्ग कक्षा र निजी ट्युसन गरी मुख्य दुई रूप पाइएका छन्। कोचिङ्ग कक्षा भन्नाले सामान्यतः व्यापारिक फर्म, स्वयंसेवी संस्था, शिक्षकहरूको समूह वा विद्यालयले विद्यालयभन्दा बाहिर सञ्चालन गरेका पठनपाठन कक्षाहरू भन्ने बुझिन्छ। निजी ट्युसन चाहिँ विद्यालयका शिक्षकहरू वा अरु कसैले स-साना समूहमा वा व्यक्तिगत रूपमा पठनपाठन गराउने प्रक्रिया हो। हाम्रो अध्ययनमा परेका विद्यालयहरूमध्ये ८० प्रतिशतले एस् एल् सीमा राम्रो परिणाम प्राप्त गर्नका लागि कोचिङ्ग कक्षा सञ्चालन गरेको पाइएको छ। यस्ता कोचिङ्ग कक्षाहरूले सामान्यतः प्रतिविषय प्रतिविद्यार्थी रु. १०० देखि ३०० सम्म शुल्क लिने गरेका छन्। निजी ट्युसन कोचिङ्गभन्दा पनि महङ्गो छ। सर्भेक्षणमा परेका सम्पूर्ण विद्यार्थीमध्ये ९० प्रतिशत विद्यार्थीले एस् एल् सी परीक्षा दिनु अघि कोचिङ्ग वा निजी ट्युसनका रूपमा अतिरिक्त कक्षामा समावेश भएको पाइएको छ। धेरै जसो विद्यार्थीहरूले ज्यानमारा विषयका रूपमा चिनिने गणित, अङ्ग्रेजी र विज्ञान विषयहरूमा कोचिङ्ग वा निजी ट्युसन कक्षाहरू लिने गरेको पाइन्छ। सहरी र ग्रामीण दुवै क्षेत्रमा ट्युसन वा कोचिङ्गको परम्परा उस्तै रूपमा पाइन्छ। सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थी र तिनका अभिभावकहरू कोचिङ्ग कक्षाहरूले अनुत्तीर्ण हुने सम्भावनालाई कम गर्छ भन्ने विश्वास गर्छन्। निजी विद्यालयका विद्यार्थी र तिनका अभिभावक चाहिँ कोचिङ्ग कक्षा वा निजी ट्युसनले माथिल्लो श्रेणीमा परीक्षा उत्तीर्ण गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ भन्ने कुरा बताउँछन्। तर हाम्रो सर्भेक्षणले अतिरिक्त पठनपाठन र विद्यालयका उपलब्धिबीच जनताले विश्वास र अपेक्षा गरे जस्तो सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखाएन। शिक्षणमा रहेको

अपर्याप्तता, न्यून शैक्षिक आधार, विद्यालयमा सहयोगात्मक शिक्षण (remedial teaching) को अभाव, बोझिलो (overloaded) पाठ्यक्रम, शिक्षकको दबाव, एस् एल् सी परीक्षामा हुने अत्यधिक प्रतिस्पर्धा जस्ता कुराहरूले अभिभावक र विद्यार्थीहरूले अतिरिक्त अध्ययनतर्फ लाग्नु परेको कुरा हाम्रो अध्ययनबाट थाहा भएको छ। सार्वजनिक परीक्षाहरूमा आफ्ना छोराछोरीले क्षमता अभिवृद्धि गरून् भन्नका लागि अभिभावकहरू सदैव कुनै पनि सम्भावित उपायहरू अपनाउन तयार हुन्छन् भन्ने साधारण कारणले व्यापक रूपमा विस्तार भएका छाया विद्यालयलाई रोक्न प्रायः असम्भव छ। यस्तो अतिरिक्त अध्ययन-अध्यापनले विपन्न अभिभावकहरूलाई आर्थिक भार थोपेछ। यसले विद्यालयको नियमित शिक्षण-सिकाइमा पनि प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ। कोचिङ्ग कक्षा र निजी ट्युसनको बढ्दो मात्रालाई हेर्दा यसका बारेमा आवश्यक नीति नै बनाउनु पर्ने भएको छ। अतिरिक्त अध्ययन-अध्यापनको स्थितिलाई हस्तक्षेप नगर्ने वर्तमान सरकारी

नीतिले औपचारिक विद्यालयीय प्रणालीलाई नै तहसनहस बनाउन सक्छ। त्यसैले सरकारले अतिरिक्त अध्ययन-अध्यापनले सिर्जना गरेको वास्तविक अवस्था पहिचान गरी त्यसलाई नियमित गर्ने कुरा (जस्तै : सीमाभित्र बसेर यस्ता अतिरिक्त अध्ययन अध्यापन सञ्चालन हुनसक्छ) मा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने पर्ने कुरामा जोडदार सिफारिस गर्छौं ।

८. पढाइको नतिजामा समताको सुनिश्चित

छात्रा-शिक्षाको स्तरमा सुधार गर्ने

एस एल् सीको नतिजामा विद्यार्थीको क्षमता प्रदर्शन र लैङ्गिक समविकासका बीच बलियो सकारात्मक सम्बन्ध रहेको पाइएको छ। परीक्षामा छात्राहरूले भन्दा छात्रहरूले बढी राम्रो गरेको पाइन्छ। घर र विद्यालय दुवैतिर छोरीलाई भेदभावपूर्ण र फरकफरक व्यवहार गर्ने परिपाटी भएको समाजमा यस्तो देखिनु कुनै अचम्मको विषय होइन। छात्रका तुलनामा छात्राहरूले किन कमजोर क्षमताप्रदर्शन गर्छन् भन्ने विषयमा दुई भरपर्दा कारणहरू भेटिन्छन् । पहिलो, छात्राहरूलाई विद्यालयमा राम्रो गर्नका लागि आवश्यक पर्ने वातावरण प्रायः परिवारहरूले दिँदैनन् भन्ने कुरा लक्षित समूह छलफल र अनौपचारिक अन्तर्वार्ताहरूबाट प्राप्त भएको छ। घरमा छात्राहरूले अध्ययनका लागि पर्याप्त समय नपाउनु यसको उदाहरण हो । अन्तर्वार्तामा सहभागी अधिकांश छात्राहरूका अनुसार उनीहरूले आफ्नो प्रशस्त(कहिलेकाहीं प्रतिदिन ६घण्टाभन्दा बढी) समय घरधन्डामा बिताउने गर्छन् । दोस्रो, हाम्रा अवस्था अध्ययनहरूले के देखाउँछन् भने, कक्षाभित्र वा बाहिर पनि छात्रहरूको तुलनामा शिक्षकबाट छात्राहरूले कम सहयोग र रेखदेख पाउने गरेका छन् । कक्षा अवलोकनले के देखायो भने, कक्षाकोठामा सिकाइको अवसर छात्रले भन्दा छात्राहरूले अति नै कम पाउने गरेका छन् । त्यसैगरी के देखिएको छ भने, शिक्षक वा शिक्षिकाले छात्राहरूबाट अपेक्षा नै कम गरेका हुन्छन् । शिक्षकहरू छात्रालाई छात्रहरूका तुलनामा असक्षम, अल्छी, सुधो (submissive) र कम आँटिलो ठान्छन् (बिष्ट, २००५)। कक्षाकोठामा शिक्षार्थीका रूपमा प्रभावकारी साथ सिकने काममा छात्राहरूका लागि सांस्कृतिक र सामाजिक व्यवधानहरू छन् । प्रायः छात्राहरू शिक्षकसँग खुलेर कुरा गर्न सक्दैनन् । राम्राइलो कुरा के छ भने विज्ञान र गणित जस्ता विषयहरू सिकने आफ्नो क्षमतामाथि उनीहरू स्वयंलाई विश्वास छैन। वर्तमान सरकारको प्रयास छात्रवृत्ति र सुविधाहरूका माध्यमबाट छात्राहरूलाई विद्यालय जान अभिप्रेरित गर्नेतर्फ केन्द्रित छ। छात्रवृत्ति र सुविधाहरू आवश्यक भए तापनि छात्राहरूको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन यी कुराहरू मात्र पर्याप्त छैनन् । विद्यालयमा छात्राहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिन्छ : पहिलो कुरा त सिङ्गो समाजलाई नारीशिक्षाको महत्व बुझाउन जनस्तरमा चेतनामूलक अभियानहरू सञ्चालन गर्नु पर्छ। छात्राहरूको सिकने क्षमताका सम्बन्धमा अभिभावक, शिक्षक एवं स्वयं छात्राहरूमा विद्यमान गलत अवधारणा हटाउनका लागि यस्ता अभियानहरू आवश्यक छन् । दोस्रो कुरा, छात्राहरूका आवश्यकता, सिकाइ-कठिनाइ र सिकाइ शैलीका बारेमा

शिक्षकहरूलाई सचेत पारिनु पर्दछ। तेस्रो कुरा, छात्राहरूको उत्तीर्ण दरलाई शिक्षक तथा विद्यालयलाई पुरस्कृत गर्ने मापदण्ड बनाइनु पर्छ ।

विद्यार्थीको असफलताविरुद्ध सिङ्गो राष्ट्रलाई परिचालन गर्ने

परीक्षामा धेरै विद्यार्थी असफल हुने समस्यालाई सम्बोधन गर्नु सामूहिक दायित्वको विषय हो। शिक्षाविज्ञहरू, नीति निर्माताहरू, विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक सङ्गठनहरू, राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाजका सदस्यहरू सबैको यसमा भूमिका हुन्छ।

गरिबी, सामाजिक भेदभाव र निरक्षताविरुद्ध लड्न उपयुक्त नीतिको निर्माण गर्ने

विद्यार्थीको क्षमताप्रदर्शनको सम्बन्ध गरिबी, निरक्षरता, न्यून शैक्षिक स्तर तथा जाति/जनजाति, भौगोलिक क्षेत्र, भाषिक समूह र लैङ्गिक समविकासका आधारमा गरिने सामाजिक भेदभावसित हुन्छ भन्ने कुरा प्राप्त तथ्याङ्कहरूले देखाएका छन् ।मानव विकास सूचकाङ्क (एचडीआई) न्यून रहेको भौगोलिक क्षेत्र अथवा जिल्लाहरूमा परीक्षामा असफल हुने वा कमजोर क्षमताप्रदर्शन हुने घटनाहरू हुन्छन् भन्ने कुराको प्रशस्त प्रमाण जुटाएको छ, जुन कुरा हामीले गरेका भिन्नता विश्लेषण र समता विश्लेषणले देखाएका छन् ।मानव विकास सूचकाङ्क र एस् एल् सीमा उत्तीर्ण प्रतिशतबीच सहसम्बन्ध छ भन्ने कुरा हाम्रो अवलोकनमा देखिएको छ।अन्य जिल्लाहरूले भन्दा एचडीआई न्यून भएका जिल्लाहरूले एस् एल् सीमा कम मात्र राम्रो गर्न सकेका छन् ।त्यसै गरी परिवारको वार्षिक खर्च-क्षमता, परिवारमा एस् एल् सी उत्तीर्ण गरेका सदस्यहरूको सङ्ख्या, घरधन्डामा केटाकेटीहरूले बिताउने समयका आधारमा निर्धारित आर्थिक-सामाजिक स्तर र एस् एल् सीको नतिजाबीच उल्लेख्य सम्बन्ध रहेको तथ्य पनि सर्भेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कले देखाएको छ।त्यसै गरी जनजाति र दलित समूहबाट आएका बालबालिकाको क्षमता प्रदर्शन अन्य समूहबाट आएका बालबालिकाको भन्दा निकै न्यून रहेको छ।विद्यालयको प्रदर्शन-क्षमता विद्यालय एकलैको विषय होइन भन्ने कुरा तथ्यहरूले देखाएका छन् । विद्यालयको प्रदर्शन-क्षमताको सम्बन्ध गहिरो गरी जरा गाडेर बसेको समाजको सामाजिक-आर्थिक सम्बन्ध र जनजातिगत संरचनासँग जोडिएको छ। पाठ्यक्रम सुधार, शिक्षक-तालिम वा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने साधनको उत्कृष्टता जस्ता विशुद्ध शैक्षणिक रणनीतिहरू मात्रले पनि न्यून क्षमता- प्रदर्शन तथा असफलताहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्दैनन् । त्यसैले गरिबी, अशिक्षा, आधारभूत सेवाहरूको असमान वितरण, सामाजिक असमावेश र लैङ्गिक विभेद जस्ता विषयलाई उच्च प्राथमिकताका साथ सम्बोधन गरी हस्तक्षेपकारी नीति लिनु पर्ने देखिन्छ।विशेष गरेर विपन्न वर्ग , महिला, अल्पसङ्ख्यक जाति, भाषिक रूपले अल्पसङ्ख्यामा परेको समूह र दलितहरूप्रति लक्षित शैक्षिक सुविधा र सामाजिक तथा आर्थिक कार्यक्रमहरूको आवश्यकता देखिन्छ।कर्णाली क्षेत्रका बालबालिकाहरूलाई माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने हालैको सरकारी निर्णय यस दिशातर्फ एउटा महत्वपूर्ण कदम हो ।यस्ता कार्यक्रमको लागि क्षेत्र लक्षित गर्न आवश्यक परे

पनि कहिले काहीं यस्ता कार्यक्रमहरूले अरूलाई भन्दा कुनै खास एक समूह विशेषलाई बढी सुविधा दिनु पर्ने हुन्छ। त्यसैले सबभन्दा राम्रो तरिका भनेको सहयोगको खाँचो परेका परिवारहरू वा केटाकेटीहरूको पहिचान गर्नु हो। यसको लागि लक्षित समूहको सही पहिचान हुनुपर्दछ।

९. माध्यमिक शिक्षाको प्रासङ्गिकतामा सुधार

उच्च शिक्षासँग माध्यमिक शिक्षाको प्रासङ्गिकता बढाउने

पदचाप अध्ययन (tracer study)का क्रममा सम्पर्कमा आएका कुल विद्यार्थीहरूमध्ये ६८ प्रतिशत जति विद्यार्थी उच्च शिक्षामा प्रवेश गर्ने गरेको पाइएको छ। उनीहरूमध्ये ४५ प्रतिशत जति विद्यार्थीहरू अध्ययनमा मात्रै संलग्न छन् भने अरू चाहिँ आंशिक रूपमा रोजगारी वा स्वरोजगारीमा संलग्न छन्। अधिकांश विद्यार्थी माध्यमिक शिक्षाको समाप्तिपछि उच्च शिक्षामा जाने इच्छा राख्दछन् भन्ने कुरा यसबाट प्रस्ट हुन्छ। यस अवस्थामा माध्यमिक शिक्षा उच्च शिक्षाका लागि सान्दर्भिक हुनु पर्दछ। यसको अर्थमा माध्यमिक शिक्षाले उच्च शिक्षाका लागि आवश्यक सक्षमताहरू सामान्यतः प्रदान गर्ने पर्छ भन्ने नै हो। हाम्रो तथ्याङ्कले माध्यमिक तहमा पढिने विषयहरू उच्च शिक्षासँग सान्दर्भिक हुन नसकेको देखाएको छ। यस अर्थमा माध्यमिक तहको वर्तमान पाठ्यक्रमको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने भएको छ। विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरूले पनि माध्यमिक तह उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूको स्तर न्यून रहेको कुरा बताएका छन्। यी विद्यार्थीहरूमा राम्रो अध्ययन गर्ने बानी, अङ्ग्रेजी भाषाको कमजोर आधार, विषयवस्तुको आधारभूत ज्ञान, समस्या समाधान गर्न सक्ने दक्षता, विश्लेषणात्मक क्षमता र स्वतन्त्र रूपमा काम गर्ने दक्षता जस्ता कुराहरूको अभाव पाइएको कुरा उनीहरूले बताएका छन्। एस् एल् सी परीक्षा उत्तीर्ण विद्यार्थी र विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरूले मूलतः दुईवटा कुरा औँल्याएका छन्। पहिलो, विद्यालयहरूको शिक्षण गुणस्तरमा सुधार अहिलेको अत्यन्त आवश्यक पक्ष भएको छ। दोस्रो, विद्यालय र उच्च माध्यमिक शिक्षा तथा विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रमका बीचमा सामञ्जस्य र अन्तरसम्बन्धलाई सुनिश्चित गर्नु पर्ने भएको छ। शिक्षामा समग्र पद्धति (holistic approach) अहिलेको आवश्यकता हो।

जीवन र रोजगारीसँग माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकतालाई बढाउने

एस् एल् सी उत्तीर्ण भएपछि रोजगारीको संसारमा प्रवेश गर्ने हरूले पनि आफ्नो विद्यालय शिक्षा कामका लागि त्यति उपयुक्त नभएको कुरा हाम्रो अध्ययनका क्रममा बताएका छन्। श्रम बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न आवश्यक पर्ने सीप र सक्षमता विद्यालयीय शिक्षाबाट प्राप्त गर्न नसकेको कुरा उनीहरूमध्ये अधिकांशले बताएका छन्। अभिभावक, समुदायका सदस्य तथा रोजगारदाताहरू पनि माध्यमिक शिक्षा सान्दर्भिक हुन नसकेको विचार राख्दछन्। वयस्क जीवनमा विभिन्न कार्यमा सक्रिय सहभागी हुने नागरिक तयार पार्न र रोजगारको दुनियाँमा प्रवेश गर्नका लागि चाहिने आवश्यक सीप माध्यमिक शिक्षाले प्रदान गर्न नसकेको कुरामा बारम्बार जोड दिइँदै आएको पाइन्छ। हाम्रो सर्वेक्षणका क्रममा पनि विद्यालयीय जीवनपछि

जीवनलाई राम्ररी सञ्चालन गर्न योग्य बनाउन चाहिने व्यावसायिक र पेसागत सीपको आवश्यकतालाई बढी नै जोड दिइएको पाइएको छ। तर व्यावसायिक शिक्षाको विगत अनुभव चाहिँ त्यति उत्साहजनक छैन। प्राज्ञिक-शैक्षिक दृष्टिले कमजोर विद्यार्थीलाई व्यवसायिक शिक्षा अध्ययनमा जोड दिने र अरूलाई चाहिँ प्राज्ञिक प्रकृतिकै शिक्षाको निरन्तरतामा जोड दिनु पनि शिक्षा प्रणालीको सही रणनीति हुन नसक्ला। वास्तवमा साधारण शिक्षा र व्यावसायिक शिक्षाका बीच उपयुक्त सन्तुलन हुनु आवश्यक छ। हाम्रा विद्यार्थीहरूमा विशेष किसिमका रोजगारीका लागि आवश्यक सान्दर्भिक कार्यमूलक र समयानुकूल हुने किसिमको व्यावसायिक सीप आवश्यक भइरहेको छ भने नयाँ सीप र विश्वको परिवर्तनशील श्रम बजारको बदलिदो मागसँग आफूलाई परिवर्तन गर्दै क्षमताको विकास गर्ने सामान्य ज्ञान र सक्षमता दिन पनि आवश्यक भइसकेको छ। बालबालिकालाई सक्षमता र सीप गरी दुवै पक्षबाट लाभान्वित हुने मिश्रित शिक्षा प्रदान गर्नुपर्दछ। यस्तो शिक्षाको कतिपय पक्ष तत्काल उपयोगी हुन्छन् र तिनीहरू रोजगारीमा रूपान्तरित हुन्छन् भने कतिपय चाहिँ जीवनपर्यन्तसम्म काम दिने बढी सामान्यीकृत प्रवृत्तिका हुन्छन्। जीवनपर्यन्त शिक्षाले नयाँ र अद्यावधिक सक्षमताको निर्माण गर्दछ। यस प्रसङ्गमा हेर्दा साधारण शिक्षा र व्यावसायिक शिक्षाका बीचको तीब्र विभाजनको अन्त्य हुनु पर्दछ। बलियो साधारण शिक्षाको आधार नभएमा युवाहरू चाँडै नै प्रतिस्पर्धामा पछि पर्दछन् भने उनीहरू केही गर्न नसक्ने पनि हुन्छन्। किनभने परिवर्तनशील अर्थ व्यवस्था र प्रविधिले सीपहरू पनि काम नलाग्ने हुन सक्छन्। अर्कोतर्फ साधारण शिक्षालाई व्यावसायिक शिक्षासँग जोड्न सकिएन भने वयस्क जीवनमा सक्रिय सहभागी हुन सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सकिन्न। आजको विश्वमा कामहरू ज्यादा शैक्षणिक बन्दै छन् भने शिक्षा जीवनपर्यन्त प्रक्रियाको एउटा अङ्गका रूपमा ज्यादा व्यावसायिक बन्दै गएको छ। त्यसैले साधारण र व्यावसायिक शिक्षाको समायोजनलाई सुनिश्चित गर्ने प्रकृतिको शैक्षिक रणनीति आजको आवश्यकता बनेको छ।

१०. सुझावहरूको कार्यान्वयनका लागि योजना

यस खण्डले कार्यान्वयनको तालिका प्रस्तुत गरेको छ :

पहिलो स्तम्भ

सुझावहरूको कार्यान्वयन शीर्षकअन्तर्गत सरकारमा रहेका विभिन्न संस्थाहरूले लिनु पर्ने मुख्य कार्यहरूलाई सूचीकृत गरिएको छ।

दोस्रो स्तम्भ

कार्यान्वयनको जिम्मेवारी शीर्षकअन्तर्गतको यस स्तम्भले पहिलो स्तम्भमा उल्लेख गरिएका कार्यान्वयन तहमा जिम्मेवारी लिनुपर्ने संस्थाको सूची र तिनीहरूले जिम्मा लिई गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूको सूची प्रस्तुत गरेको छ।

कुनै एउटा निश्चित सुझावको कार्यान्वयन गर्न एउटा निश्चित संस्था जिम्मेवार हुनेछ भने त्यसको कार्यान्वयन गर्न अरु संस्थाले विविध तरिकाबाट सघाउने छन् ।

तेस्रो देखि पाँचौं स्तम्भ

यी स्तम्भहरूले विविध क्रियाकलापहरू लागू गर्न चाहिने समय देखाउँछन्। छाया परेका ब्लकहरूले निश्चित समयावधिभित्र निश्चित क्रियाकलाप कार्यान्वयनको अवस्थालाई देखाउँछन्। तत्काल (२००५/२००६), अल्पकाल (२००७/२०१०) र दीर्घकाल (२०१० देखि २०१५ सम्म)

क्रसं	सुझाव कार्यान्वयनका पक्षहरू	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी	कार्यान्वयनको समयसीमा		
			तत्काल (२००५/०६)	अल्पकाल (२००७/१०)	दीर्घकाल (२०१०/१५)
क	पनिका/माशिपको सस्थागत क्षमताको विकास				
१	कार्यालय सञ्चालन कोष ऐन २०४३ र नियमावली २०५० अनुसार सङ्क्रमणकालका लागि पनिका (OCE) मा विकास कोषको स्थापना गर्ने	शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय/पनिका			
२	पनिकाका लागि विविध स्रोतहरूको अभिवृद्धि गर्नका लागि योजना तयार र कार्यान्वयन गर्ने	पनिका			
३	माध्यमिक शिक्षा परिषद् (SEC) स्थापनाका लागि प्रारम्भिक कार्यहरू सुरु गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका			

४	वर्तमान उच्चमाध्यमिक शिक्षा परिषद् नियमावली २०४६ लाई परिवर्तन गरी विस्तारित रूपमा स्वतन्त्र माध्यमिक शिक्षा परिषद् गठन गर्ने नयाँ ऐन निर्माण गर्ने जसमा पनिका र उच्चमाध्यमिक शिक्षा परिषद्लाई एकै ठाउँमा गाभी १० कक्षाको परीक्षाको सट्टा १२ कक्षाको परीक्षा लिने अधिकार दिने।	शिक्षा मन्त्रालय			
५	माध्यमिक शिक्षा परिषद्का मातहतमा क्षेत्रीय र जिल्ला परीक्षा कार्यालयहरू स्थापना गर्ने र तिनलाई १० का परीक्षाहरू सञ्चालन गर्ने अधिकार हस्तान्तरण गर्ने।	पनिका/माशिप			
६	मूल्याङ्कन र परीक्षणको राष्ट्रिय प्रणाली विकास गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका			
ख	वर्तमान माध्यमिक पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्ने				
१	एसएल् सी परीक्षालाई १० कक्षाको पाठ्यसामग्रीमा सीमित गर्ने निधो गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय/पावि के			

२	थप विषयको परीक्षा र प्रमाणपत्रको सम्भाव्यताको खोजी गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय/पावि के			
३	गणित र विज्ञानका प्रारम्भिक पाठ्यक्रम तयार गर्ने र तिनीहरूलाई एस्एल्सीमा लागू गर्ने।	पनिका/पाविके			
४	प्राथमिक कक्षामा नेपाली भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा शिक्षण गराउने।	शिक्षा मन्त्रालय/पावि के			
५	माध्यमिक पाठ्यक्रममा समावेश गरिने विषयहरूको संख्यालाई मूल प्रवाहिकृत बनाउने तयारी गर्ने सुरु गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पावि के			
ग	विद्यालयमा अध्यापन-अध्ययनको अवस्थालाई सुधार गर्ने				
१	प्रधानाध्यापकको प्रतिस्पर्धात्मक र पारदर्शी रूपमा छनोट गर्ने प्रणाली सुरु गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/ शिक्षा विभाग/ क्षेशिनि/ जिशिका			
२	नयाँ प्रधानाध्यापकको नियुक्ति प्रक्रियामा सुधार गर्न शिक्षा नियमावलीलाई परिवर्तन गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/ शिक्षा विभाग			
३	प्रधानाध्यापकको तालिम व्यवस्थामा	शिक्षा मन्त्रालय/			

	पुनरावलोकन गर्न विशेषज्ञको नियुक्ति गर्ने।	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र			
४	गर्हकार्य नीति लागू गर्ने	शिक्षा विभाग			
५	सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने अनिवार्य व्यवस्थाका लागि विद्यमान शैक्षिक नियमावलीमा संशोधन गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय/ शिक्षा विभाग/ पनिका/ माशिप			
६	सबै माध्यमिक विद्यालयमा पुस्तकालय स्थापना गर्ने।	शिक्षा विभाग			
७	नेपाली र अङ्ग्रेजीको पढाइमा विशेष जोड दिनका लागि माध्यमिक पाठ्यक्रममा सुधार ल्याउने।	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र			
८	तराई र सहरी क्षेत्रमा विद्यालयहरूलाई आपसमा गाभ्ने सम्भाव्यताको अध्ययन गर्ने।	शिक्षा विभाग			
९	हिमाली र दुर्गम जिल्लामा आवासीय विद्यालयको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने।	शिक्षा विभाग			

१०	विद्यालयहरूको सही नक्साङ्कन गर्ने।	शिक्षा विभाग			
११	सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन सुधार गर्ने कार्य अवलम्बन गर्ने।	शिक्षा विभाग			
१२	माध्यमिक शिक्षामा बजेट विनियोजन वृद्धि गर्न र स्थानीय रूपमा विद्यालयको कोष वृद्धि गर्न पाउने गरी शैक्षिक नियमावलीमा परिवर्तन गर्ने।	शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय			
१३	विशेष गरी कमजोर विद्यालयको नियमित अनुगमन भ्रमण गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई अनिवार्यता गर्ने।	शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय / शिक्षा विभाग			
१४	एसएलसीको नकारात्मक असरलाई कम गर्न पाठ्यक्रम, प्रश्नपत्र र कक्षा शिक्षणमा सुधार गर्न सुधारात्मक प्रक्रिया लागू गर्ने।	शिक्षा विभाग/ पाविके/ पनिका/ माशिप			
१५	विज्ञान गणित र अङ्ग्रेजी शिक्षकहरूको शैक्षिक पेशागत प्रोफाइल तयार गर्ने।	शिक्षा विभाग/ जिशिका			
१६	अङ्ग्रेजी, गणित र	शिक्षा तथा			

	विज्ञान शिक्षकहरूको कमीलाई पूरा गर्न राष्ट्रिय विकास सेवा (राविसे) पुनः लागू गर्ने।	खेलकुद मन्त्रालय			
१७	माध्यमिक शिक्षामा खुला शिक्षा प्रणाली लागू गर्न तयारी गर्ने।	शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय			
१८	विद्यालय शिक्षा प्रणालीमा द्वन्द्वपछिको पुनः निर्माण गर्न तयारी सुरु गर्ने।	शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय / शैजविके			
घ	प्रश्नपत्रको गुणस्तर सुधार गर्ने				
१	सम्परीक्षक र प्रश्नपत्र निर्माणकर्ताहरूलाई स्वीकृतिपत्र अनुमतिपत्र प्रणालीको सुरुवात गर्ने।	पनिका/माशिप/ शैजविके			
२	सम्परीक्षक, प्रश्नपत्र निर्माणकर्ता र अरू परीक्षकहरूका लागि निरन्तर तालिम कार्यक्रमको आयोजना गर्ने।	पनिका/माशिप/ शैजविके			
३	प्रश्नपत्रको लेखन कार्यशाला आयोजना गर्न सुरु गर्ने।	पनिका/माशिप			
४	विद्यालय शिक्षकले तयार गरेका र प्रयोग गर्ने प्रश्नपत्रहरू सङ्कलन गर्ने।	पनिका/माशिप/ क्षेशिनि/ जिशिका			

५	प्रश्नपत्रको सङ्गालो तयार गर्ने।	पनिका/माशिप			
६	परीक्षण सामग्रीमा लैङ्गिक र अन्य समताको विश्लेषण गर्ने तथा प्रश्नपत्रमा उपयुक्त सुधार ल्याउने।	पनिका/माशिप			
७	सामूहिक रूपमा उत्तर-पुस्तिका परीक्षण गर्ने प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने	पनिका/माशिप			
८	दोहोरो वा सामूहिक रूपमा उत्तर-पुस्तिका परीक्षण गर्ने प्रणाली अबलम्बन गर्ने।	पनिका/माशिप			
९	परीक्षण कुञ्जिका (marking scheme) को प्रयोग गर्नु अघि परीक्षण गर्ने।	पनिका/माशिप			
१०	नमुना प्रश्नपत्रहरू तयार गरेर विद्यालयमा तिनीहरूको सर्वसुलभतका लागि संयन्त्रको विकास गर्ने।	पनिका/माशिप			
११	खुला(अनलाइन) परीक्षा प्रणाली स्थापना गर्ने।	पनिका/माशिप			
ड	सार्वजनिक परीक्षाप्रशसानलाई सुधार गर्ने				
१	आठ कक्षाको परीक्षा औपचारिक र गम्भीर तरिकाले सम्पन्न गर्न	शिक्षा विभाग/ जिशिका			

	सुरु गर्ने।				
२	सेन्ड-अप परीक्षालाई हटाउने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका/ माशिप			
३	उपयुक्त नक्साङ्कनअनुसार परीक्षा केन्द्र स्थापना गर्ने प्रणाली सुरु गर्ने।	पनिका/माशिप/ शिक्षा विभाग			
४	१४ वर्ष उमेर नपुगेका विद्यार्थीहरूलाई पनि एसएससीमा बस्न दिन शैक्षिक नियममा आवश्यक परिवर्तन गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका/माशिप			
५	एसएससीमा पूरक परीक्षा उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थीलाई पनि श्रेणी दिने निर्णय गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका/ माशिप			
६	आफ्नो श्रेणी र नम्बर सुधार गर्न पुनः एसएससी परीक्षा दिन चाहने विद्यार्थीका लागि एसएससी दिन पाउने गरी शिक्षा नियमावलीमा सुधार गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका/ माशिप			
७	पुनःपरीक्षण र पुनर्योग गर्न चाहने विद्यार्थीलाई अधिकतम दुई विषय सम्ममा गर्न पाउने	शिक्षा मन्त्रालय/पनिका/ माशिप			

	व्यवस्थासम्बन्धी नियममा सुधार गर्ने				
च	प्रमाणपत्र दिने प्रक्रियाको सुधार गर्ने				
१	वर्तमान प्रणालीका कमजोरीलाई स्पष्ट गर्दै अङ्कको सट्टा अक्षरको आधारमा श्रेणी विभाजन गर्ने नयाँ प्रणाली लागू गर्न हरितपत्र तयार गर्ने र यसलाई देशभर बहसमा लैजाने।	पनिका/माशिप			
२	एकल विषयक प्रमाणीकरण (प्रमाणपत्र) प्रक्रिया लागू गर्ने।	पनिका/माशिप			
३	विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण वा अनुत्तीर्ण गर्ने विद्यमान प्रणालीलाई बहसमा ल्याउने।	पनिका/माशिप			
४	वैकल्पिक एसएलसी परीक्षा प्रणाली लागू गर्न योजना तयार गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय			
५	थप अङ्क (ग्रेस नम्बर) दिने प्रणालीको पुनः समीक्षा गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/पनि का/माशिप			
६	एसएलसी परीक्षामा सर्वसाधारणको विश्वास जगाउन ठोस कार्य गर्ने।				
छ	परीक्षा परीणामलाई शैक्षिक सुधार र जवाफदेहिता बढाउन प्रयोग गर्ने				
१	एसएलसी परीक्षाका	पनिका/माशिप/			

	लागि विद्यार्थीको रजिष्ट्रेसन गर्दा सङ्कलन गरिने जानकारीलाई विस्तार गर्ने जसले गर्दा एसएलसी परिणामलाई बढी प्रभावकारी तरिकाबाट बुझ्न र विश्लेषण गर्न सहयोग पुग्छ।	शिक्षा विभाग/ जिशिका			
२	अत्युत्तम अङ्क ल्याउने विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउने।	पनिका/ माशिप			
३	परीक्षाको परिणामलाई विश्लेषण गर्न बलियो संयन्त्र तयार गर्ने र त्यसबाट आएका सूचनाहरूलाई विद्यालय संयन्त्रमा उपलब्ध गराउने।	पनिका/माशिप			
४	पनिका/माशिपको समाचार बुलेटिन प्रकाशित गर्ने।	पनिका/माशिप			
५	प्रत्येक स्कुलको प्रगति विवरण तयार गरी प्रकाशित गर्ने।	शिक्षा विभाग/ जिशिका			
६	न्यून उपलब्धि गर्ने विद्यालय पहिचान गर्ने र तिनीहरूलाई	शिक्षा विभाग/ जिशिका			

	समयसीमा तोकेर सुधार योजना बनाउन लगाउने।				
७	विद्यमान पुरस्कार, दण्ड र प्रोत्साहनको प्रणालीलाई पुनः मूल्याङ्कन गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय			
८	विद्यालयको उपलब्धिका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई जिम्मेवार बनाउने।	शिक्षा मन्त्रालय/ शिक्षा विभाग			
९	व्यक्तिगत ट्युसन र कोचिङ कक्षाको निरन्तर विस्तारलाई नियन्त्रण गर्न संयन्त्रको विकास गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/ शिक्षा विभाग			
ज	पढाइको परिणाममा समतालाई सुनिश्चित गर्ने				
१	छात्राहरूको शैक्षिक अवस्थामा सुधार गर्न काम गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय			
२	गरिबी, सामाजिक रूपमा केही व्यक्तिलाई बाहिर पार्ने असमावेशी चलन र निरक्षरतासँग लड्न उपयुक्त हस्तक्षेपका लागि ढाँचा र रणनीति तयार गर्ने	राष्ट्रिय योजना आयोग			
३	विद्यार्थी असफल हुने अवस्था विरुद्ध लड्न सम्पूर्ण राष्ट्रलाई नै	शिक्षा मन्त्रालय			

	परिचालन गर्ने				
झ	माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकतालाई सुधार गर्ने				
१	माध्यमिक शिक्षाको उच्च औचित्यता बढाउने कार्य गर्ने।	शिक्षा मन्त्रालय/ पाविके/ शिक्षा विभाग			
२	माध्यमिक शिक्षाको जीवन र रोजगारीसँग सम्बद्ध स्थापित गर्ने	शिक्षा मन्त्रालय/ पाविके/ शिक्षा विभाग			

सङ्क्षिप्त शब्द र पूर्णरूप

एस् एल् सी-
पनिका-
उमाशिप-
माशिप-
पाविके -
जिशिका-
क्षेशिनि-
शैजविके -

स्कुल लिभिड सर्टिफिकेट
परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्
माध्यमिक शिक्षा परिषद्
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
जिल्ला शिक्षा कार्यालय
क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र

एस् एल् सी अध्ययन समूह

अध्ययन-समूह
केदारभक्त माथेमा
मीनबहादुर विष्ट
दिव्यमान कर्माचार्य
शौरभदेव भट्ट

अनुसन्धाताहरू

भरत श्रेष्ठ
मदन मानन्धर
तीर्थ बहादुर मानन्धर
भवानीशङ्कर सुवेदी
गणेशबहादुर सिंह

सह-अनुसन्धानहरू

रेनु लामा थापा
लेखनाथ शर्मा

फिल्ड संयोजक

भोजबहादुर बलायर

कार्यालय व्यवस्थापक

शान्ति क्षेत्री

नेपाली रूपान्तर

रमेश भट्टराई